

Fra dominerende kjempe til kjempende minoritet

Det Norske Totalavholdsselskap
i perioden 1927 til 1961

Kjetil Breen

Masteroppgave i historie ved institutt for arkeologi,
konservering og historie (IAKH)

Universitetet i Oslo
Høsten 2007

Innholdsfortegnelse

ILLUSTRASJONER.....	v
FORORD.....	VII
KAPITTEL 1: INNLEDNING.....	1
HISTORIE	1
AVGRENSNING	3
BEGREPSAVKLARING	4
PROBLEMSTILLINGER	5
FORSKNINGSSITUASJON	7
METODE	11
<i>Kilde- og metodeproblemer</i>	12
<i>Fremgangsmåte</i>	13
PRESENTASJON AV KILDER.....	14
KAPITTELOVERSIKT	15
KAPITTEL 2: AVHOLDSBEVEGELSEN FREM TIL FORBUDETS FALL.....	17
DANNELSE OG VEKST.....	17
ALKOHOLMISBRUKET FÅR ØKT OPPMERKSOMHET	18
SAMTIDIGE SOSIALE BEVEGELSER	19
AVHOLDSSAKEN SOM EN IDENTITETSSKAPER.....	20
AVHOLDSBEVEGELSENS POLITISKE FREMVEKST	21
<i>Fremveksten av en alkoholpolitikk</i>	22
<i>De nasjonale folkeavstemningene og delforbudet</i>	24
<i>Frembrudd av en ny tid</i>	27
OPPSUMMERING	29
KAPITTEL 3: FOLKEOPINION OG ALKOHOLPOLITIKK I BEVEGELSE.....	30
FORBUDET FALLER	30
ENDRING I SYNET PÅ ALKOHOLEN	32
<i>Legers syn på alkoholproblematikken</i>	33
<i>En historisk polemikk</i>	33
<i>Politiske endringer i mellomkrigstiden?</i>	35
DNT GJENNOM MELLOMKRIGSTID OG MEDLEMSSTRID	38
OKKUPASJON; RASJONERING OG LIBERALISERING	40
<i>DNT under andre verdenskrig</i>	43
FRIHET OG ØNSKE OM FÆRRE REGULERINGER	44
<i>Fredsrus</i>	45
<i>Samme prinsipp, men mer liberal praksis</i>	47
<i>Motkultur i motvind</i>	48

100 år – og like staut?	49
OPPSUMMERING	51
KAPITTEL 4: KRISTIANSANDS AVHOLDSLAG PÅ DEFENSIVEN	53
KORT HISTORIKK	53
VAR AVHOLDSLAGETS VERDIER I UTAKT MED SAMFUNNET?	55
<i>Kristiansands Avholdslags verdier</i>	55
AVHOLDSLAGETS SYN PÅ SAMFUNNSUTVIKLINGEN	59
<i>Et positivt syn på det moderne</i>	59
<i>Negative endringer</i>	60
ULIKT SYN PÅ ALKOHOLEN SOM ÅRSÅK TIL TILBAKEGANGEN	62
<i>Forskjellige løsninger på alkoholens problemer</i>	62
DET INDRE TAPET	65
<i>”Dernest er skylden vår egen”</i>	66
<i>”(D)et er ikke bare å gå i laget møte etter møte og ha det moro”</i>	66
<i>”Vårt arbeid må aldri stoppe opp. Vi må bare skifte former”</i>	67
<i>”Den ene fører mot livet, den andre mot ulykke, død og ruin”</i>	69
<i>”(V)i har mistet mange medlemmer i det siste”</i>	71
ULIKHETER MELLOM HOVEDLAG OG UNGDOMSLAG	72
OPPSUMMERING	74
KAPITTEL 5: HVORFOR GIKK AVHOLDSBEVEGELSEN TILBAKE?	76
AVHOLDSBEVEGELSEN SOM PRODUKT AV SIN TID	76
IDEOLOGISK UTGANGSPUNKT	77
EN ENDRET BEVEGELSE I ET ENDRET SAMFUNN	79
<i>Endret organisering</i>	80
<i>Synet på alkoholen endret seg</i>	81
<i>Ingen særnorsk utvikling</i>	84
OPPSUMMERING	84
KAPITTEL 6: AVSLUTTENDE KONKLUSJON	86
ET ENDRET SAMFUNN	87
EN ENDRET BEVEGELSE	88
EPILOG	90
KILDER	91
SKRIFTLIGE	91
<i>Utrykte</i>	91
<i>Trykte</i>	91
MUNTlige	91
BILDER	91

LITTERATURLISTE	92
VEDLEGG	96

ILLUSTRASJONER

Side i: Agitasjonsplakat fra DNT utgitt i mellomkrigstiden. Avholdsfolkets bibliotek.

Side 49: DNT illustrasjon fra 1946. Nasjonalbiblioteket, Småtrykksamlingen.

Side 54: Barnelagstur til hytta Groly tatt ca 1969. Privat foto: Oddvar Jensen.

Side 65: Kristiansands Avholdslag foran Totalen 17. mai omkring 1961. Privat foto: Oddvar Jensen.

Side 71: Kristiansands Avholdslag på torvet 17. mai omkring 1961. Privat foto: Oddvar Jensen.

Forord

Før jeg startet på denne oppgaven hadde jeg selv ikke noe personlig forhold til avholdsbevegelsen. Når muligheten åpnet seg for å skrive en oppgave med utgangspunkt i avholdsbevegelsen i min hjemby Kristiansand, kom interessen sigende. Denne interessen for avholdsbevegelsens historie tror jeg kom sammen med forståelsen av at dette var en historie som innbefattet så mange ulike historier. Historien slynget seg fra sosialhistorie innom økonomisk historie før jeg tok veien innom lokalhistorie fra Kristiansand. Det var i stor grad variasjonene langs avholdsbevegelsens etter hvert noe kronglete vei som gjorde oppgaven interessant samtidig som den var utfordrende.

I rekken med de som skal takkes vil jeg først rette en stor takk til veileder Knut Kjeldstadli som i sin travle hverdag har satt av mye tid for å komme med innspill og rettelser, jeg kunne ikke funnet noen bedre veileder. Takk til Per Fuglum som i kraft av sin store kompetanse har gitt mange gode tips og rettelser underveis. Takk skal også Olav Nærland Hamran ha for særdeles god og konstruktiv kritikk. Takk til Det Norske Totalavholdsselskap og Sissel-Anny Hjelmtveit. En spesiell takk til medlemmer i Kristiansands Avholdslag. Spesielt Edvard Næset for at jeg fikk komme og høre hans beretninger om et langt liv i avholdslaget og Oddvar Jensen for lån av bilder. Takk til Kristiansand Statsarkiv for å ha lagt til rette for mitt kildearbeid. En generell takk til studentene på kullet for et godt studiemiljø, og spesielt blant dem takk til Steinar Andreassen for godt samarbeid. En stor takk til mine flotte foreldre som på alle mulige måter har oppmuntret og støttet meg. Den største takken skal likevel gå til min kone Marthe, som har vært til uvurderlig moralsk støtte, samtidig som hun flittig har hjulpet meg i arbeidet.

Kjetil Breen

Oslo, 17. oktober 2007

Kapittel 1

Innledning

Ungdommen er livsspiren. Det er den som skal bygge og styre landet, når de eldre er trette og trenger hvile. Det gode som de har bygget opp skal vi reise og fullføre. Det onde skal vi rive ned og bygge opp igjen med friskere, sterkere og mer holdbart materiale!¹

Dette offensive sitatet er hentet fra et innlegg i den interne lagsavisen til Det Norske Totalavholdsselskap (DNT) sitt ungdomslag i Kristiansand mars 1954. Da hadde organisasjonens samlede medlemstall gått gradvis tilbake de siste 25 årene. Med en medlemsmessig sett nesten utelukkende negativ historie, er det paradoksalt å lese hvordan det i lagsavisene fremdeles fremsettes et høyt ambisjonsnivå, et positivt syn på fremtiden og en brennende tro på sin sak og ”rørsle”. Avisinnleggene og det interne engasjementet som avdekkes, vil sammen med forklaring av tilbakegangen sett i ettertid være sentrale element i oppgaven som vil se på hovedtrekk ved DNT med vekt på avholdslaget i Kristiansand i tidsrommet 1927 til 1961.

Historie

I 1859 samlet en gruppe kvinner og menn seg i Stavanger for å høre kvekeren Asbjørn Kloster agitere for total avholdenhet fra alkohol. Kloster hevdet at bruk og misbruk av rusdrikk sosialt sett var uatskillelig, ved at hver alkoholmisbruker gjennom *bruken* var ført til *misbruk*. Alkoholen var et overflødig nytelsesmiddel, og menneskelig samfølelse tilsa at en skulle gi avkall på en nytelse som i så stor grad førte til ulykke for den enkelte og samfunnet. Dette dannet grunnlaget for den første totalavholdsforeningen og for organisasjonen som i 1875 fikk sin riksorganisasjon under navnet Det Norske Totalafholdsselskab.² Organiseringen vokste,

¹ *Fram* 25. mars 1954.

² Den første laget hette ”Stavanger yngre Afholdsförening mod bruken af alle berusende Drikke” og ble stiftet 29. desember 1859 i Kloster sitt skolelokale. Johnsen, Hartvig (1954) *Norsk avholdslitteratur II. Organisasjonstrykk fra Totalavholdsarbeidets begynnelse 1859*, s.5.

frem til den på begynnelsen av 1900-tallet ble Norges største frivillige organisasjon.³ Sitt *medlemsmessige* høydepunkt nådde organisasjonen i 1913 med omkring 130 000 medlemmer; men alt under første verdenskrig begynte medlemstallet å stagnere. Og selv om DNT oppnådde et *politisk* høydepunkt i 1919 ved at det provisoriske delforbudet mot hetvin og brennevin fra 1916 ble stadfestet gjennom referendum, var tendensen nedadgående.⁴ Når konsekvensene av forbudet ble smugling, økt hjemmebrenning og handelspolitiske problemer med vinlandene, førte dette til økt mobilisering fra de som ønsket en slutt på forbudet. Forbudet mot hetvin ble stående til 1923, og den nedadgående trenden ble ytterligere forsterket ved referendum mot siste rest av delforbudet i 1926.

”Hva nå?” må mange ha spurt seg. Med alkoholliberale tanker på fremmarsj og et havarert forbud bak seg kan mange ha tenkt på nyorientering. For staten ble resultatet et kompromiss med en ny alkohollov og et utvidet mandat til Vinmonopolet. Vinmonopolet skulle ta seg av både vin- og brennevinsutsalget. Brennevinssalget skulle utelukkende foregå i byer som hadde mer enn 4000 innbyggere og bare etter godkjenning gjennom lokale avstemninger. Det ble ikke åpnet for folkeavstemning i spørsmål om omsetning av vin og øl i kommunene, her stod kommunestyret fritt til å gi salgs- og skjenkebevillinger. Restriksjoner og avgifter samt lokalt selvstyre ble dermed stående som pilarer i alkoholpolitikken. Den lokale selvbestemmelsesretten som kom etter forbudet, la godt til rette for denne trinnvise alkoholpolitiske strategien som i sin tid var introdusert av DNTs mangeårige leder Sven Aarrestad (1887 – 1927).⁵ ”Aarrestadlinjen” som politikken ble kalt, gikk inn for at all omsetning av alkohol skulle legges inn under samlag. Deretter skulle samlagene legges ned etter lokale folkeavstemninger. Linjen inneholdt også en gradvis utrydning av de ulike alkoholdrikkene, først skulle den rettes mot brennevin, så øl og til slutt vin. Men opphevelsen av forbudet kan ikke ha vært sett på som noe annet enn et uttrykk for avholdsbevegelsens sviktende opinionsmessige oppslutning, og når det kom til avstemninger også sviktende politiske oppslutning.

Utsiktene var dermed ikke lyse for avholdsbevegelsen ved inngangen til trettitallet. Den var i fritt fall medlemsmessig, samtidig som statlig politikk vandret stadig lengre vekk fra tanken om forbud som eneste løsning på alkoholrelaterte problemer.

³ Fuglum, Per red. (1984) *125 år for alles vel*, s. 111.

⁴ <http://www.dnt.no/historie.html>, 01.11.05.

⁵ Aarrestad (1850–1942) var aktiv som stortingsrepresentant for Venstre og statsråd i regjeringen til Chr. Michelsen og deretter Løvland. Han var i tillegg til å være formann i DNT også i landsnemnda til fraholdsfolket fra 1895–1911 og 1915–21. Mjeldheim, Leiv (2006) *Den gyldne mellomvegen, Tema frå Venstres historie 1904-1940*, s. 146.

Avgrensning

En oppgave som skal ta for seg nedgangen til DNT, kunne ha startet etter det medlemsmessige toppåret 1913. Andre vil argumentere for at nedgangen kom da den *virkelige* liberaliseringen av alkoholen satte inn så sent som på 1960-tallet. Samtidig finnes det momenter som taler for å starte i 1927. Først og fremst må det store politiske tilbakeskrittet ved avstemningen i 1926 trekkes frem. Som en konsekvens av forbudsfallet kom Rusdrikkloven av 1927, denne kan sees som et svar på det mange anså som en mislykket reguleringspolitikk og derfor krav om en nyorientering. Selv om lovgivningen fortsatt var streng, satte loven på mange måter en ny standard for forståelsen og behandlingen av alkoholproblemet.⁶ Denne klare omorganiseringen av alkoholpolitikken, som avholdsbevegelsen og DNT i stor grad hadde vært med på å legge premissene for, kom samtidig med at Sven Aarrestad gikk av etter 40 år som samlende kraft og leder.⁷ De to sammenfallende faktorene kan bringe assosiasjoner til et skip i stormfullt farvann uten en stødig skipper til å sette kursen. Den videre seilasen er tema for oppgaven.

I utgangspunktet var det tenkt å kun bruke lagsavisen *Våre tanker*, som er skrevet i perioden fra 1950 til 1961. Det ble likevel snart klart at mye verdifullt materiale ville gå tapt ved bare å forholde seg til denne ene avisen. Oppgavens kildemateriale ble således utvidet til også å gjelde ungdomslaget avis *Fram* i perioden 1927 til 1960, en kunne slik inkludere et mer utførlig materiale som strakte seg over et lengre tidsrom.

Ved å starte undersøkelsen i 1927 i tiden rett etter den nasjonale avstemningen ville jeg fange den *umiddelbare* nederlagsfølelsen. Samtidig ville stadig akselererende medlemsmessig tilbakegang og nederlag i de lokale avstemningene føre til et større spekter av betraktninger og refleksjoner omkring det videre arbeidet og dens strategi.

Jeg har funnet det hensiktsmessig å avslutte undersøkelsen i 1961. Dette har delvis bakgrunn i at lagsavisene som viktige kilder ble gitt ut med jevne mellomrom frem til henholdsvis 1961 for voksenlaget og 1960 for ungdomslaget.⁸ Kildetilfanget har likevel ikke vært styrende for oppgavens avgrensninger, selv om kildene selvsagt er nødvendige for å kunne gjøre undersøkelsene. Realhistorisk er avgrensningen begrunnet i at sekstitallet i enda høyere grad var en liberaliseringstid, noe som i stor utstrekning også skulle komme til å påvirke DNT og

⁶ Schrupf, Ellen (2003) *Berus Eder, Norsk drikkekulturer i de siste 200 år*, s. 165.

⁷ Aarrestad sin avgang var i seg selv uten dramatikk, men at organisasjonen mistet en mangeårig leder og klar ressursperson kan likevel ha fremkalt reaksjoner.

⁸ Etter 1960 kunne det gå flere år mellom hver utgivelse av ungdomslaget avis, absolutt siste nummer kom ut [0]9. nov 1967.

avholdsbevegelsen. Medlemsstagnasjonen tiltok samtidig med at det kom stadig flere brennevinsutsalg og skjenkeløyvinger. Sekstitallet skulle på mange måter være en vekker for mange som hadde håpet at tidsånden skulle blåse forbi. Tiden var moden for nyorientering og en erkjennelse av at avholdsbevegelsen aldri ville makte å komme tilbake til sin storhetstid. Ved å velge perioden fra 1927 til 1961 kan en i større grad se på avholdsbevegelsen mens den hadde nærhet til sin storhetstid, med ambisjoner og medgangstiden friskt i minne.

Når jeg har valgt DNT som en inngang til å beskrive nedgangen til avholdsbevegelsen mer allment, er det fordi DNT på mange måter var *typisk*. DNT hadde størst oppslutning, trolig bredest nedslagsfelt og en profil som gjorde at den kan karakteriseres som en hovedstrømning blant de norske avholdsorganisasjonene. Argumentasjonen til DNT lå i grenselandet mellom solidaritet, velgjørenhet og religiøs argumentasjon.⁹ Religiøsiteten lå som et klart bakteppe, mens den mer allmenne solidariske tanken hadde en sterkere posisjon.¹⁰ Forhold varierte også innen de ulike lokallagene.

Når Kristiansand er valgt for en ”case studie”, så er dette med utgangspunkt i at Kristiansands Avholdslag var et sterkt lokallag, men som på samme måte som resten av bevegelsen opplevde stagnasjon og tilbakegang. Derfor er det en tanke om at prosesser som en finner i et i utgangspunktet sterkt lag som Kristiansand, vil la seg generalisere til andre deler av avholdsbevegelsen. Hvis Kristiansand, som var et sterkt lag og dermed et ytterpunkt, opplevde tilbakegang, må vi tro at de prosessene som fant sted her, også vil være å finne i mindre sterke lag. Kristiansand blir dermed en strategisk valgt case.

Begrepsavklaring

Jeg vil i oppgaven bruke betegnelsen avholdsbevegelsen om de foreningene som støttet seg til Asbjørn Kloster sine grunntanker om avholdenhet fra all alkohol.¹¹ Dette mener jeg er mulig, ettersom den opprinnelige avholdsbevegelsen med sine tanker om avhold bare fra brennevin ble oppløst så tidlig som i 1889.¹² Hvis disse opprinnelige avholdsforeningene blir omtalt i

⁹ Min oppfatning er at de fleste avholdsorganisasjonene hadde et slikt delt utgangspunkt for sitt engasjement. Kanskje med enkelte unntak hvor en i større grad argumenterte ut i fra klarere klasse- eller arbeidssolidaritet.

¹⁰ At religiøsiteten var et bakteppe er min uavhengige oppfatning av Kristiansands Avholdslag.

¹¹ Asbjørn Kloster sin pionerforening fra 1859 ble som allerede nevnt kalt ”Stavanger yngre Afholdsforening mod brugen af alle berusende Drikke”. I Danmark var derimot betegnelsen totalavholdsforening blitt brukt alt fra 1843, og den første norske foreningen som etter dansk forbilde tok opp denne betegnelsen var Bergen Totalavholdsforening fra 1861. Personlig meddelelse, Fuglum 12.12.06.

¹² Størstedelen av litteraturen bruker også avholdsbevegelsen om de ulike totalavholdsorganisasjonene, slik som Eriksen, Trond og Petter Henriksen (2005) *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*.

oppgaven, velger jeg å betegne de som måteholdsforeninger, da de i hovedsak så på bekjempelse av fyll i arbeiderklassen som sitt hovedanliggende.

Avholdsbevegelsen refererer til en rekke organisasjoner, flere med forskjellig argumentasjon for sitt avholdsprinsipp, men alle med samme mål, nemlig bekjempelse av alkoholen. Til avholdsbevegelsen hører: DNT, Norges storløsje av IOGT, Den Norske Godtemplar Orden (DNGTO), Det Hvite Bånd, Norsk Jernbane Avholdsforbund (NJA), Norges Studerende Ungdoms Avholdsforbund (NSUA), Det Blå Kors, Norges læreravholdslag (NLA), Norske Presters Avholdsforening (NPA), Den Konsoliderte Godtemplarorden (IOGTC), Motorførernes Avholdsforbund (MA).¹³ Dette er en tilnærmet fullstendig oversikt over de største organisasjonene, uten at jeg kan innestå for at ikke enkelte kan være utelatt.

Problemstillinger

De historiske betingelsene for nedgangen til DNT og avholdssaken ser altså ut til å ha vært vesentlige. Samtidig ble alkoholvanene moderert, og brennevinsforbruket gikk også noe ned sammenlignet med tiden før forbudet. Antall byer med brennevinsutsalg holdt seg også uforandret fra 1946 til 1959, om ikke de ble avskaffet slik DNT arbeidet for.¹⁴

Alkohollovgivningen ble også satt inn på å holde omsetningen på et moderat nivå. Denne utviklingen kunne ha blitt akseptert av DNT som en delvis seier for selskapets kamp, noe som imidlertid ikke ser ut til å ha vært tilfelle. Tvert imot kan en få inntrykk av en styrket kampånd i organisasjonen da medlemsantallet gikk ned, *passivitet* ble den største faren. Dette kom til uttrykk gjennom de interne organene, lagsavisene *Fram* og *Våre tanker*, her fra 15.

¹³ Organisasjonene ble samlet fra 1905 samlet gjennom Avholdsfolkets Landsråd som fra 2003 endret navn til Actis som ble en paraplyorganisasjon for frivillig innsats mot skadene av både alkohol og narkotika.

¹⁴ Hauge, Ragnar (1998) *Norsk alkohollovgivning gjennom 1000 år*, s. 206. Hauge skriver at mange hadde ventet at brennevinsomsetningen skulle nå nye høyder etter opphevelsen av forbudet. Situasjonen skulle bli en annen, trolig på grunn av den trange økonomiske situasjonen mange gikk inn i. Brennevinsomsetningen i 1927 var på 1,1 liter og året etter hadde den bare steget beskjedne 0,3 liter for personer over 15 år. Før forbudet hadde den ligget på 2,8 liter. Det lave forbruket holdt seg gjennom hele mellomkrigstiden, og perioden 1928 til 1933 så var gjennomsnittet på 1,05 liter og i 1934 til 1939 på 0,96 liter. Når det gjaldt øl og vin så var omsetningen av denne også beskjeden i forhold til under forbudet da de var enerådende som legal alkohol. Vin hadde under brennevinsforbudet hatt en årlig omsetning på 0,96 og 0,86 liter ren alkohol de to siste forbudsårene. Dette sank til 0,58 i 1927 og varierte så mellom 0,43 og 0,32 resten av mellomkrigstiden. Forbruket av øl sank fra 1,74 i 1925 til å stabilisere seg rundt 1 liter frem mot krigen. Statistikken til Hauge viser altså at samlet alkoholinntak per innbygger over 15 år var nedadgående og vesentlig lavere enn før forbudet.

mai 1949; ”Laget står skralt i dag. Det bekrefter det dårlige fremmøte på lagets møter, lagets dårlige økonomi og den alltid herskende uviljen blant lagets medlemmer”.¹⁵

De første problemstillingene vil ta for seg organisasjonens tolkning av sin egen situasjon, altså medlemmers situasjonsbeskrivelse av avholdslaget i Kristiansand.

1. Verdier nedfeller seg i språk og begrepsbruk. Slik det eksemplifiseres i sitatet innledningsvis, vil lagsavisene kunne gi en inngang til en forståelse av hvordan avholdsfolket tenkte om og tolket sin egen situasjon: *Hvordan tolket medlemmene det faktum at de på den ene siden hadde et internt tap, det vil si et stadig økende tap av medlemmer, og på den andre siden tapte kampen mot samfunnet, rent alkoholpolitisk?*

2. Mange kunne være enige i alkoholens skadevirkninger og i den forbindelse være villige til å ta avstand fra alkohol av solidariske hensyn under enkelte omstendigheter. Det ville likevel for mange være langt frem til å ta en så bestemt stilling til avholdsspørsmålet at de valgte å avgi et løfte om å leve totalavholdende fra alkohol. Spesielt vanskelig kunne dette være i et samfunn som i stadig større grad ble preget av en tidsånd hvor individualistisk frihet ble satt høyt. Med en opinionsendring i befolkningen kunne det bli stadig vanskeligere å være totalavholdende: *I hvilken grad tok avholdsmedlemmene inn over seg at de var i utakt med det omgiende samfunnet?*

Med disse problemstillingene forlater vi situasjonsbeskrivelsen av Kristiansands avholdslag og vender oss mot mer overordnede spørsmål knyttet til avholdsbevegelsens nedgang. Problemstillingene her vil bli belyst ved å vurdere eksisterende kunnskapen omkring avholdsbevegelsens tilbakegang og gjennom å gi en mer selvstendig egenvurdering av årsakene.

3. Avholdsbevegelsen hadde fra sitt gjennombrudd nærmest hatt hegemoni på å definere og fremstille løsninger på alkoholproblemet. Men bevegelsens posisjon ble utfordret. Særlig gjennom mellomkrigstiden begynte det å bygge seg opp en opposisjon til avholdsbevegelsens forståelse av alkoholismen. Det utviklet seg på mange måter til å bli en kamp om forståelsen av alkoholen. En kamp avholdsbevegelsen gradvis tapte. Samfunnets og statens oppfatning av hva som var løsningen på problematikken gjennomgikk en endring, bort fra avholdshegemoniet, mot et ønske om en moderat alkoholkultur. Endringene ble utfordrende

¹⁵ En såpass sterk pessimisme kan virke overraskende sett på bakgrunn av at organisasjonen sett under ett hadde hatt en medlemsøkning etter 1945, og medlemstallet var således i 1948 på sitt høyeste etter krigen. Fossgard, Stein ”DNT i krig og fred” i Fuglum (1984) s. 182.

også ved at de satte spørsmålstegn ved relevansen til avholdsbevegelsens forklaringsmomenter og prinsippet om totalavhold. *Hvilke endringer kom i synet på alkoholen, og hvordan fikk dette innvirkning på avholdsbevegelsen, og på staten og dens alkoholpolitikk?*

4. Selv etter det negative resultatet ved avstemningen i 1926 hadde avholdsbevegelsen en relativt stor politisk innflytelse om den klarte å stå samlet. I tillegg hadde den en offensiv strategi og en redusert, men målrettet medlemsmasse. Tre tiår senere er bevegelsen i langt større grad svekket og preget av motgang. *Hvilke større samfunnsmessige og strukturelle endringer kan søkes på motgangen? Kan disse være med på å gi oss forklaringer på nedgangen?* Her vil økt liberalisering, fremveksten av forbrukermentaliteten ved at folk hadde mulighet til konsum, samt utvikling i retning av et samfunn med en mindre paternalistisk samfunnsstruktur og individualistisk frihet være mulige forklaringsmomenter.

Ved å prøve disse hypotesene håper jeg å kunne gi innsikt i hvorfor DNT og avholdsbevegelsen fikk slik en hard medfart i perioden og hvordan medlemmene selv så på dette. Samtidig har det også vært et håp om at studiet av avholdsbevegelsens tilbakegang kanskje også kunne gi mer allmenne innsikter i hvordan en stor frivillig bevegelse møter en situasjon med vesentlig nedgang.

Forsknings situasjon

Når DNT og avholdsbevegelsen har blitt utsatt for forskning, har hovedsiktet som regel vært dens utspring og vekst, samt forhold rundt delforbudet. Dette kan henge sammen med at når en har gjort opp status for de folkelige bevegelsene i mellom- og etterkrigstiden, var det bevegelsene som hadde beholdt en sterk posisjon som fikk oppmerksomhet.

Avholdsbevegelsen var klart svekket og tilhørte ”de tapendes historie”, og deres historie ble skjøvet noe i bakgrunnen.

Hva kan de undersøkelser som har blitt foretatt, fortelle oss om grunnene til nedgangen innen avholdsbevegelsen?

Historieprofessor Per Fuglum, den kanskje mest fremtredende norske forskeren på feltet, har sett på de fleste forhold fra avholdsbevegelsens oppstart frem til slutten av delforbudet.¹⁶

Fuglum hevder at forbudstiden ikke hadde mulighet til å bli noen lykkelig historie for

¹⁶ Fuglum (1995) *Brennevinsforbudet i Norge*.

avholdsbevegelsen. Til det var forbudet for dårlig forberedt og stod ikke i samsvar med linjen om en gradvis tørrlegging som var rådende innen avholdsbevegelsen. Alkoholforbudet førte også til økende misnøye der forbudstanken allerede stod svakt, samtidig med at det spredte seg en generell skepsis i opinionen om hvorvidt forbud var riktig virkemiddel i kampen mot alkoholmisbruket.

Fuglum har også sett på spørsmålet om avholdsbevegelsens tilknytning til de andre folkelige bevegelsene. Han har undersøkt hvorvidt det var alliansebygging eller rivalisering mellom avholds- og arbeiderbevegelsen.¹⁷ ”Afholdsbevægelsen og arbeiderbevegelsen er to mægtige faktorer i fællesskab, som skal rydde det onde op med rod og udrydde den sociale nød”. Dette utsagnet fra en resolusjon fra Totalisternes Fællesutvalg i Sarpsborg i 1902 kan på mange måter beskrive forholdet generelt.¹⁸ Hvorfor ble så ikke disse to bevegelsene et felles og sterkt sosialpolitisk prosjekt? De hadde flere elementer som forente dem. De hadde likt rekrutteringsgrunnlag, selv om avholdsbevegelsen hadde et sterkere innslag av middelklasse. Fra 1911 hadde også Arbeiderpartiet et alkoholforbud som fremtidsmål. Men det var momenter som fikk sammenfallet i interesser til å slå sprekker. Avholdsbevegelsen hadde stort innslag av kristne og spesielt av pietister. Dette vanskeliggjorde samarbeid på lokalt plan, ettersom arbeiderpartirepresentanter ofte stilte seg nøytralt, stundom fiendtlig til kristendommen. Pietistiske kristne var på sin side skeptiske overfor DNA sin tanke om en ny og radikal samfunnsomveltning. Avholdskampen kom for mange kristne også i annen rekke, fordi alkoholikerne først måtte få del i frelsen og det evige liv. Selv om også arbeiderbevegelsen hadde medlemmer som var religiøse, kan det ikke herske tvil om at avholdsbevegelsen hadde flere med et mer ortodokst og pietistisk menneskesyn, som var de som oftest kom med kritiske bemerkninger overfor arbeiderbevegelsen.

Videre har det i norsk alkoholkultur vært mentalitetsforandringer i synet på alkoholen? Hvordan kan et slikt skifte ha vært en drivkraft til at avholdsbevegelsen gikk tilbake?

Historiker Olav Nærland Hamran har i sin doktorgradsavhandling *Det egentlige drikkeonde. Måtehold i etterforbudstida* fremstilt hvordan den alkoholpolitiske situasjonen utviklet seg på 1930-tallet etter at forbudet ble stemt ned. Hamran viser hvordan tiden etter forbudet var preget av en avholdsbevegelse uten innflytelse. Bevegelsen som tidligere hadde vært så dominerende, ble nå stående helt på sidelinjen å se på at alkoholpolitikken ble dreid i retning av en avholds- og forbudsfiendtlig politikk med måteholdet i sentrum.

¹⁷ Fuglum (1999) *Et onde avskaffer man! Arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*.

¹⁸ Fuglum (1999) s. 107.

Alkoholpolitikk i endring? var tittelen på en utredning foretatt på oppdrag fra Sosialdepartementet og utgitt i forbindelse med tilpasningen til EUs direktiver.¹⁹ Utredningen foretar en grundig gjennomgang av alkoholens lange tradisjoner i Norge, fra Heimskringla og Håvamål frem til 1990-tallets tilpasning mot Europa. Avholdsbevegelsens fremstilles i perioden frem til andre verdenskrig som en sentral aktør. Bevegelsen fremheves som en normgivende og viktig pressgruppe for utviklingen innen norsk alkohollovgivning. Fremstillingen av etterkrigstiden retter oppmerksomheten mot endringene fra å mene at det fantes et alkoholproblem til å se det som et alkoholismeproblem. Endringene blir på den ene siden fremstilt som store, samtidig som innholdet i alkoholpolitikken fortsetter i samme spor med å søke å begrense tilgangen og etterspørselen av alkohol.

Ingveig Nærland Ødegård tar i sin hovedoppgave i historie en grundig gjennomgang av endringen i legers syn på alkoholproblematikken i mellomkrigstiden. Ødegård stiller spørsmål om hvorvidt legene tok utgangspunkt i et alkoholismeproblem med individet i sentrum for problemene knyttet til alkohol.²⁰ Hun konkluderte med at det ”eksisterte ulike oppfatninger på kva alkoholisme var i mellomkrigstida”, og at det skjedde en dreining.²¹ Etter at delforbudet ble stemt ned, fikk ikke alkoholen som forklaring samme relevans; mer strukturelle forklaringer overtok innflytelsen. Men bildet var nyansert og tanken om alkoholproblemet forsvant ikke: De fleste virkemidlene ble fortsatt satt inn for å begrense tilgangen og etterspørselen etter alkohol, noe som hun mente viste at en både mente at det var ”eit alkoholproblem og eit alkoholismeproblem i mellomkrigstida”.²²

Synet på misbruket blir tatt av opp av professor Ellen Schruppf i hennes fremstilling av kulturhistoriske perspektiver i norske alkoholtradisjon.²³ Schruppf legger stor vekt på at avholdsbevegelsen utviklet seg til et nyttig redskap for staten i fremveksten av det moderne samfunn på begynnelsen av 1900-tallet. Avholdsbevegelsen var mye av årsaken til at i en kontekst preget av idealer som rasjonalitet, modernitet og fremskritt, ble alkoholforbruk definert som avvik. Alkoholisererte ble marginalisert, og deres last knyttet til begreper om skam. Behandlingen bar preg av at misbrukeren måtte oppdras gjennom hardt arbeid. Denne ”avviksdiskursen” innenfor alkoholdebatten mener Schruppf endret seg på 1930-tallet. Årsaken til forandringene fant hun i at brennevinsforbudet ble stemt ned, noe som endret både

¹⁹ NOU 1995: 24, *Alkoholpolitikk i endring?*

²⁰ Ødegård, Ingveig Nærland (1998) *Alkoholisme – Synd, skam eller sjukdom. Norske legar og synet på alkoholisme i mellomkrigstida*.

²¹ Ødegård (1998) s. 119.

²² Ødegård (1998) s. 110.

²³ Schruppf (2003) *Berus Eder, Norsk drikkekulturer i de siste 200 år*.

de frivillige organisasjonene, så vel som det offentliges søken etter løsninger på alkoholproblemet. Politikerne innså at den ensidige oppmerksomheten på regulering og innskrenkning av alkoholondet ikke hadde lyktes. En satte ned en komité som skulle utrede problemet, arbeidet resulterte i Edruelighetsloven av 1932. Loven ønsket å fremme behandling av alkoholmisbrukerne. Ensidige forklaringsmodeller ble forlatt, svarene måtte søkes i et vidt spekter av løsninger. Til tross for gode intensjoner fikk ikke lovendringen de konsekvensene den intenderte. Til dette hadde avholdsbevegelsens tanker for stor innflytelse. Avholdstankegangen holdt seg selv om den ble ytterligere utfordret. Troen og målet om et rusfritt samfunn ble opprettholdt, og Schrumpf trekker paralleller videre opp til hvordan en møtte narkotikaproblematikken på 60- og 70-tallet.

Schrumpfs påstand om avholdsbevegelsens sterke påvirkning blir til dels imøtegått av Olav Nærland Hamran.²⁴ Han fokuserer på hvordan avholdsbevegelsens styrke gjorde alkohol- og forbudspolitik til et svært sentralt politisk tema. Men som forbudstanken hadde stått sentralt frem til forbudet opphørte, stod resultatet fra den siste avstemningen frem som det viktigste referansepunktet fra mellomkrigstiden. Mens andre historikere har lagt vekt på forbudet som ”et feilslått eksperiment” og utviklingen etterpå har blitt karakterisert som en ”normalisering”, ønsket Hamran å vise at alkoholproblematikken derimot ble redefinert og utformet på ny hvor den tradisjonelle avholdsbevegelsen fikk betydelig mindre innflytelse.

Hamran har sammen med Christine Myrvang også bidratt til litteraturen i sitt verk til Vinmonopolets 75-års jubileum.²⁵ I boken understrekes det inntrykket som Hamran gav i *Det egentlige drikkeonde*; avholdsbevegelsens idealer ble etter forbudet mer marginalisert mens Vinmonopolet fremstod som spydspissen i statens alkoholpolitiske strategi. Formålet for politikken endret seg fra å være bundet opp til regulering gjennom forbud, til å konsentrere seg om å lære det norske folk måtehold i omgang med de sterke drikker.

Mens enkelte har sett på alkoholpolitiske endringer har andre igjen sett på nedgangen fra et organisasjonsmessig perspektiv.

Etnolog Morten Bing har i sin hovedoppgave sett på Oslo Godtemplarungdom og bruken av foreningens feriehem Kirkevik, i en periode preget av minkende oppslutning.²⁶ Bing har studert hvordan det på 1950-tallet var en mentalitetsforandring og normoppløsning som gjorde det vanskeligere å forfekte et avholdssynspunkt. Noe av grunnen til

²⁴ Hamran, Olav Nærland (2005) *Det egentlige drikkeonde. Måtehold i etterforbudstida*.

²⁵ Hamran og Myrvang, Christine (1998) *Fiin gammel, Vinmonopolet 75 år*.

²⁶ Bing, Morten (1990) ”*Aldri forglemmer jeg dagene der – utpå Presteskjær!*”.

mentalitetsforandringen må søkes i at det ble vanskelig å opprettholde et såkalt totalmiljø. Miljøet innen avholdslaget hadde tidligere vært altomsluttende ved at de aktivitetene ut over husarbeid og lønnsarbeid som medlemmene tok del i, foregikk i organisasjonens regi. Et slikt miljø fikk etter hvert vanskeligheter med å opprettholdes. Flere opplevde press om å ta del i det voksende urbane miljøet hvor alkoholen stod sentralt, noe som igjen utfordret den mer avvikende avholdstanken. Bing peker på flere faktorer for hvorfor det ble mindre aktivitet ved feriehusene. Endringene han beskriver kan ha en overføringsverdi til hvordan avholdsbevegelsen mer allment ikke klarte å omstille seg og mistet oppslutning.

Allsidigheten til avholdsorganisasjonene kan være interessant å se opp mot statsviterne Per Selle og Gunnar Onarheim sine synspunkter om den generelle svekkelsen av de folkelige bevegelsene.²⁷ De folkelige bevegelsenes stagnasjon, med avholdsbevegelsen som den som ble først og hardest rammet, kom som et resultat av økt konkurranse på et samlet ”organisasjonsmarked”, mener Selle og Onarheim. En ny ”generasjon” organisasjoner vokste frem med en større grad av spesialisering og medlems- eller klientorientering. De nye organisasjonene klarte å tekkes flere gjennom å synliggjøre medlemmenes behov og se på dem som ”kunder”. Avholdsorganisasjonene ble, med sitt fokus som solidaritetsprosjekt, som arbeidet for en utenforstående tredje part, i stadig større utakt med de nye organisasjonene.

Oppgaven vil ta for seg en gjennomgang av tekstene i lagsavisene til Kristiansands Avholdslag. Dette gjorde at jeg tidlig var på jakt etter litteratur som kunne si noe om slik analyse. Et sentralt verk fant jeg i professor i idéhistorie Ronny Ambjörnssons *Den skötsamme arbetaren*. Boken gir et spennende bilde av mentaliteten i et arbeidersamfunn i Sverige, og livet i avholdslosjen på stedet.²⁸ Spesielt var det både interessant og utfordrende for mitt arbeid med lagsavisene å lese hvordan Ambjörnssons hadde gått frem og tolket avholdslosjens møteprotokoller.

Metode

Problemstillingenes todeling mellom situasjonsbeskrivelse og nedgang gjør at tilnærmingen til kildene på den ene siden vil innebære et fokus på aktørenes egen oppfatning av samfunn og virkelighet, og på den andre siden et analytisk blikk utenfra på nedgangen, gjennom eksisterende forskning og mine egne vurderinger. Dette gir utfordringer i den metodiske

²⁷ Selle, Per og Onarheim, Gunnar (1990) *Frivillig organisasjonar som etterkrigshistorisk forskningsfelt*.

²⁸ Ambjörnsson, Ronny (1988) *Den skötsamme arbetaren, ideer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*.

tilnærmingen til kildene. En løsning vil bli forsøkt ved å se på kildene på en dobbel måte, ved å på et nivå å ta utgangspunkt i aktørens egen oppfatning av virkeligheten, og på den andre siden jobbe ut fra en posisjon med basis i et faglig og analytisk ståsted.

Kilde- og metodeproblemer

Lagsavisene var håndskrevne i form, men var laget for å fremføres muntlig. De ble skrevet ned i protokoller i ett eksemplar og formidlet ved opplesning på lagets møter. Innholdet kunne både være av rent opplysende, agiterende og underholdende karakter. Som en i avholdslaget selv karakteriserte innholdet, det skulle være "(g)ode naturskildringer, små rørende noveller, humørfylde referater fra turer etc, muntre brev, sterkt kritiske stykker og dessuten vitser og vågalt skjemt. Det er i hele tatt god blanding av spøk og alvor."²⁹ Lagsavisene skulle være "et bilde på laget" slik at en utenforstående som besøkte laget ville av "den håndskrevne avis slutte sig til hvordan laget er".³⁰ Forfatter- og redaktøransvaret i avisen skulle i utgangspunktet skiftes på. Gjennomgangen av avisene viste imidlertid at det ble en mer begrenset gruppe som tok på seg oppgaven.³¹ Derfor er det interessant å undersøke hvem som var forfattere og "snakket" i avisene, og hvordan disse presenterer situasjonene ut fra sin vinkling eller "point of view": De synes å ha vært sentrale, ihuga og ideologisk orienterte medlemmer, som målbar synsmåtene i organisasjonskjernen. Det kan problematiseres hvorvidt forfattere kan ha holdt igjen avvikende og omdiskuterte meninger for å ikke komme på kant med avholdslagets normer. Men om de har valgt en slik "gylden mellomvei", vil det likevel være med på å understøtte avisene som kilde, når formålet er å få innblikk i "gjengs mening" og således undersøke hva medlemmene forholdt seg til.

Kildematerialet som ligger til grunn for undersøkelsen, vil som tidligere opplyst strekke seg fra 1927 til 1961. Både lagets og samfunnets verdier og normer kan ha endret seg i dette tidsrommet. Spørsmålet blir da om det finnes tilstrekkelig sammenheng i tenkningen gjennom dette tidsrommet, slik at det er berettiget å bruke utsagn fra ulike tidspunkt til å vise avholdslagets tenkemåte.³² Jeg mener det. Jeg tror samtidig en kan forholde seg til visse grunnnormer som både for avholdslaget og samfunnets del var relativt varige og uforanderlige. Flere forhold ved avholdslaget viser til en sterk historisk bevissthet. Materialet fremtrer med

²⁹ *Våre tanker* 14. september 1931.

³⁰ *Fram* 14. februar 1926.

³¹ Noe som antageligvis ikke var unikt for avholdslaget i Kristiansand. En undersøkelse gjort av den frilynte ungdomsrørsla viser også dette; ansvaret ble ofte delt mellom en mindre gruppe i laget, gjerne spesielt entusiastiske og skriveføre menn og kvinner. Tvinnereim, Jon (1981) *Ei folkerørsla blir til*, s. 67.

³² En positiv effekt ved et bredt tilfang var et vidt utsyn, og slik få speilt flest mulig nyanser av avholdslaget.

stor grad av kontinuitet. Temaer og argumenter går igjen. Statutter og tradisjoner følger laget. Form og innhold hviler så å si på en ”rekke av stabilitet”. Hovedlaget rekrutterte hovedsakelig gjennom ungdomslaget, og selv om ungdomslaget hadde en sterkere medlemsmessig tilstrømning utenfra, var det også her en ikke ubetydelig andel både andre- og tredjegerasjons totalister. Også ytre trekk taler for en kontinuitet, ved at avholdssaken var på defensiven og opplevde stor tilbakegang i denne tidsepoken.

Fremgangsmåte

I studien av lagsavisene fra Kristiansands Avholdslag har jeg valgt en kvalitativ tilnærming. Jeg har undersøkt avisene flere ganger og jeg startet analysen med utgangspunkt i tekstanalyse slik den er presentert av Wenche Vagle.³³ Vagles modell er, med hennes egne ord, et forsøk på å gjennom ”næranalyse av tekstens kontekst og dens språklige valg” og ”øke vår forståelse av hvordan tekst fungerer i en sosial sammenheng”.³⁴ Dette var også mitt mål. Samtidig ble en samlet analyse ut fra skjemaet til Vagle for omfattende for et begrenset historisk prosjekt. Dermed ble en fullstendig gjennomgang av Vagles modell lagt vekt til fordel for en tilpasning hvor Vagles metode ble benyttet som utgangspunkt.

Gode betraktninger omkring analysen fikk jeg også da jeg leste Ambjörnssons bok *Den skötsamme arbetaren*. Hans analyse har blitt videreutviklet og kommentert av Olav Nærland Hamran i avhandlingen *Det egentlige drikkeonde*. Ambjörnssons fremstilling tar utgangspunkt i mentalitet, og sentralt står hverdagslivets holdninger og forestillinger. Etter å ha lest fremstillingene til både Hamran og Ambjörnsson fikk jeg nye perspektiver om nærlesning av hva medlemmene gjorde og tenkte og hvordan dette kunne forklares. Lagsavisen med dens mange nyanser synes best å kunne fanges med en slik tilnærming, og ikke med et større litteraturvitenskapelig analyseapparat.

I oppgaven er det således anvendt en kvalitativ tilnærming til stoffet. Utvalget av tekster er gjort på bakgrunn av deres ”rike” stil, og med en tanke om at disse kan avdekke holdninger som ellers ikke ville blitt avklart. Materialet er ikke et tverrsnitt av innholdet i lagsavisene og heller ikke direkte generaliserbart til å gjelde alle medlemmer av laget. Dette har da ikke vært oppgavens formål; den skulle analysere holdninger uten å telle hvor mange som mente hva. Denne fortrinnsvis kvalitativ fremgangsmåte stiller strenge krav ved at tolkeren selv fungerer

³³ Vagle, Wenche ”Kritisk tekstanalyse” i Svennevig, Jan red. (1995) *Tilnærming til tekst*.

³⁴ Vagle (1995) s. 124.

som måleinstrument, men oppgavens hovedmål, å fange nyansene i avholdsfolkets forståelse, ville i større grad gått tapt om en i hovedsak hadde bygd på kvantitative data.

Presentasjon av kilder

Da jeg først nærmet meg problematikken omkring avholdsbevegelsens nedgang, hadde jeg håpet å finne litteratur som kunne gi meg et overblikk over perioden og innsikt i avholdsbevegelsens forestillinger og forklaringer på nedgangen. Som nevnt var det jeg fant av forskning konsentrert om fremveksten og perioden frem til forbudet. I tillegg fantes også et mangfold av avholdsbevegelsens egne historiske fremstillinger, mange uten den nødvendige faglige vinklingen. Siden det ikke fantes et nøkkelverk, var det nødvendig å begynne en kildestudie som kunne gi innblikk i avholdsbevegelsens nedgang, deres holdninger og forklaringer.

De skriftlige kildene faller i all hovedsak i tre kategorier: Først kilder fra Kristiansand DNT sitt lokallags arkiv, deretter andre kilder fra Kristiansand og til slutt kilder fra sentralt hold i DNT. Hovedvekten av kildeundersøkelsen har blitt lagt på lagsavisene til hovedlaget og ungdomslaget i Kristiansand. Andre interne dokumenter og kommunikasjon slik som regnskaper, korrespondanse, medlemsprotokoller, møteprotokoller og referatbøker, har jeg lest for å få et innblikk i avholdsbevegelsens ”verden” og deres forståelse av den, uten at de er brukt direkte i oppgaven. Jeg mener at lagsavisene gir et levende innblikk i lagsarbeidet, og får frem sider som ikke kommer til uttrykk i formelle møtoreferater.

Andre del av undersøkelsen har jeg forsøkt å sikte inn på organisasjonsmessige forhold. Hvilke handlingsstrategier avholdsbevegelsen hadde og hvilke valg som ble tatt, blir flettet sammen med årsaksforklaringer på nedgangen. Disse undersøkelsene er i hovedsak basert på sekundærlitteratur, trykte kilder og tilrettelagt materiale hos landskontoret til DNT i Oslo. Av dette stod DNTs medlemsblad *Menneskevennen* frem som en interessant og god kilde. Ellers var det også interessant å gå igjennom DNTs rikholdige klipparkiv fra de ulike riksavisene, og da i særdeleshet var det interessant å se på det som hadde stått på trykk i *Fædrelandsvennen*.

[0]

Kapitteloversikt

Kapittel to vil være sentrert rundt avholdsbevegelsens og DNTs oppkomst og etablering frem til 1926. Redegjørelsen vil gå inn på hvilke funksjoner og organisering avholdssaken fylte i den første tiden, og frembruddet vil bli satt inn i en kontekst av en bredere sosial organisering. Den alkoholpolitiske utviklingen vil også få mye plass, særlig i forbindelse med forbudspolitikken. At forbudet ble stemt ned og opphevet vil være med på å danne grunnlaget for antagelsene om at en ny alkoholpolitisk tid var under oppseiling.

Det tredje kapitlet vil redegjøre for hva vi på bakgrunn av eksisterende kunnskap kan si om de ulike endringene som spilte inn på avholdsbevegelsens stilling fra 1927 til 1961. Hovedmålet vil være å svare på problemstilling tre. Førte endring i forståelsen omkring alkoholproblematikken til en marginalisering av avholdsbevegelsen? Gikk endringer i samfunnet i stor grad imot avholdsbevegelsens målsettinger? Videre vil det bli sett på hvordan krefter innen DNT stod i et motsetningsforhold i forsøket på å tilpasse organisasjonen.

Opgaven går inn og ser på hvordan et avholdslag i samtiden så på tilstanden i kapittel fire. Her vil oppgaven også ta for seg den første og andre problemstillingen ved å beskrive Kristiansands Avholdslag sett gjennom lagsavisene. Ronny Ambjörnssons betraktninger vil her bli brukt som utgangspunkt for undersøkelsens form. Hvilke verdier avholdsmedlemmene verdsatte vil bli undersøkt og forsøkt sett opp mot samtidas normer. Lagsavisene vil videre bli brukt for å se på ulike sider ved lagets betraktninger om lagets lokale og ”indre” nedgang. Hvor ble forklaringen på nedgang søkt? Og hvordan forsøkte en å demme opp for den? Fremstillingen av lagsavisene vil forsøke å vise et lokalt avholdslags virke i perioden hvor avholdssakens oppslutning var nedadgående.

Etter først å ha fremstilt hvordan eksisterende litteratur og deretter et typisk avholdslag har betraktet tilbakegangen, vil kapittel fem gå nærmere inn for å se på problemstilling fire og mine vurderinger av tilbakegangen. Jeg vil legge vekt på hvordan noe av årsaksforklaringen kan bli søkt i endringer fra bevegelsens oppkomst. Videre vil det bli en generell organisasjonsmessig tilnærming. I siste del av kapitlet vil avholdsbevegelsens handlingsalternativer bli drøftet med fastholdelsen ved det absolutte synet på alkoholen som et sentralt punkt. Avholdsbevegelsens syn vil bli satt opp mot og diskutert på bakgrunn av endringene i det offentlige og opinionens syn i retning av en mer helhetlig tenkning omkring alkoholproblematikken.

Til slutt vil det sjette og avsluttende kapitlet vise med momenter fra oppgaven hvordan samfunnet så vell som avholdsbevegelsen hadde endret karakter fra sitt utspring og storhetstid frem til den økende motgangen på begynnelsen av 1960-tallet.

Kapittel 2

Avholdsbevegelsen frem til forbudets fall

Dette kapitlet vil ta for seg avholdsbevegelsens medlemsmessige og politiske utvikling i perioden frem til opphevelsen av forbudet i 1927. Dette vil utgjøre en bakgrunn for oppgaven og peke på faktorer som kan ha påvirket nedgangen, ut fra en tanke om at denne kanskje kan sees som en ”revers” av tiden med fremgang. Fire forhold vil spesielt bli behandlet. Det første punktet vil være bevegelsens oppkomst og vekst. Var det momenter som utløste fremveksten, som endret seg og således var betingende på tilbakegangen? Her vil synet på alkoholen og ”oppdagelsen” av alkoholproblematikken bli behandlet. Det andre punktet vil sette avholdsbevegelsen inn i en større kontekst sammen med oppkomsten av de samtidige sosiale bevegelsene. Det tredje punktet vil undersøke hvilke politiske kanaler avholdsbevegelsen benyttet, herunder fremveksten av alkoholpolitikken og forbudet. Det fjerde og siste punktet vil undersøke hvilke faktorer som kan være årsak til nedgangen.

Dannelse og vekst

Totalavholdssakens utgangspunkt var turbulent. Oppstarten av den første totalavholdsforeningen i 1859 kom i en tid hvor alkoholspørsmålet ikke syntes å stå like sentralt som tidligere. Men totalavholdet maktet likevel å utkonkurrere de gamle måteholdsforeningene. Dette skjedde mye på grunn av totalavholdets mer konsekvente holdning til alkoholspørsmålet med nulltoleranse, i motsetning til måteholdsforeningene som først og fremst kjempet mot brennevin. Etter som vin og øl ble mer utbredt som rusdrikk, var det for mange vanskelig å se noen prinsipielle forskjeller mellom brennevin og andre alkoholdrikker. Samtidig hadde også måteholdsforeningene vansker med å få i stand en regelmessig foreningsvirksomhet og å etablere miljøer rundt foreningene. Noe kan forklares med bevegelsens utpregede elitestempel.³⁵

Med det puritanske tankegodset som avholdstanken stod for, var det likevel vanskelig å bryte innarbeidete alkoholtradisjoner. At bevegelsen hadde sterke røtter i dissentermiljøer gjorde ikke forholdene lettere, og bevegelsen ble i starten motarbeidet av etablerte krefter i

³⁵ Inntrykket av elitepreg forsterkes når en leser medlemslisten til måteholdsforeningen. Her finner vi blant annet Johan Sebastian Welhaven, Fredrik Stang og Anton Martin Schweigaard. Kaasalia, Torleif H. og Riise, Geir (1990) *Alkohol et samtidsproblem*, s. 70.

samfunnet. Skepsisen var ofte grunnet i frykt for avholdstankens radikale tendenser og for at bevegelsen skulle utvikle seg sekterisk. Om bevegelsen opplevde å bli motarbeidet fra det øvre sjikt i samfunnet, skulle dens evne til å fange bredt og dens samarbeid med folkelige bevegelser føre til fremgang. Avholdssaken gikk inn som en viktig del av både lekmanns- og arbeiderbevegelsen.

At det fra midten av 1800-tallet foregikk en allmenn bølge av nyorganisering, bedre kjent som ”assosiasjonsånden”, var også viktig for fremveksten. Fra 1890-årene fikk avholdsbevegelsen en voldsom vekst og rundet 100 000 medlemmer. Dette tallet skulle vokse til det kulminerte i 1919 på 257 000. Avholdsbevegelsen organiserte på dette tidspunktet omkring ti prosent av den samlede befolkningen.³⁶ Men dette skulle også vise seg å være avholdsbevegelsens metningspunkt. DNT opplevde medlemsmessig tilbakegang fra 1913, og fra 1919 sank også avholdsbevegelsens samlede medlemstall.

For forbudsbevegelsen internasjonalt skulle også året 1919 bli et vendepunkt. USA med sitt totalforbud fra 1920 ble lenge løftet opp som et tegn på avholdsarbeidets internasjonale gjennombrudd. Men lykken skulle ikke vedvare. Et svensk forsøk på totalforbud fikk ikke gjennomslag, og flere land opplevde å måtte begrense eller oppheve forbudene. I Norge ble siste del av forbudet nedstemt i 1926. Forbudet hadde vært hardt for avholdsbevegelsen, antallet organiserte avholdsfolk hadde på de syv årene blitt redusert til omlag 185 000.³⁷

Alkoholmisbruket får økt oppmerksomhet

Eilert Sundt kom i 1857 med sin undersøkelse *Om Ædruelighetstilstanden i Norge*. Han var den første i Norge som rettet systematisk fokus mot de samfunnsmessige problemene knyttet til alkoholen.³⁸ Sundt introduserte en ny forståelse av alkoholproblemet ved at han kategoriserte og dro et moralsk skille i måten folk drakk på. Sundt skilte mellom ”forfall” og ”ædruelighet” når han kategoriserte folks måte å drikke på.³⁹ I samfunnet var det en bred oppfatning av at alkoholisme var en sykdom, men først og fremst var det et samfunnsproblem som skapte sosial nød. Storforbrukeren, alkoholikeren, hadde en avhengighetssykdom som han i særlig grad var disponert for.

³⁶ Norges samlede befolkningstall var på om lag 2,6 millioner.

³⁷ Fuglum (1995) 630 - 631.

³⁸ I tillegg til Sundt la også de tidlige måteholdsorganisasjonene stor vekt på alkoholmisbrukets samfunnsmessige konsekvenser.

³⁹ Referert i Schrupf (2003) s. 34.

Avholdsbevegelsen var en av de fremste premissleggerne for det økende fokuset på alkoholens skadevirkninger. Mens brennevin tidligere hadde vært sett på som styrkende, ble alkoholen nå oppfattet på lik linje med gift.^{40, 41} Avholdsbevegelsen tok utgangspunkt i at problemet knyttet til alkoholen måtte taes ved roten, ved å begrense tilgjengeligheten. Staten støttet lenge dette synet, mye fordi staten var under stort press fra avholdsbevegelsen. Men i tillegg hadde denne løsingen den fordel at forebygging var langt rimeligere enn etterbehandling. Dette førte til at problematikken omkring alkoholen bortimot utelukkende var et strafferettslig forhold som ble bekjempet med restriksjoner. Sosialpolitiske tiltak og behandling ble bare i liten utstrekning benyttet.⁴²

Flere forskere bidro til å legitimere avholdsstandpunktet. Den kanskje mest kjente var legen Johan Scharffenberg (1869-1965). Han var tilknyttet avholdsbevegelsen og arbeiderbevegelsen og hadde et ikke-religiøst og vitenskapelig fundert utgangspunkt for sitt engasjement. Han var en sterk og produktiv agitator som fikk stor spalteplass til sine ytringer. Et standpunkt for avhold hadde også psykiater Ragnar Vogt (1870-1943) som var tilknyttet avholdsbevegelsen som underredaktør og ansvarlig for det medisinske innholdet i *Menneskevennen*.⁴³ Som foreleser ved legestudiet på Universitetet i Oslo hadde han i tillegg et godt utgangspunkt for å spre sine synspunkter og øve innflytelse overfor fremtidige leger. Vogt og Scharffenberg stod i front for å legitimere den vitenskapelige argumentasjonen for avholdenhet fra alkohol. En argumentasjon som i stor grad ble betraktet som endelige sannheter. Selv om de medisinske konsekvensene av alkohol etter hvert fikk mer oppmerksomhet, og det ble opprettet enkelte behandlingstiltak, fortsatte håndteringen av alkoholproblematikken å være forholdsvis ensidig.⁴⁴

Samtidige sosiale bevegelser

Under avholdsbevegelsens fremvekst var samfunnet under omstrukturering og forandring. Industrien vokste og med den økte innflytningen til byene og tettstedene hvor gamle tradisjons- og familiebånd ble brutt. I de nye byene ventet ofte hardt arbeid og dårlige

⁴⁰ At brennevin ble utskrevet med resept under spanskesykens herjinger kan være en indikator på hvordan en mente at brennevin hadde en medisinsk effekt.

⁴¹ Dette ble fremholdt på et avholdskurs i 1905. Et arrangement for fortrinnsvis lærere av Landskomiteen for avholdsundervisning, som hadde blitt opprettet av avholdsbevegelsen i 1902 i Schrumpf (2003) s. 62.

⁴² Avholdsbevegelsens tilbud lå i stor grad på å tilby fellesskap og et alkoholfritt miljø for på denne måten jobbe forebyggende.

⁴³ *Menneskevennen* var DNT sitt medlemsblad, referert i Ødegård (1998) s. 5.

⁴⁴ Eksempel på behandlingstiltak vil være legeföreningens kursted på Ørje som åpnet i 1910. Underkapitlet bygger på Schrumpf (2003) s. 60 – 91.

levevilkår. I en slik situasjon kom alkoholen som en fristelse mange ikke klarte motstå. Det var i stor utstrekning menn fra byenes arbeiderklasse som drakk. Forbruket var konsentrert om de sterkeste dråpene.⁴⁵ Tall fra 1900 viser at to av fem fabrikkarbeidere i Kristiania var avholdsmenn, mens en av fem var alkoholmisbrukere.⁴⁶ Og selv om en var delt i synet på avholdenhet, så mente mange at dette var nødvendig for å få organisert arbeiderne. Det ble en kamp om arbeiderklassens livsstil, og misbruket fikk en ideologisk dimensjon.

Alkoholmisbrukeren kunne på mange områder sammenlignes med en uorganisert arbeider, de var begge ufri og i kapitalismens makt. Avholdsbevegelsen og arbeiderbevegelsen hadde felles mål, å arbeide for at befolkningen ble frigitt alkoholen for på den måten å skape en lysere fremtid. Kampen mot alkoholen var en del av arbeidernes solidariske plikt og samtidig en kamp mot kapitalen. Avholdssakens sentrale plass resulterte i at flere avholdsfolk satt i sentrale verv i arbeiderbevegelsen. I tillegg til DNT sin formann Oscar Egede Nissen (1879-1887) var også Martin Tranmæl, Kyrre Grepp og Johan Scharffenberg sterke forkjempere for avholdstanken.⁴⁷

Oscar Nissen var aktiv på mange felt, blant annet innen kristenfolkets foreninger, og her fikk avholdssaken en viktig støttespiller.⁴⁸ Men blant kristenfolket som i arbeidermiljøene, var det delte meninger. Blant teologene hadde bevegelsen vanskeligheter med å få innpass, mens den i lekmannskretser hadde større gjennomslag. Dette hang sammen med at avholdstanken var en solidaritetstanke som lettere vant aksept innenfor en pietistisk, etisk forståelse enn i mer høykirkelig tankegang. Omreisende lekpredikanter talte også ofte varmt om avholdssaken. I tillegg til Trøndelag fikk avholdstanken best innpass på Sør- og Vestlandet som også var lekkristendommens kjerneområde. De forholdsvis tette båndene mellom alle de tre store bevegelsene har nok sammenheng med at de i all hovedsak hadde medlemmer fra de samme midtre og lavere lag av befolkningen.

Avholdssaken som en identitetsskaper

Organisering i avholdslag var både et utadvendt tiltak mot alkoholproblemen i samfunnet og en viktig indre sosial identitetsskaper. Gjennom arbeidet organiserte bevegelsen en stor

⁴⁵ Norge var en del av et ”brennevinsbelte” som strakk seg over store deler av Nord-Europa, Nord-Amerika og Russland. Flere av disse landene fikk også strenge restriksjoner og en slagkraftig avholdsbevegelse som i Norge. Hamran og Myrvang (1998) s. 14.

⁴⁶ Hamran og Myrvang (1998) s. 25.

⁴⁷ Hamran og Myrvang (1998) s. 25 – 27.

⁴⁸ Nissen forandret religiøs innstilling på slutten av 1880-årene i en mer fritenkende retning. Dette bidro sannsynligvis til at han trakk seg tilbake som formann for DNT, som hadde et sterkt religiøst preg både i agitasjon og arbeidsformer, Johan Scharffenberg i Midtbø, Arent (1960) *Alles vel er vårt mål*, s. 154.

medlemsflokk i et bredt spekter av kulturelle tilbud med alt fra sangkor, idrettslag og studieringer. Det ble et ”totalmiljø” hvor hele ens sosiale liv kunne finne sted. For mange ble avholdsideologien en viktig del av deres selvforståelse og identitet.

Avholdssaken fikk også en stilling som en mer overordnet identitetsskaper ved å være en del av den nasjonale mobiliseringen som foregikk på begynnelsen av 1900-tallet.

Samfunnsviteren Stein Rokkan ser på fremveksten av de store nasjonale folkebevegelser som et uttrykk for hva han betegner som kulturelle og religiøse konfliktlinjer.⁴⁹

Avholdsbevegelsen var en ”motkultur” i det norske samfunnet og stod i opposisjon til en ”sentralkultur”. Siden denne spenningen ble kanalisert gjennom folkebevegelsene som vokste opp, fikk disse en samfunnsmessig integrerende funksjon. Gjennom bevegelsene fikk de brede lag av befolkningen innflytelse på samfunnsutviklingen og utfordret det gamle elitestyrte maktmonopolet. Folkebevegelsene var en arena hvor folk som tidligere hadde stått på sidelinjen, fikk sin første innsikt i det demokratiske rom. De fikk kunnskap som mange brukte som et springbrett til videre innsats i samfunnsliv og politikk, slik som DNTs innføring av likestilling mellom kvinner og menn allerede i 1891.

Avholdsbevegelsens politiske fremvekst

Spenningen Rokkan beskrev, ble kanalisert gjennom flere faktorer. Spesielt en kanal ble avgjørende, nemlig folkeavstemninger som uttrykk for ”folkets vilje”. Folkeavstemninger ble relativt ofte, og i langt større grad enn på andre politiske områder, benyttet i alkoholpolitikken. Folkeavstemningene vil bli behandlet nærmere senere i kapitlet. [0]

Bevegelsen fikk også en tilslutning på tvers av politiske partier. Samtidig som den hadde et bredt nedslagsfelt, stod den spesielt sterkt innen fagbevegelsen, Arbeiderpartiet og Venstre. Bevegelsen klarte først via partiene, så gjennom en egen avholdsgruppe på Stortinget å ta i bruk sin påvirkningskraft overfor det politiske system. Fra Stortinget begynte å møtes årlig fra 1871, begynte avholdsbevegelsen å jobbe systematisk og målrettet for å påvirke politikerne. Ved etableringen av partiene fra 1884 og fremover fortsatte stortingsrepresentantene å være relativt løst tilknyttet sine respektive partier, noe som fortsatt gjorde dem påvirkelige for påtrykk fra avholdsbevegelsen. Et pressmiddel som ble brukt, var en påminnelse om at hvis ikke representantene var avholdsvennlige nok, så ville en stille med egne avholdskandidater.

⁴⁹ Rokkan, Stein m. fl. (1970) *Citizens, elections, parties: approaches to the comparative study of the processes of development*.

Avholdssympatisørene på Stortinget samlet seg på tvers av partitilhørighet i en avholdsgruppe. Tilslutningen nådde sitt høydepunkt etter valget i 1915 med 62 medlemmer. I tillegg til disse hadde 24 stortingsrepresentanter offisielt gått ut og støttet avholdsbevegelsens alkoholpolitiske målsetning, uten at de ønsket å være medlem av gruppen. I alt sympatiserte altså 86 av de i alt 123 representantene på Stortinget med avholdssaken.⁵⁰

Fremveksten av en alkoholpolitikk

Fra 1816 fikk folk på bygdene som eide eller leide matrikulert jord, lovfestet rett til å produsere og selge brennevin av egenproduserte råvarer.⁵¹ Perioden fra den nye loven trådte i kraft og frem til 1840 årene, har blitt omtalt som ”frihetstida”. Dette var kulminasjonen av norgeshistoriens mest alkoholliberale tid og var en reaksjon på dansketidens restriksjonsstyre.⁵²

I kjølvannet av liberaliseringen fulgte et høyt forbruk som resulterte i skadevirkninger og krav om reguleringer. Og i 1837 ble to av norsk alkoholpolitikkens mest sentrale virkemidler lansert. Kommunal selvbestemmelse i bevillingsspørsmål ble innført, og en la avgifter ikke bare på produksjon, slik som tidligere, men også på salget av alkohol. Det ble imidlertid ikke innført andre skjerpelser på alkoholsalget. Privatøkonomiske interesser fikk fortsatt regjere, i tråd med datidens handelsliberalistiske tankegang. Lovendringen indikerte imidlertid hvordan alkoholpolitikken var i ferd med å skjerpes, og et nytt fremstøt kom allerede i 1845. Staten innførte restriksjoner på produksjon og avgifter med det formål å begrense omfanget av hjemmeproduksjon og småhandlere for på denne måten å samle virksomheten hos større aktører.⁵³

Kommunen skulle i tiden fremover få større styring med handelen. Privates økonomiske motiv ble videre ikke bare prøvd begrenset, men nærmere utslettet. I Kristiansand hadde alle brennevinshandlerne i 1870 sagt fra seg bevillingene i protest mot det de hevdet var urimelige høye avgifter. Byen skulle likevel ikke forbli tørrlagt. En gruppe kristiansandere bestemte seg for å åpne *samlag* i samarbeid med kommunen året etter, for med dette å sikre at brennevinshandelen fikk ”en bedre ordening”. Ideen kom fra Sverige og ble omtalt som Göteborgssystemet. Der hadde en opprettet *bolag* med den hensikt å fjerne privatøkonomiske interesser fra brennevinshandelen. Etter initiativet fra gruppen på fem fra Kristiansand fikk

⁵⁰ Greve, Tim (1964) *Det Norske Storting gjennom 150 år*, s. 146.

⁵¹ I praksis ble de begrensningene som lå til brennevinsloven fra 1816 i liten grad etterlevd.

⁵² I 1833 var forbruket av brennevin gjennomsnittlig på 8 liter per innbygger. Kaasalia (1990) s. 69.

⁵³ Schrupf (2003) s. 49.

landet Samlagsloven fra 1871. Private eide utsalgene, men de drev under kommunal kontroll. Eierne fikk en fast rente, avgrenset oppad til seks prosent, av det de hadde investert i selskapet. Det resterende overskuddet skulle kommunen fordele til tiltak blant arbeiderklassen. Samlagssystemet vokste raskt, og frem mot 1879 ble det etablert nye samlag i 31 byer.⁵⁴

I 1884 ble en komité satt ned for å drøfte muligheten for et statlig omsetningsmonopol. Forslaget ble vraket til fordel for styrkingen av de kommunale samlagene i en ny lov som kom i 1894. Loven skulle bli en ny grunnstein i norsk alkoholpolitikk. Samlagene fikk med den råderett med lokal skjenking og detaljsalg av brennevin. Private kunne få overdratt rett til utsalg eller skjenking for ett år av gangen mot en avgift, og i tillegg fantes det ennå et fåtall med livsvarig handelsborgerskap for brennevin. Innføringen av prinsippet om lokale folkeavstemninger ved opprettelse eller avvikling av samlag skulle bli viktig. I 1895 var det startet opp samlag i 51 av i alt 58 norske byer. Mye av årsakene til den formidable veksten var at samlagene gav kommunene kjærkomne inntekter, samtidig som loven gjorde det lettere å kontrollere brennevinssalget.⁵⁵

Avholdsbevegelsens taktikk overfor samlag ble allerede uttrykt av Asbjørn Kloster og videreutviklet av Sven Aarrestad, og denne strategien fikk betegnelsen ”Aarrestadlinjen”. Tanken var at alkoholomsetningen burde avvikles gradvis gjennom å stemme ned samlagene i lokale avstemninger. Ved lokal selvbestemmelse skulle en overvinne utfordringene som fulgte med de regionale forskjellene i synet på alkoholen. Aarrestadlinjen ble den fremgangsmåten som fikk størst gehør i avholdskretser og stod i opposisjon til det mer direkte landsomfattende forbudet som mange innen politiske kretser, deriblant Johan Scharffenberg, var forkjempere for.⁵⁶ Samlagene og samlagsavstemningene skulle utvikle seg til å bli et viktig instrument for avholdsbevegelsen.

En ny alkoholkommisjon ble oppnevnt i 1910, og på bakgrunn av dens innstilling vedtok Stortinget i 1918 en ny lov om salg og skjenking av alkohol. Loven slo fast at import og omsetning av brennevin skulle gjennomføres av samlagene og at bevilling på salg av øl og vin skulle utstedes av kommunene. Overskuddet fra samlagene skulle tilfalle to statlige fond som

⁵⁴ Avsnittet bygger på, Fuglum (1972) *Kampen om alkoholen i Norge 1816 til 1904*, s. 285 – 294.

⁵⁵ Hamran og Myrvang (1998) s. 29.

⁵⁶ Scharffenberg var som medlem i alkoholkommisjonen av 1910, den eneste av medlemmene som gikk inn for et landsomfattende forbud mot all alkoholomsetning. Sven Aarrestad og Adam Egede Nissen ville ha regulering gjennom lokale avstemninger og var de som i størst grad representerte avholdsbevegelsen. De resterende medlemmene, et flertall på seks, avviste avholdsfolkets taktikk med forbud, og ville ha alkoholomsetningen regulert av staten fremfor forbud.

blant annet skulle arbeide for å bekjempe drikkeondet.⁵⁷ Og selv om brennevinsproduksjon i privat regi fortsatt var tillatt, hadde loven strammet inn de privatøkonomiske interessene betraktelig.

Også avstemningsreglementet for samlagsvalgene ble endret. Nå skulle de som uteble fra avstemningen, automatisk telles som *mot* samlag. Det ble vanskeligere å opprette nye og enklere å legge ned eksisterende samlag, og når antall samlag i 1913 var redusert til et bunnivå på 13, var dette en valgpraksis som var særlig gagnlig for avholdssaken. Regelverket som var spesielt gunstig viser hvilken sterk posisjon avholdssaken hadde politisk når en tenker seg at de som ikke var mot, var med. En praksis som hvis den hadde blitt satt i verk, neppe kan kalles helt demokratiske. For uheldigvis for avholdsbevegelsen skulle den nye valgloven aldri komme i bruk. Forhold utenfor Norges grenser skulle få en mye større betydning for den videre alkoholpolitiske utviklingen.

De nasjonale folkeavstemningene og delforbudet

Den alkoholpolitiske situasjonen ble endret ved utbruddet av første verdenskrig. Norge forholdt seg nøytralt. Men situasjonen utenfor landets grenser førte til at det etter krigens start ble iverksatt midlertidige forbudslover mot produksjon av brennevin og øl. Potet og korn skulle forbeholdes mat, samtidig med at en burde unnvære unødvendig luksus som alkohol. De midlertidige lovene ble etter hvert avløst av det såkalte juleforbudet i desember 1916, som stoppet alt salg av brennevin. Forbudet skulle være tidsbegrenset, men ble stadig forlenget. Og i 1917 ble det vedtatt en lov som fastslo regjeringens rett til å innføre forbud mot alkoholomsetting i unntakstider. Det ble også innført et midlertidig forbud mot brennevin og hetvin sterkere enn 12 prosent. Dette forbudet førte til at spørsmål om et snarlig landsomfattende forbud også i fredstid ble aktualisert.

Et landsomfattende forbud ville være brudd på avholdsbevegelsens taktiske linje, og bevegelsen traff da heller ikke selv noe valg angående ønskeligheten av folkeavstemning. Når avstemningstanken likevel ble lansert, skyldtes det først og fremst partipolitiske overveielser. Flere partier hadde programfestet forbud, men alkoholpolitikken var likevel ofte et stridstema innen partiene. En rådgivende folkeavstemning ville derfor være hensiktsmessig for å få forbudsspørsmålet ut av partipolitikken og hindre strid. Et nasjonalt forbud hadde også impulser fra forbud i land som hadde innført ordningen med helt eller delvisforbud og som

⁵⁷ De private aksjonærenes faste rente ble redusert til fem prosent, i Hamran og Myrvang (1998) s. 45.

opplyste om positive resultater.⁵⁸ Da mulighetene åpnet seg for forbud også i Norge, begynte utålmodige avholdstilhengere å jobbe for at den numeriske sterke bevegelsen skulle få målt sin slagkraft. Da det ble avgjort at det skulle gjennomføres folkeavstemning, stod da også avholdsbevegelsen samlet og agiterte for forbud. Den 5. og 6. oktober 1919 ble det holdt nasjonal folkeavstemning for eller mot permanent innføring av det midlertidige delforbudet.⁵⁹ Opptellingen viste et flertall for forbud med 489 017 eller 62 prosent for forbud, mens 304 673 eller 38 prosent stemte mot.⁶⁰ I 1921 endret Stortinget lovverket i tråd med utfallet.⁶¹

Avstemningen var rådgivende, og flere mente den bare var innenrikspolitisk bindende.⁶² Forutsetningen var at en fikk til nye handelstraktater med de veksporterende landene Frankrike, Spania og Portugal, omtalt som vinlandene. Det internasjonale konjunkturromslaget i 1920 skulle vanskeliggjøre denne prosessen da det ble enda viktigere for alle parter å få til gode forhandlingsresultater. Vinlandene hadde økonomiske interesser av å ivareta eksport av sherry og portvin, mens Norge ville sikre sin ikke ubetydelige fiskeeksport til Spania og Portugal og en mer allsidig eksport til Frankrike. Vinlandenes uforsonlighet kunne også være et resultat av at de så hvilken splittelse forbudet og traktatpolitikken førte til i Norge, og at de således satte sin lit til at en steilhet fra deres side ville føre til at opinionen i Norge ville skifte.⁶³

Og vinlandene sitt nærvær i norsk alkoholpolitikk skulle få følger. Etter harde forhandlinger ble det til slutt enighet om at all import av vin lavere enn 14 volumprosent skulle skje gjennom et statlig kontrollert monopol.⁶⁴ Vinmonopolet ble med denne hensikt opprettet i 1922. Omsetningen av vin ble lagt inn under det statlige monopolet samtidig som de tidligere brennevinssamlagene også fikk mulighet til å selge vin.⁶⁵ Avholdsbevegelsen mente løsningen var god siden den begrenset privatøkonomiske interesser, reduserte antall utsalgssteder og innførte kommunal bevillingsrett. Selv om dette var følgene, ble

⁵⁸ Blant annet Island, Finland, Newfoundland og USA.

⁵⁹ Dette var en løsning som i utgangspunktet var i utakt med Aarrestadlinjen og DNT sitt syn, men når vedtaket ble fattet om en avstemning, ble det gjennomført en storstilt agitasjon fra DNT side. Avstemningsresultatet ble mottatt som en triumf for selskapets ideer. Fuglum (1984) s. 127.

⁶⁰ Fuglum (1984) s. 124.

⁶¹ Avsnittet bygger på Fuglum (1984) s. 123 - 130.

⁶² Uttalt av sosialminister for Venstre Paal Berg i Stortinget, Sverdrup, Jakob (1972) *Et statsmonopol blir til, Vinmonopolet frem til 1932*, s. 32.

⁶³ Fuglum (1995) s. 275.

⁶⁴ Landene gikk i forhandlinger før forbudsloven var vedtatt i Norge, dette for å provosere vinlandene minst mulig. Samtidig var mandatet klart, det ville bli forbudt å selge brennevin og hetvin i Norge. Fuglum (1995) s. 292.

⁶⁵ En ordning som ble innført fordi Norge hadde forpliktet seg til å sikre alle norske borgere mulighet til å kjøpe vin, noe som var vanskelig å tillegge de kommunale samlagene i de byene som allerede var tørrlagt.

Vinmonopolet likevel opprettet for å sikre et mest mulig fritt salg av alkohol og ikke i hovedsak for å organisere restriksjoner.⁶⁶

Brennevinet var det enda vanskeligere å få i stand avtaler om. Det ble inngått en ordning med Frankrike hvor det ble bestemt at Norge skulle ta inn 400 000 liter brennevin og hetvin som skulle benyttes som medisin. Også Spania og Portugal krevde lignende avtaler, noe Norge nektet. Dette resulterte i tollkrig, interimavtaler og nye harde forhandlinger.⁶⁷ I 1922 måtte Norge til slutt gi tapt for de spanske kravene.⁶⁸ Forhandlingene med Portugal brøt også sammen i tollkrig, men resulterte til slutt i at Norge også her måtte gå med på å importere 800 000 liter hetvin og brennevin.⁶⁹ Staten hadde, for å verne om handelsinteresser, gått med på å importere et stort kvantum ulovlig alkohol som dermed enten måtte lagres, destrueres eller omforedles. Høyre som satt med regjeringmakten og i utgangspunktet var negativt til forbudet, uttrykte nå ønsket om folkeavstemning for å få avgjort hetvinsforbudets videre eksistens. Dette ville Stortinget ikke gå med på. Handelskrigen resulterte likevel i en amputasjon av forbudet da Stortinget våren 1923 tillot hetvinssalg med alkoholstyrke inntil 23 prosent.

Forbudet var med dette tydelig svekket. Avholdsbevegelsens argumentasjon om forbudets edruskapspolitiske effekt ble i stor grad innholdsløs, og opinionen mot det gjenværende brennevinsforbudet vokste seg stadig sterkere. Forbudets lojalitet var allerede hardt prøvet som resultat av en ikke ubetydelig smugling, hjemmebrenning og reseptmisbruk.⁷⁰

Overtredelser gjorde det nødvendig med et stadig større og dyrere kontrollapparat, noe som styrket forbudsmotstanderne sin argumentasjon.

Misnøyen kulminerte med en ny nasjonal folkeavstemning i 18. oktober 1926.

Valgoppslutningen var høyere enn i 1919, og det var motstanderne som hadde klart å mobilisere. Med en klar overvekt ble forbudet stemt ned med 531 084 stemmer eller 56 prosent mot, mens 423 031 eller 44 prosent stemte for.⁷¹ Opinionen mot forbudet hadde snudd, samtidig som også medlemstallet til avholdsbevegelsen hadde gått tilbake.

⁶⁶ Avsnittet bygger på Fuglum (1995) s. 255 - 276.

⁶⁷ Spanjolene ønsket at Norge skulle importere 500 000 liter hetvin og brennevin, portugiserne 800 000.

⁶⁸ Vinmonopolet skulle håndtere importen.

⁶⁹ Samtidig ble det gjort klart at hvis Norge åpnet for fri import av hetvin, ville det bli gitt bedre vilkår for norsk skipsfart.

⁷⁰ Resepter på brennevin ble utskrevet av leger til bruk i behandlingen av ulike helsemessige plager for både mennesker og dyr. Dette hadde vært vanlig også før forbudet, men antall resepter eskalerte under forbudstiden slik at det snart ble klart at det var snakk om et bevisst misbruk.

⁷¹ Fuglum (1984) s. 127.

Frembrudd av en ny tid

Etter det heroiske valgresultatet i 1919 kan det være vanskelig å forstå det like tydelige nederlaget i 1926. Den forklaringen som på mange måter ligger nærmest, er forbudets manglende suksess. Denne uteblivelsen av suksess inngår som et viktig element i en mer sammensatt forklaring. Det at det totale forbruket gikk tilbake, var for mange ikke nok. Negative følger slik som smugling, hjemmebrenning og handelsmessige komplikasjoner, kan for mange ha vært god nok grunn til å ta et standpunkt mot forbudet.

For å forstå avholdsbevegelsens fremvekst, så vel som nedgang, må en del av forklaringen søkes i statens alkoholpolitiske engasjement. Avholdssaken utviklet seg med bakgrunn i statens unnfalighet i forhold til det økende alkoholproblemet. Det lyktes, som vi har sett, å få staten til å skjerpe sitt fokus på alkoholfeltet, men med dette så forsvant også noe av bevegelsens funksjon, og avholdsbevegelsen ble i manges øyne overflødig.

Forbudets manglende suksess førte med seg en dreining bort fra avholdsbevegelsens ensidige fokus på restriksjoner som løsning på alkoholproblemet. Partiene som hadde vært støttespillere til avholdsbevegelsen og dens idé, ble mer usikre på den ensidige satsingen på restriksjoner, da forbudet ikke ble noen klar suksess.

En annen grunn til at avholdsbevegelsens synspunkter ikke lenger ble herskende i alkoholpolitikken kan være at bevegelsen hadde mindre mulighet til å drive press overfor partiene. Med et synkende medlemstall og en valgform som ikke lenger favoriserte pressgrupper i like stor grad som ved forhåndstallsvalg i enkeltmannskretser, hadde bevegelsen færre pressmidler. Også innad blant avholdsrepresentantene på Stortinget stod avholdssaken svakere. Avholdsgruppen var splittet som følge av uenigheter mellom borgerlige og sosialistiske avholdsrepresentanter i 1923, noe som gjorde det vanskelig å stå samlet med felles front for avholdssaken.⁷²

Avholdsbevegelsen og forbudets synkende oppslutning viste seg ved at partiene ved valget i 1926 var løsere tilsluttet forbudstanken enn tidligere. Arbeiderbevegelsen var splittet i Arbeiderpartiet, Norges Kommunistiske Parti og Norges Socialdemokratiske Parti. Det var bare de to første partiene som oppfordret til fortsatt forbud, men uten å pålegge sine tilhengere dette. Norges Socialdemokratiske Parti forholdt seg nøytralt. Og selv om avholdssaken ofte hadde vært et sammenbindende element for de tre partiene, var det nå splittende. Flere og

⁷² Arbeiderpartiets medlemmer gikk ut av gruppen ettersom de borgerlige representanter, særlig Venstres, hadde vist større lojalitet overfor partiet enn gruppen, dette skulle resultere i at avholdsrepresentantene under flere voteringer de følgende år skulle stå mot hverandre. Greve (1964) s. 151.

flere innen partiene og arbeiderpressen mente at alkoholkampen tok fokus vekk fra andre og viktigere arbeiderpolitiske saker.⁷³

Venstre hadde også på sin side en stor andel avholdsfolk i ledelsen og i sitt potensielle velgergrunnlag. Partiet var likevel splittet i synet på selve forbudet. Flere mente, deriblant også avholdsfolk, at forbudslinjen hadde vist seg uegnet som redskap for edruskapen. Derfor var partiprogrammet foran stortingsvalget i 1924 i tråd med avholdsbevegelsens mål, men uten at det tok stilling til forbudsspørsmålet. Partiet fristilte sine tilhengere i forbudsproblematikken, noe som var en endring fra avstemningen i 1919. Om partiet Venstre var nøytralt i forbudssaken, kan det samme ikke sies om partipressen, som stod sammen med høyreavisene som sterke og viktige talerør for opphevelse av forbudet.

Kristenfolket var også i større grad delt i synet på forbudet ved avstemningen i 1926 enn hva som hadde vært tilfelle i 1919. Dette kan henge sammen med at 1920-årene var en periode som var preget av uenighet i synet på teologi og moral, og forbudsstandpunktet ble en del av denne splittelsen. Tilhengerne av forbudet ble sett på som en del av den ortodokse og pietistiske strømmingen, mens motstanden støttet den mer liberale siden i den kirkelige debatten. Dette førte også til at motstanden mot forbudet fikk en legitimitet blant ledende folk innen kirken.

Skiftet kom også til uttrykk i lovgivningen. Fra 1927 ble brennevinsomsetningen lagt inn under Vinmonopolet, og samme år kom en nytenkende alkohollov med rammer for vinmonopolenes virksomhet og den øvrige alkoholpolitikken. Det ble klart at et nasjonalt forbud ikke ville være mulig i nær fremtid. Avholdsbevegelsen gikk dermed tilbake til sin gamle taktikk med lokale avstemninger som nå skulle begrense og legge ned vinmonopolene. Det var inntruffet et skifte i alkoholpolitikken bort fra målet om en fullstendig fjerning av alkoholen, til å sette hovedfokus på regulering og i større grad også behandling. Dette skiftet skulle vise seg å være et oppgjør med fortidens ensrettede fokus på forbud og et skifte til nytenkning og fokus på alkoholproblematikken som en mer helhetlig politikk. For avholdsbevegelsen var det egentlig en gjenopptakelse av dens opprinnelige strategi, og dermed kan det også ha vært et steg tilbake og et tegn på at fremtiden ville bringe en ny og vanskeligere tid.

⁷³ Avsnittet bygger på Fuglum (1995) s. 578 - 582.

Oppsummering

Til slutt en sammenfatning av avholdsbevegelsens medlemsmessige og politiske utviklingen frem til forbudet opphørte i 1927. Kapitlet har først vist hvordan avholdsbevegelsen vokste frem som et resultat av en allmenn organisasjonsvekst og tiltakende oppmerksomhet omkring alkoholproblematikken. Deretter har kapitlet forsøkt å få frem hvordan avholdsbevegelsen var fundert på en ideologi som var forenlig med både lekmannsbevegelsens og arbeiderbevegelsens misjon. Det tredje punktet fokuserte på hvordan avholdsbevegelsen øvde innflytelse på politikk og lovgivning og lenge var en viktig premissleverandør for alkoholpolitikken. Avholdsbevegelsen arbeidet for en skjerpet alkoholpolitikk, noe den fikk til ved å påvirke partiene samtidig som den også mente at folkeavstemninger skulle utrykke lokal selvstyre i spørsmål om salg av vin og brennevin. Det fjerde og siste hovedfokuset har vært å vise hvordan forbudets slutt var inngangen til en ny epoke både alkoholpolitisk og således også for avholdsbevegelsen. Nedgangen ser ut til å ha grunnlag i en feilslått forbudspolitik og en generell svekkelse av avholdsbevegelsens rolle. Paradoksalt nok hadde fremveksten av en sterkere utbygd alkohollovgivning svekket avholdssaken ved at avholdsbevegelsens rolle fortonte seg som mindre betydningsfull enn tidligere.

Kapittel 3

Folkeopinion og alkoholpolitikk i bevegelse

Før forbudsavstemningen i 1926 hadde det vært stor usikkerhet om hvilket resultat en kunne vente. Hos avholdsbevegelsen rådet en forsiktig optimisme, med håp om at forbud skulle bestå, samtidig som en belaget seg på at seieren ville bli mindre enn i 1919. Resultatet ble derfor knusende for avholdsfolket. Selv om deler av alkoholpolitikken inntok lik form som før forbudet, skulle det klare nederlaget for forbuds- og avholdssaken være med på å forme det alkoholpolitiske landskapet og dagsorden i etterkant.

Dette kapitlet skal ta for seg den alkoholpolitiske utviklingen umiddelbart etter forbudet og frem til begynnelsen av 1960-tallet. Det vil bli forsøkt vist hvilken retning alkoholpolitikken tok, hvilke lovendringer som var med på å sette sitt preg på perioden, avholdsbevegelsens stilling, samt hvilke endringer som kom i synet på problemene knyttet til alkohol.

Forbudet faller

Siden et forbud mot brennevin lå til grunn for den eksisterende alkoholloven, meldte behovet for en ny alkohollov seg etter avstemningen. Alkoholloven av 1927 ble vedtatt, og det var den som formelt opphevet forbudet og la rammene for den videre alkoholpolitikken. Denne avstemningen skulle gjelde fra 1. juli 1929 til utgangen av 1934, og det skulle avholdes avstemninger etter kommunevalget de påfølgende år. Avstemningen førte til en svak økning av ut salg, fra å være 13 før forbudet, til nå å bli 15.⁷⁴

Under forbudsdebatten hadde forbudsmotstanderne argumentert for at det burde innføres individuell kontroll, fremfor avholdsbevegelsens krav om kollektive forbud.⁷⁵ Motstanderne ville tillate bruk, men forhindre misbruk. Et forbilde for individuell kontroll fant en i det

⁷⁴ I seks av byene som fikk ut salg var ble det gitt bevilling til samlag, mens de resterende seks ble gitt til Vinmonopolet. Samlagene ble i alkoholloven bestemt avvirket innen 30. juni 1938. Hauge (1986) *Alkoholpolitikken i Norge*, s. 47 – 48.

⁷⁵ Forbudsmotstanderne var en sammensatt gruppe, med ulike interesser. Det fantes flere foreninger som agiterte mot forbudet; Landsforeningen for frihet og kultur mot forbud og tvang, Den personlige frihets vern og Landskomiteen mot forbud, senere Landslaget for edruelighet uten forbud. Ifølge Løvslund var antiforbudsforeningene særlig representert ved medlemmer av borgerklassen, sterkt støttet av næringsliv – spesielt brenneri- og bryggerinæringen. Løvslund, Asbjørn (1979) *”Det gjelder nå at kjerring og onger får fred” Edruskapsloven av 1932 blir til*, s. 25 – 26.

svenske ”motboksystemet”.⁷⁶ Men argumentasjonen som hadde gått inn for en norsk løsning med kjøpekort, stilnet imidlertid i etterkant av valget. Avholdsbevegelsen derfor ikke på for løsningen, som de hadde argumentert mot under forbudsdebatten. DNT ønsket å gå tilbake til Sven Aarrestads langsiktige tørrleggingslinje: Avholdsbevegelsen skulle gjennom lokale avstemninger konsolidere posisjonen og gjeninnta tapt terreng. Heller ikke i den liberale Høyre - regjeringen, som hadde programfestet at den ville ha kjøpekort fremfor forbud, var det politisk vilje til å innføre de restriksjonene det krevdes for å gjennomføre systemet.⁷⁷ Regjeringen ønsket også å avslutte forbudet så fort som mulig. Resultatet ble at mens en Edruelighetskomité jobbet med en endelig formulering, så ble ansvaret for kontrollen lagt på det enkelte Vinmonopol. En videreførte formuleringene fra alkoholloven av 1918 om at utsalgene skulle sørge for at ”salg og skjenking av brennevin gjør minst mulig skade og minst mulig hindrer edruelighetens fremme”.⁷⁸

Mye tydet på at kjøpekortsystemet ville blitt en realitet. Men Vinmonopolet, som var imot et slikt system, forsøkte å være i forkant med et rundskriv hvor en spesifiserte hvordan kontroll skulle foregå. Myrvang og Hamran har i sin bok om Vinmonopolets historie tatt til orde for at Vinmonopolet dermed fikk fordel av å være først ute med å konkretisere den vage formuleringen fra staten, før Edruelighetskomiteen hadde kommet med sin innstilling.⁷⁹ Vinmonopolets sirkulære stadfestet at en ikke skulle foreta salg til personer under 21 år, til berusede personer eller kjente misbrukere. Og da Edruelighetskomiteen la frem sitt forslag, videreførte den langt på vei denne rådende praksis. Politi, fattigstyre, vergeråd og edruelighetsnemndene meldte fra om mulige alkoholmisbrukere til utsalgene, som gjennom svartelister og lokal kontroll nektet de som ikke innfridde kravene, å kjøpe alkohol.

At det ikke ble innført et mer gjennomgripende system i Norge, slik som det svenske motboksystemet, men et system basert på et minimum av restriksjoner, var alkoholliberale pressgruppers ønske og fortjeneste. Etter det overveldende valgresultatet hadde disse mulighet til å utøve press for å få igjennom et alkoholliberal og minst mulig byråkratisk system.

⁷⁶ Svenskene hadde hatt individuelt (kjøpekort) motbok siden 1916. Det var et individuelt kjøpekort på vin og brennevin som en måtte søke og vise seg skikket. Hvis en fikk innvilget motbok, var det endatil rasjonerer på varene. Systemet var blitt lansert som en ”tredje vei” mellom totalforbud og fritt salg, og en rekke personer innen den svenske avholdsbevegelsen gikk inn for systemet som en vei for bedre edruelighet. Hamran og Myrvang (1998) s. 62 - 63.

⁷⁷ Selv om begge partiene hadde programfestet motbok istedenfor forbud ved avstemningen i 1919. Hamran og Myrvang (1998) s. 63.

⁷⁸ Det ble uttalt at salg av brennevin til personer under 21 år, samt til potensielle misbrukere, var forbudt. Utenom dette ble det ikke gitt noen konkrete direktiver. Hamran og Myrvang (1998) s. 65, 224 og Lindeman, Gunnar (1972) *Trekk av A.S. Vinmonopolets historie 1922 – 1972*, s. 79.

⁷⁹ Hamran og Myrvang (1998) s. 66.

Privatlivets fred, som forbudsmotstanderne hadde talt varmt for, ville med kjøpekort i høy grad legge bånd på den nyvunne friheten. I det politiske miljøet var det heller ikke tilstrekkelig vilje til å få innført et mer restriktivt system. Staten tok utgangspunkt i lovlig omsetning innenfor regulerte former. For avholdsbevegelsens del var det etter forbudet vanskelig og kanskje heller ikke ønskelig å innføre et system som mange ville sett på som påtvunget kontroll.⁸⁰

Endring i synet på alkoholen

Sosialdepartementet satt i 1927 ned et utvalg for å gjennomgå ”edruelighetstilstanden og behandlingen av drikkfeldige”. Utvalget fremhevet i sin innstilling nødvendigheten av å endre fokus bort fra ensidig å vektlegge reduksjon av alkoholforbruket, og i større grad rette virkemidlene mot de sammensatte årsaksforholdene.⁸¹ Komiteens innstilling resulterte i ”Lov om edruelighetsnevnder og behandling av drikkfeldige”, som ble vedtatt i 1932 som edruelighetslov. Lovens bestemmelse førte med seg store utgifter i en økonomisk vanskelig tid. Dette førte til at loven ble utsatt, og i stedet innførte en ”Midlertidig lov om edruelighetsnevnder” i 1933, en lov som kun innførte deler av det opprinnelige lovforslaget. I den midlertidige loven ble de økonomiske forpliktelsene for kommunene lettet, og det ble frivillig å opprette edruelighetsnemnder. Tvangsinnleggelse av alkoholiserter ble sløyfet, samtidig med at den drikkfeldige selv skulle betale oppholdet hvis ikke kommunen maktet. De mange begrensningene gjorde at det fra avholdsbevegelsens og nemndenes side snart ble tatt til orde for at loven var utilstrekkelig. Hvis ikke kommunene ble pålagt å opprette nemnder som igjen fikk mulighet til å foreta tvangsinnleggelser, ble lite gjort for de som trengte det mest. Etter en lang prosess ble den opprinnelige loven fra 1932 satt i kraft 1. juli 1939, uten å få noen praktisk betydning før etter krigen.

Like fullt var hele prosessen viktig som en spire til en mentalitetsendring bort fra utelukkende å tenke på politi og fattigvesen som instans i alkoholpolitiske saker, til mer å vektlegge misbruket som en sykdom. Misbrukeren trengte ikke straff, men behandling, selv om tvang stadig var aktuelt. Og selv om en ennå ikke kunne snakke om en fullgod behandlingsmessig tilnærming, var dette en tydelig forbedring. Behandlingen i mellomkrigstiden var også basert

⁸⁰ Avsnittet bygger på Hamran og Myrvang (1998) s.60 – 68 og Hauge (1988) s. 202 – 207.

⁸¹ Spesielt var en bekymret for de av alkoholikerne som ikke hadde begått noen kriminell handling. Disse stod uten noe tilbud, siden de ikke ble tatt med under kriminallovgivningen.

på rammer som tok utgangspunkt i avholdenhet, arbeid, nøysomhet og moralsk påvirkning. Men utviklingen gikk i retning av mer vitenskapelige og moderne metoder.⁸²

Legers syn på alkoholproblematikken

I sin undersøkelse av legers syn på alkoholisme i mellomkrigstiden støtter Ingveig Nærland Ødegård langt på vei opp om at det fant sted en endring i synet på alkoholproblematikken. Hun mener at i mellomkrigstiden skiftet synet på alkoholismens årsaker. Legene gikk bort fra å se på alkoholen som sentral forklaringsfaktor og konsentrerte seg i økende grad om å se på den alkoholisererte som årsak til problemet. Vi fikk i økende grad et *alkoholismeproblem* fremfor et *alkoholproblem*.⁸³ Legene så på alkoholproblemet som en folkesykdom som styresmaktene måtte gripe tak i. Det skjedde en dreining mot å forstå alkoholismen som et sosialt og medisinsk problem, fremfor et moralsk problem. Disse endringene må ha vært problematisk for DNT og avholdsbevegelsen som premissleverandører for den stadig mer forlatte fokuseringen på alkoholen. Legenes oppfatninger kan sees på som avspeilinger av en mer generell holdning i befolkningen. Trolig har legene også hatt en påvirkningskraft overfor folk flest. Begge forhold taler for at det fant sted et samfunnsmessig skifte.

En historisk polemikk

Ellen Schrupf har undersøkt om det var et slikt alkoholpolitisk skifte ved å se på endringer i lovgivningen og organiseringen i dette feltet i mellomkrigstiden. Schrupf mener edruskapsloven av 1932 i utgangspunktet kan sees på som et uttrykk for en alkoholpolitisk nyorientering, men at den i praksis videreførte en politikk som var blitt etablert mens avholdsbevegelsen var på sitt sterkeste i begynnelsen av 1900-tallet. Edruehetsnemndene fikk sin spede begynnelse i loven fra 1932, det samme gjaldt Statens Edruehetsråd som ble opprettet i 1936. Sist men ikke minst spilte det en rolle at staten ikke prioriterte nok penger til omsorgen. Alkoholistsorgen fortsatte dermed med hovedfokus på opplysning, moral og avskrekking fremfor behandling og hjelp.

⁸² Underkapitlet bygger på Ødegård (1998) s. 76 – 83, Bønes, Bergsvein (1978) *Alkoholistsorg i Norge. En historisk oversikt*, s. 21 – 29 og Schrupf (2003) s. 173 – 186.

⁸³ Holdninger som Ødegård viser var til stede hos både de legene som var avholdende og måteholdende. Forskjellen var at måteholdslegene la vekt på individuell frihet og mente at kultiverte mennesker ikke kunne bli alkoholiseret. Avholdslegene mente på sin side at alle som drakk alkohol var potensielle misbrukere. Ødegård (1998) s. 101.

Olav Nærland Hamran utfordrer her Schrumpf og fremhever at utviklingen utover 1930-tallet var vesensforskjellig fra tidligere, og mener at loven var et klart alkoholpolitisk brudd. Hamran vektlegger at en lang tradisjon tilbake til alkoholloven av 1904 hadde satt selve alkoholen i sentrum av misbruksproblematikken. Men i tiden etter forbudet la en ikke lenger like sterk vekt på alkoholen som forklaringsfaktor og var således ikke lenger like ”avholdspreget”.⁸⁴ Utviklingen ble derfor ikke preget av sammenheng og kontinuitet, hevder Hamran, forbudet var et brudd i synet på alkoholen. For avholdsbevegelsen betydde bruddet at de mistet innflytelse, siden bevegelsens ideologi var så sterkt knyttet opp mot det som skulle bli en stadig mer forlatt forklaringsfaktor.

Hamran angriper videre det synet Schrumpf fremsetter om at avholdsbevegelsen fikk et fornyet maktgrunnlag, ved at bevegelsen etter forbudet gikk inn i et tettere samarbeid med staten. Den politiske makten Schrumpf referer til var ifølge Hamran ”antageligvis” den lille avholdsorganisasjonen Arbeidernes Avholdslandslag (AAL), som ble etablert på initiativ fra Oslo Arbeiderparti i 1930.⁸⁵ Lederne av DNT var ikke lenger like viktige politiske maktfaktorer påstår Hamran. Deres rolle ble overtatt av skikkelser innen AAL, som ikke var en sterk organisasjon.⁸⁶ Til debatten skal det også sies at Schrumpf ikke bare sikter til påvirkning på topplanet, hun påpeker også at avholdsfolk var ”ekstremt overrepresentert” i de lokale edruskapsnemndene, noe som utvilsomt stemmer.⁸⁷ Så langt frem som i 1960 var 76 prosent av til sammen 2626 nemndmedlemmer avholdsfolk.⁸⁸ Ved at det var et stort antall avholdsfolk som ble rekruttert til nemndene, ble disse en ny påvirkningskanal for avholdsbevegelsen og en brobygger mellom avholdsinteressene og det offentlige. Nemndene skulle være rådgivere for kommunen i alkoholpolitiske spørsmål og spre informasjon, samt sørge for hjelp til alkoholmisbrukere og pårørende.⁸⁹ Avholdsfolket fikk mulighet til å påvirke edruehetsnemndene til tross for at de overordnede alkoholpolitiske prioriteringene stadig la

⁸⁴ Hamran (2005) s. 25.

⁸⁵ Hamran (2005) s. 281.

⁸⁶ Arbeiderpartipolitiker og medlem av AAL, Anton Jenssen, var sentral gjennom hele 1930-tallets alkoholpolitikk. Han var formann i Avholdsfolkets landsnemnd fra 1933 til 1936, og kontorsjef for Edruehetsrådet fra 1936. Gjennom sine verv pleiet han nær kontakt med den politiske ledelsen i Sosialdepartementet og ble en personifisering av integrasjonen mellom en ny del av avholdsbevegelsen og forvaltning og politikk på 30-tallet. Også et aktiv medlem av AAL Stavanger, Sven Oftedal, fikk en kort men sentral posisjon som sosialminister fra 1945 inntil sin død i 1948. Hamran (2005) s. 280 og Schrumpf (2003) s. 27.

⁸⁷ Schrumpf (2003) s. 181.

⁸⁸ Krogh, Per (1971) *Edruskapsnemnda – tilbud og klientell*, s. 128.

⁸⁹ ”Lov om edruehetsnevnder og behandling av drikkfeldige m.m.” sa at nevndene skulle; ”ta seg av drikkfeldige og yde råd og hjelp til deres pårørende, støtte og fremme undervisning og opplysningsvirksomhet om alkoholspørsmålet i skoler og på annen måte”, og til sist men langt fra minst, ”gjøre henstillinger og avgi uttalelser ovenfor de kommunale myndigheter til fremme av nevndens oppgaver”. Løvland (1979) s. 4.

mer til rette for etterbehandling og oppfølging av misbrukere.⁹⁰ Det kan også være grunn til å tro at selv om enkelte avholdsorganisasjoner hadde etterbehandling som hovedfokus, holdt store deler av avholdsbevegelsen fortsatt fast på forebyggende linje, noe som kan være rimelig å anta ble hovedsiktemålet til denne delen av bevegelsens medlemmer i avholdsnemndene.

Politiske endringer i mellomkrigstiden?

Det var nok et skifte, om kanskje ikke så sterkt som det Hamran uttrykker. Som kilde til utviklingen kan en se på avholdsideens politiske fotfeste i arbeiderbevegelsen og Det Norske Arbeiderparti (DNA).⁹¹ Martin Tranmæl erkjente i 1925, som en sentral skikkelse i DNA, at det hadde vært en utglidning i partiets syn på alkoholproblematikken; ”(o)gså i stillingen til edruelighetspolitikken i kommunene har man vært inne på en vike- og sidelinje som har vært skadelig”.⁹² Deretter foreslo flertallet på landsstyret at partiet skulle gå inn for ”(b)ekjempelse av alkoholondet ved forbedring av de økonomiske og sosiale vilkår, ved innskrenkning og regulering”. Det skulle være en streng håndhevelse av edrulighetslovgivningen og spørsmålet om forbud skulle avgjøres ved folkeavstemning.⁹³ Selv om DNA fortsatte å være et forbudsparti, og det ble understreket at kampen til slutt skulle føre frem til totalforbud, fremhevet vedtaket i partiet de sosiale karene som bakenforliggende årsaker, mens forbudet ble skjøvet bort som mer perifert.⁹⁴

Etter sammenslåingen av DNA og Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti i 1927 ble det vanskeligere å jobbe for å få flertall for en avholdslinje innen partiet. Målet om forbud mot alkoholen ble byttet ut med formuleringer som å arbeide for en ”(s)karp håndhevelse av edruelighetslovgivningen”.⁹⁵ Videre ble det vedtatt å beholde det kommunale vetoet, men at DNAs representanter skulle kunne stemme for flere salgs- og skjenkesteder. Og på landsmøtet i 1933 gikk partiet ytterligere i retning av å bli et edruelighetsparti fremfor et avholds- og forbudsparti, ”opplysningsarbeidet må være det grunnleggende i bekjempelsen av

⁹⁰ Edruskapsnemnda av 1927 hadde en sterk overvekt av måteholdsfolk og det bare var gitt plass til en avholdsmann, Johan Hvidsten. Edruelighetsloven i 1932 var første gang alkoholproblemet for alvor ble definert som et sosialmedisinsk problem, ved at alkoholisme ble oppfattet som en sykdom med en sosial side og at den rammede hadde behov for legehjelp og behandling. Løvslund (1979) s. 91.

⁹¹ Frantzen Aarøe, Jorunn m. fl (1974) *Arbeidarrørsla, dei frivillige avholdsorganisasjonane, staten og rusgiftspørsmålet*.

⁹² Frantzen Aarøe m. fl (1974) s. 67.

⁹³ Frantzen Aarøe m. fl (1974) s. 67.

⁹⁴ Krefter presset på for å stryke forbudslinjen og heller gå over til et måteholdsprinsipp, samt at det var stor uenighet om forslaget som ble vedtatt med 84 mot 75 stemmer. Frantzen Aarøe m. fl (1974) s. 67 – 68.

⁹⁵ Frantzen Aarøe m. fl (1974) s. 69.

drikkeondet”, og større oppmerksomhet skulle tillegges ”årsakene til alkoholismen”.⁹⁶ DNA var blitt et edruehetsparti hvor opplysning og restriksjoner, men ikke forbud, skulle legge grunnlag i kampen mot *alkoholmisbruket*. Og selv om en kan diskutere konsekvensene av DNAs valg, så bar dette likevel bud om en endring i det politiske livs oppfatninger av alkoholen.

Samtidig var avholdsbevegelsen fortsatt en viktig maktfaktor, og avholdspolitikken et område som DNA hadde interesse av å opprettholde forbindelsen med.⁹⁷ Ved opprettelsen av Arbeidernes Avholdslandslag (AAL) i 1932 dannet partiet en egen avholdsorganisasjon. Avholdslandslaget skulle fungere som en partiorganisasjon, og avholdspolitikken kunne dermed trekkes vekk fra DNAs partipolitiske arbeid.⁹⁸ Utviklingen gikk da også i den retning at det ble stadig klarere at det var AAL og ikke partiet som skulle fronte avholdssynspunktet. Men også AAL beveget seg bort fra prinsippet om totalavhold som eneste riktige fremgangsmåte, til et mål om et mer edrue folk. Og fra slutten av 1930-årene uttrykte organisasjonen at de ville velge å fokusere på ”alkoholismens *uheldige* [min uthevelse] virkninger”, noe som tyder på at en ikke lenger hadde et like ensidig syn på alkoholens konsekvenser.⁹⁹ En ønsket å nærme seg spørsmålene omkring alkoholmisbruket med et ”nytt og mer tidsmessig grunnlag”.¹⁰⁰ At AAL var på vei bort fra et avholdssynspunkt, var for avholdssakens fremme et nederlag, tatt i betraktning at AAL frontet avholdstanken i og for landets klart største parti.

Men selv om det i mellomkrigstiden kan se ut til å ha vært en svekkelse av forbudslinjen blant de politiske partiene, finnes det også enkelte eksempler på et tettere samarbeid mellom staten og avholdsorganisasjonene. Fra opprettelsen av Landskomiteen for Avholdsundervisning i 1902, hadde avholdsbevegelsen arbeidet for spredningen av felles avholdsagitasjon. Fra 1910 fikk Landskomiteen støtte fra staten over sosialdepartementets budsjett, 10 000 i 1927, noe som var en betydelig del av et samlet budsjett på 12 000 kroner.¹⁰¹ Fra 1930 ble arbeidet i økende grad samkjørt. På det som nå ble hetende Landsrådets for Avholdsundervisning sitt initiativ fikk staten fire av medlemmene i representantskapet og tre av syv medlemmer i

⁹⁶ Frantzen Aarøe m. fl (1974) s. 70.

⁹⁷ Også forholdet mellom det sosialistiske DNA og den tradisjonelt borgerlige avholdsbevegelsen kan ha vært grunn til at en valgte å danne en egen arbeideravholdsorganisasjon knyttet direkte opp til DNA.

⁹⁸ Medlemskap i AAL baserte seg på sympati eller medlemskap i DNA. Reinås, Knut T. (1979) *Alkoholideologiene og deres forankring i virkeligheten*, s. 112.

⁹⁹ Reinås (1979) s. 113.

¹⁰⁰ Reinås (1979) s. 113.

¹⁰¹ Frantzen Aarøe m. fl (1974) s. 27.

styret.¹⁰² Selv om dette var et enkeltksempel, så viser den til en økt integrering mellom avholdsbevegelsen og staten. At avholdsbevegelsen selv ønsket større inngripen av staten, tolker jeg som et tegn på at avholdsbevegelsen så på samarbeidet som en effektiv påvirkningskanal overfor det offentlige. Det nye samarbeidet bar også frukter. Landsrådets budsjett ble økt til 40 000, ei femdobling fra det foregående året. Et annet tiltak staten iverksatte, var som nevnt opprettelsen av Statens Edruelighetsråd i 1936. Formålet var å koordinere offentlig og privat edruskapsarbeid, samtidig som institusjonen skulle holde oversikt over de private avholdsorganisasjonenes bruk av statlige midler.¹⁰³

Jeg mener at det i mellomkrigstiden fant sted en endring i mentaliteten i forhold til alkoholproblematikken. Det var en endring hvor løsgjengerloven, straffeloven og umyndighetsloven ble erstattet med tilbud som edruskapsnemnder, spesialleger og edruelighetsråd som utgangspunktet for statens tiltak. Staten gikk inn for etableringer av kursted, som sørget for bedre omsorg og koordinering mellom ulike organ som var involvert i behandlingen av alkoholmisbrukerne. Etter opprettelsen av Edruskapskomiteen i 1927 skulle det gå lenge før iverksettelsen av de ulike tiltakene. Komiteen satte oppmerksomheten på alkoholforbruket, mens virkemidlene som kunne rettes direkte mot de rammede, i for liten grad ble brukt. Disse mentalitetsendringene fikk store konsekvenser for DNT og avholdsbevegelsen. Ved at alkoholen som årsaksforklaring til problemene ble forlatt og et mer nyansert syn ble gjeldende, oppstod det et klart brudd med den tradisjonelle avholdstanken.

Det var nok også i stor grad slik at den edruskapspolitikken som ble lansert etter forbudet, var utformet uten den tradisjonelle avholdsbevegelsens målsettinger. Dette kom til uttrykk ved at statens linje beveget seg bort fra målsettinger som avholdsbevegelsen hadde målbåret, først gjennom nasjonalt forbud, deretter gjennom gradvis tørrlegging. Forbudstida viste nettopp at avholdsbevegelsens situasjonsforståelse ikke lenger var like dominerende. Spørsmålet kan videre være om den politikken i ettertid har blitt forstått som avholdsbevegelsens syn og at det er denne forskyvingen som i ettertid har vært med på å prege vår forståelse av historien.

Men selv om totalistenes innflytelse ble sterkt redusert, må en ikke glemme hvor uensartet utviklingen her var. Holdningene til alkohol og alkoholpolitikk varierte mellom de ulike landsdelene og mellom ulike kultur- og samfunnslag. Avholdsideologien stod fortsatt sterkt på store deler av Sør- og Vestlandet. De fleste kristne, spesielt langs den ”mørke” kyststripen,

¹⁰² Landskomiteen for Avholdsundervisning skiftet fra 1930 navn til Landsrådet for Avholdsundervisning.

¹⁰³ Avsnittet bygger på Frantzen Aarøe m. fl (1974) s. 26 - 29.

holdt fortsatt fast ved et avholdsstandpunkt. Og selv om både avholds- og lekmannsbevegelsen var svekket, var fortsatt tilknytningen mellom kristenfolk og avholdsfolk sterk. Også innenfor deler av partiet Venstre var det fortsatt avholdsvennlige elementer. Alt dette viser hvordan edruskapsnemndene kunne bli ha blitt et nytt redskap for avholdsfolket i mange kommuner, og hvordan en også lyktes å opprettholde et restriktivt og strengt alkohollovverk.

DNT gjennom mellomkrigstid og medlemsstrid

Fuglums vektlegging av at DNT i mellomkrigstiden, tross store tap, fremdeles hadde mulighet til å påvirke alkoholpolitikken gjennom ”tallrike DNTere” som gjorde en innsats på flere politiske nivå.¹⁰⁴ Samtidig underslår ikke Fuglum at den samlede avholdsbevegelsen som politisk maktfaktor var sterkt svekket i forhold til dens storhetstid.¹⁰⁵ Den hadde langt færre medlemmer enn tidligere og ikke lenger like stor mulighet til å utøve press i alkoholpolitikken.¹⁰⁶ DNTs mangeårige leder og forkjemper for det politiske arbeidet, Sven Aarrestad, hadde nettopp trådt tilbake i 1927. Og arbeidet på mer enn den politiske fronten gikk over i en ny tid. Virksomheten ble mer defensivt lagt opp, den store kamptid var forbi. DNT var ikke lenger en dominerende organisasjonsmessig størrelse, den måtte innrette seg på en ny virkelighet.

I *Menneskevennen* ble det fremsatt brytninger i leserinnleggene mellom gammel og ung, tradisjonelle og nye fremgangsmåter. Ungdommen hevdet det grodde ”lovlig mye mose på DNT’s ånd nu”, og det var vanskelig for ungdommen å komme til orde.¹⁰⁷ Og at den ”lovgjevingsline fråhaldsfolket hadde fylgt dei siste tiåra ikkje førde fram”.¹⁰⁸ Avholdssaken hadde tidligere vært radikal, mens ideologien nå var ”vonlaust konservativt, utlevd og reaksjonært”.¹⁰⁹ Ungdommen så mørkt på utviklingen. På landsmøtet i 1935, da debatten raste som verst, var det stor spenning knyttet til hvordan DNT og DNTUs formenn ville gripe an debatten. DNTUs ledere uttrykte at det trengtes nye arbeidsmetoder og et nytt syn på saken.

¹⁰⁴ Fuglum (1984) s. 142.

¹⁰⁵ Fuglum (1984) s. 141 – 143.

¹⁰⁶ Sammen med dette stod det at en hadde gått bort fra valgordningen med enkeltmannskretser, direkte påtrykk ovenfor kandidatene ble derfor mindre virkningsfullt. Fuglum (1984) s. 141.

¹⁰⁷ Fossgard (1984) s. 147.

¹⁰⁸ Fossgard (1984) s. 147.

¹⁰⁹ Fossgard (1984) s. 147.

Ungdommen måtte få være med å bestemme. Slik situasjonen var, ble DNT ledet på ”ein gammaldags måte av gamle mosegrodde stabbeisar”.¹¹⁰

Olav Bjørkum stod frem og forsvarte den linja organisasjonen førte. Under overskriften ”Livsålvoret tala bort”, viste han til at nedgangen i stor grad skyldte på strukturelle endringer eller ”tida”, ”(d)ette abstrakte umgrepet fær bera mykje skuld for nederlag og for veikskap. Men klokt er det ikkje. Og ikkje er det menndig.”¹¹¹ Organisasjonens problem ble ikke i tilstrekkelig grad tatt på alvor, ”(l)ivsålvoret vart totla burt i leikprat og moroprat. Det hørde til tida”.¹¹² Og når det gjaldt hvordan en skulle snu trenden var ”jamvel runddans [...] nemnd. For ungdommen vilde ha det slik. Og ungdommen eig framtida”.¹¹³ Ungdommens tilnærming gjorde det for enkelt, det var for lite ”livsålvor” som overskriften etterlyste. Så ”lettvint det er å gå den breide vegen”, avholdsfolket var vandrere på den smale sti og måtte huske på og ikke ”gløyma syrgja over at langstalet minkar, og at rusdrykken vinn nytt land”.

Men ungdommen slo tilbake, gjennom ulike innlegg i ”Ungdomsspalta” i *Menneskevennen* ble det tatt til motmæle mot de ”mosegrodde”. Bernhard Eriksen var en av ungdommene. Han la vekt på hvordan det for mange var lett å holde fast på det kjente og kjære. Dette var spesielt lett når en møtte motgang, da kunne en føle seg ”styrket i fromhet av det kjente dogme den som sover synder ikke”. Dette mens bygdas ”tallrike ungdomsflokk hadde landeveien som eneste møtested”. Ungdommen kom ikke med i arbeidet, mente Eriksen, fordi det var så mange sosiale hindre innen avholdslagene, slik at ”ungdommelig utfoldelse vil de bli kverket i fødselen”.¹¹⁴ Medlemmene og lagene som fortsatte i sine velprøvde sport, var ”dødssyke lag” som ”stod som en stengende bom for avholdsbevegelsen på vedkommende sted”.¹¹⁵ Og når det var krefter som ville starte ungdomslag for å få sitt eget arbeid, ble dette ofte sett på som trusler mot hovedlagene. ”Istedenfor å se ungdomslag og barnelag som grupper innenfor samme organisasjon og søke å bygge en effektiv bro mellom disse grupper, betrakter man især ungdomslagene som konkurrenter man helst bør gardere sig mot”.¹¹⁶ Innsenderen advarte; ”(d)ette er en fare man neppe er tilstrekkelig oppmerksom på innenfor D.N.T”.¹¹⁷ De gamle og lite endringsvillige kreftene ble nokså direkte sammenlignet med ”(d)øde celler i et

¹¹⁰ Fossgard (1984) s. 148.

¹¹¹ Om Bjørkum mente at ikke argumentasjonen var ”menndig”, så var i hvert fall debatten i all hovedsak et ordskifte mellom menn! Sitatet hentet fra Olav Bjørkum i *Menneskevennen* 10. august 1935, nr 30., 75. årgang.

¹¹² Bjørkum i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹¹³ Bjørkum i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹¹⁴ Bernhard Eriksen i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹¹⁵ Eriksen i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹¹⁶ Eriksen i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹¹⁷ Eriksen i *Menneskevennen* 10. august 1935.

friskt legeme”.¹¹⁸ Og løsningen for en ellers frisk bevegelse var at man: ”kvitter sig med dødt celledstoff – selv om det stundom skjer i form av en verkende byld”.¹¹⁹ Drastiske ting måtte skje, en måtte endre struktur og fremgangsmåte. En måtte samarbeide, og at DNT så på DNTU som en konkurrent, var ”så tåpelig” og ikke noe bedre ”enn sauene som hoppet ut for hammeren fordi den blev redd sin egen skygge”.¹²⁰ Samvirket måtte også omfatte andre avholdsorganisasjoner, slik at en gjennom samarbeid kunne rette opp skuta og på ny få vind i seilene. ”All tale om konkurranse i denne forbindelse” ble betegnet som en ”røst til graven”.¹²¹

Den opphetede og drivende debatten fortsatte gjennom hele året 1935. Men til tross for den sterke meningsutvekslingen, og at løsningene som ble lansert var ment for å skape diskusjon om DNTs mål og midler, ebbet diskusjonen ut uten at organisasjonen hadde kommet nærmere noen løsning. Dette kan da også på mange måter se ut til å ha vært typisk. Mange så at forandringer var påkrevd, men selv om en gjennom selvransakelse ønsket tilpasning og nyutvikling, klarte en ikke å gjennomføre klare nok endringer. Istedenfor å gjennomføre påkrevde forandringer, fortsatte organisasjonen i det gamle velprøvde politiske sporet. Mens DNT valgte å fokusere på den gamle påvirkningskanalen, mistet den oppmerksomheten om endringene som skjedde i synet på alkoholmisbruket. Spørsmålet omkring behandlingsrettede tiltak ble i økende grad gjenstand for oppmerksomhet.

Okkupasjon; rasjonering og liberalisering

Krigen begynte tidlig på det alkoholpolitiske området. Allerede i august 1939 ble det iverksatt krisetiltak og tilgjengeligheten på alkoholen ble vanskeligere|. Likevel skulle utviklingen bli annerledes enn under delforbudet som følge av første verdenskrig.¹²² Restriksjonene virket nemlig mot sin planlagte hensikt og førte til en økning i alkoholsalget.¹²³ Mens enkelte talte for å normalisere situasjonen, mente avholdsorganisasjonene at restriksjonene ikke var omfattende nok. Avholdsbevegelsen mente at den spente situasjonen var et klart argument for en innskjerpet alkoholpolitikk. Den krevde, gjennom Avholdsfolkets Landsnevnd, at regjeringen brukte alkohollovens paragraf 34 og innførte et midlertidig forbud mot

¹¹⁸ Eriksen i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹¹⁹ Eriksen i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹²⁰ Eriksen i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹²¹ Eriksen i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹²² De første restriksjonene var begrensede og gikk i stor grad på utkjøring av varer og var vedtatt som følge av en generell bensinmangel i Europa.

¹²³ Krisetiltakene ble sett på som signal om at ytterligere innstramninger ville komme.

rusdrikk.¹²⁴ Fra desember 1939 ble også omsetningsavgiften på brennevin økt med åtte prosent, samtidig som en innførte en kriseavgift på ti prosent på vin.¹²⁵ Regjeringen håpte prisøkningen ville blidgjøre avholdsfolket, samtidig som tiltaket hadde en vel så viktig effekt, nemlig økning av statens inntekter av alkoholsalget.

Da tyskerne okkuperte Norge 9. april 1940, var det ikke lenger bare avholdsfolket som krevde stopp i alkoholsalget. Den ekstraordinære situasjonen tilsa at råvarer burde bli konsentrert omkring det aller nødvendigste. Og frem til Administrasjonsrådet avgjorde at alle utsalg skulle åpnes igjen 10. juni samme år, fulgte også en bortimot total stengning.¹²⁶ Da utsalgene igjen skulle åpnet ønsket ikke politimesteren i Kristiansand å åpne utslaget av frykt for kaotiske tilstander.¹²⁷ Han og andre motstandere måtte imidlertid gi seg og åpne på direkte ordre fra Administrasjonsrådet. Politimesteren uttalte på åpningsdagen ”(i) dette øyeblikk holder de på å bære den 10. arrestant forbi mine vinduer”, og ”ennu er ikke dagen forbi”.¹²⁸ Men selv om polutsalgene åpnet igjen, ble det ingen fri flyt av alkohol ettersom det ble innført mange restriksjoner med reduserte utsalgstider og rasjoneringer.¹²⁹ Og hamstringen fortsatte, noe som også resulterte i at det fra desember 1940 ble innført strengere kortrasjoneringer.¹³⁰ Og da reglene ble ytterligere innskjerpet i mars 1942, ved at kvoten bare kunne tas ut annenhver måned, var avholdsbevegelsen tilfreds med innskjerpelsene.

Men selv med vareknapphet og okkupasjon ble krigen på mange måter også en tid med frislipp av alkohol og økt tilgjengelighet for mange. Brennevinsavstemninger skulle vært avholdt høsten 1940, men ved en ”forordning” ble alle salgs- og skjenkebevillinger forlenget på ubestemt tid. Også antall brennevinsutsalg økte, ved at flere vinutsalg nå også fikk lov til å selge brennevin. Alkoholloven av 1927 ble tilsidesatt, og organiseringen av alkoholsalget ble

¹²⁴ Norge var gjennom handelstraktater med vinlandene forpliktet til ikke å gripe inn overfor folks kjøp av vin på inntil 21 volumprosent. Paragraf 34 i alkoholloven sa derimot at hvis ”Kongen finner det påkrevd på grunn av særlige forhold som krig, indre uroligheter, store arbeidsstansninger, forholdene ved større industrielle bedrifter eller anleggsarbeider, stor tilstrømming av folk til visse tider av året, faretruende utbredelse av smittsomme sykdommer, dyrtid, store ildsvåder eller annen stor ulykke” kunne han innsette midlertidige innskrenkninger eller forby salget av alkoholholdige drikkevarer. Hamran og Myrvang (1998) s. 181 – 182.

¹²⁵ Hamran og Myrvang (1998) s. 184.

¹²⁶ I den første tiden var det de lokale politimyndighetene som avgjorde hvorvidt utsalgene skulle ha åpent eller ikke. Administrasjonsrådet ble utnevnt av Høyesterett 15. april 1945 og bestod frem til 25. september 1940. Deres hovedformål var å opprettholde samfunnsmaskineriet. Og rådet hadde 3. juni 1930 fattet beslutning om at ”A/S Vinmonopolets utsalg tillates åpnet 10. juni 1940. Lindeman (1972) s. 206.

¹²⁷ Kan nevne at i lagsavisene til Kristiansands Avholdslag omtales politimester Rynning-Tønnesen som langt fra noen avholdsforkjemper.

¹²⁸ Christiansands Tidende 11.6.1940. Kristiansand Statsarkiv.

¹²⁹ Rasjoningene foreskrev fire flasker av gangen, hvor bare én kunne være hetvin eller brennevin.

¹³⁰ Rasjoningene var på én flaske brennevin eller vin i måneden for personer over 21 år. Enkelte steder ble det innført forbud mot å stå i kø før klokka 7 om morgenen, noe som ved en anledning i Oslo resulterte i arrestasjonen av 89 personer som ble bøtelagt og fratatt kjøpekortet. Hauge (1986) s. 49.

overlatt til de sentrale myndigheter, som egenhendig bestemte hvor det skulle opprettes utsalg. Antall skjenkesteder økte i rekordfart, i løpet av krigen gikk antallet steder opp fra 45 til 99!¹³¹ For avholdsfolkets del ble gleden ved de økte restriksjonene kortvarig, ved at innskjerpelsen av rasjonene, som ble foretatt i mars 1942, ble fordoblet igjen fra 1943.¹³²

Oppmykningen gav sine utslag i at forbruket ble konsentrert om de sterkeste varene. Brennevin kom opp i en markedsandel på hele 91 prosent i 1944. Spesielt brennevin hadde gode vekstbetingelser ettersom Vinmonopolet produserte billig og bra sulfittsprit fra 1942.¹³³ Samtidig var også rasjoneringene forholdsvis rause og antall brennevinsutsalg og skjenkesteder stigende.¹³⁴ Men til tross for sterk økning av brennevin, gikk det samlede alkoholforbruket ned; restriksjoner og ekstraavgifter på brennevinet og bortimot stopp i tilgjengeligheten på øl og vin sørget for det.¹³⁵

Fordoblingen av rasjoneringene fra 1942 og den sterke veksten for brennevinet gikk ikke upåaktet hen hos avholdsfolket. Selv om de hadde få pressmidler, forsøkte de å argumentere med at i en krigs- og krisetid, hvor stadig flere varer ble underlagt rasjonering, virket en oppmykning av alkoholrasjoneringen lite heldig. Også innenfor Nasjonal Samling (NS), som hadde profilert seg som et klart måteholdsparti, reagerte de med økt skeptisk til oppmykningen. Motsigelsene ble imøtegått med at en i spritproduksjonen ikke lenger benyttet seg av den ellers så viktige poteten som råvare.¹³⁶ Alkoholsalget gav viktige inntekter og subsidierte høye innkjøps- og produksjonspriser på mer nødvendige varer som korn og melk. De høye prisene fungerte dermed som en sosial fordelingspolitikk. De tyske styrkene presset også på for å få tilgang til billig alkohol, derfor ble måteholdsprinsippet og en mer forsiktig alkoholpolitikk satt til side grunnet viktigheten av avgiftene fra alkoholsalget.¹³⁷

¹³¹Hauge (1988) s. 216.

¹³² En kunne da på to måneder få kjøpt to flasker brennevin eller hetvin, eventuell fire flasker svakvin eller champagne.

¹³³ Sulfittsprit var et biprodukt etter celluloseproduksjon, på folkemunne ofte omtalt som tresprit.

¹³⁴ Det som kanskje karakteriserer alkoholforbruket under krigen klartest, er dets økning. Alkoholforbruket steg fra 1,1 liter ren alkohol i 1942, til 1,8 liter ren alkohol i 1944. Fra å drikke 2,1 liter brennevin i 1942, steg forbruket til hele 4,0 liter brennevin i 1944, noe som tilsvarte en fordobling på to år! Begge statistikkene er registrert forbruk på innbyggere over 15 år. Hamran og Myrvang (1998) s. 212 – 214.

¹³⁵ Ølforbruket sank fra 1,1 liter øl i 1939 til 0,1 liter i 1944 målt per innbygger over 15 år. Hamran og Myrvang (1998) s. 218.

¹³⁶ Sulfittsprit ble utviklet av restprodukter etter celluloseindustrien og var billigere å produsere enn potetspriten, samtidig som en fra 1942 fikk opp kapasiteten på produksjonen sammen med at det ble ulovlig å bruke potet til spritproduksjon, utgjorde sulfittspriten frem til et stykke ut i 1950-årene hoveddelen av det som ble solgt av brennevin. Først i 1972 ble brennevin igjen utelukkende produsert av potetsprit. Hamran og Myrvang (1998) s. 196 – 198 og Hauge (1988) s. 220, 223.

¹³⁷ Den tyske forsyningsjefen i Norge sa etter forslag fra Vinmonopolet om en kraftig prisforhøyelse i 1940, at spesielt en prisforhøyelse var uaktuelt, ”for en stor del av hensyn til de militære, som ikke ville ha noen høying av restaurantprisene og heller ikke av brennevinet som var en nødvendighet for dem i vårt hårde klima”. Hamran

DNT under andre verdenskrig

DNT stod under krigen i en særstilling, ved at organisasjonen verken ble nazifisert eller nedlagt. Årsaken til dette kan ha vært flere. Mulig så naziregimet på avholdsideologien som en del av et nøysomhets ideal og som et gode for samfunnet? Samtidig hadde heller ikke nazistene mange tilhengere i organisasjonen, og en overtakelse og nazifisering ville være svært krevende. De problemene DNT hadde under krigen, var i all hovedsak at krigshandlingene førte til at en ikke fikk gjennomført arbeidet som planlagt. Enkelte lokallagsbygninger ble truffet av bomber i forbindelse med den tyske invasjonen. Og andre ble senere beslaglagt av tyskerne. For Kristiansands Avholdslag ble krigen en tid hvor folk forsøkte å drive avholdsarbeidet videre i private hjem, fordi bygget i Festningsgata ble konfiskert og benyttet til depot og lagring av utstyr og provianter til de tyske styrkene i byen.¹³⁸ Det ble derfor arrangert studiering og møter hjemme hos medlemmene. Det ble ofte trangt om plassen, fordi folk gjerne ville ha med seg møter i en tid hvor mye annet organisasjonsarbeid var nedlagt. Ser en bort i fra de gitte forholdene krigen gav, og for mange lag tapet av lokale, var situasjonen bra. Det ser ut til at Tyskernes sensur og kontrollen med blader og møter var lempelig og mindre enn hva en kunne ha fryktet. Det kom heller aldri til noen åpen konflikt mellom okkupantene og DNT.¹³⁹

DNT opplevde under krigen økende medlemstall, og det samlede medlemstallet for DNT og DNTU var ved krigens slutt 58 946, en økning på godt over 6000 medlemmer.¹⁴⁰ Samtidig med dette så øvde en ingen reell innflytelse på alkoholpolitikken. Det ble blant annet tidlig klart at det ikke ville bli noe nytt landsomfattende forbud under krigen, selv om dette var ønskelig fra et avholdssynspunkt. Allerede ved de første restriksjonene i 1939 hadde Arbeiderpartiet sagt klart ifra om at det var uaktuelt å stenge utsalgene, grunnet alkoholavgiftenes betydning for statsinntektene. Dette viser en forskyvning av alkoholinteressene fra tidligere å ha vært privatøkonomiske, til å i større grad bli en del av statens økonomiske interesser. Ved at staten gjorde seg avhengig av de inntektene alkoholsalget gav, må nok ha vanskeliggjort avholdsbevegelsen mål med å skape et alkoholfritt samfunn. Avgiftene hadde utviklet seg til å bli et formålstjenlig virkemiddel, ved

og Myrvang (1998) s. 191. Inntektene fra Vinmonopolet var i 1942 om lag 87 millioner, 1943; 128 millioner, 1944; 154 millioner. En stigning på 90 % fra 1939 til 1944, som var formidabel, selv om inntrykket må reduseres grunnet en sterk reduksjon i pengeverdien i perioden. Hamran og Myrvang (1998) s. 214.

¹³⁸ Og selv om tyskerne betalte leie, var skadene på bygget så store at en etter krigen måtte foreta et omfattende reparasjonsarbeid. Personlig meddelelse, Edvard Næset 22. mars 2006.

¹³⁹ DNT fikk også etter hvert tilbake noe av statsstøtten de hadde mistet i starten av krigen og mottok 20 000 kroner i støtte fordelt på de fem krigsårene. Fossgard (1984) s. 165.

¹⁴⁰ Fossgard (1984) s. 175.

at de på den ene siden begrenset forbruket og hadde en samfunnsoppbyggende funksjon, samtidig som de økte inntektene til statskassa. Denne politikken fortsatte de tyske okkupantene med om i noe mer liberal grad, de høye avgiftene forble hevet, og tilgjengeligheten ble på enkelte områder bedre. De statsfinansielle motivene som hadde blitt bygd opp rundt avgifter i krigsårene, skulle også i etterkrigstiden være med på å forme alkoholpolitikken.¹⁴¹

Frihet og ønske om færre reguleringer

I etterkrigstiden fortsatte utviklingen bort fra oppfatningen av at alkoholproblemet utelukkende lå i alkoholen. Tanken om at det var misbrukeren som var problemets kjerne og at tiltakene måtte rettes mot denne, ble mer utbredt. Avholdsbevegelsen på sin side holdt derimot fast på at alkoholen var den grunnleggende årsaken, og at problemstillingen og løsningene måtte søkes her. Sammen med blant annet velstand som gjorde at folk mulighet til å nyte alkohol ble større, førte dette til at etterkrigstiden ble en ny nedgangstid for avholdssaken. Ser man på alkoholpolitikken fikk denne i forhold til den foregående perioden liten oppmerksomhet og ble oftere lagt inn under den generelle sosialomsorgen.

Bruken av avgifter som et reguleringsmiddel ble befestet i etterkrigstiden.

Krigstilleggsavgiften ble forlenget etter frigjøringen under det nye navnet krisetilleggsavgift. Med unntak av at ordningen hvor turist- og høyfjellshoteller skulle få skjenke vin og brennevin til tilreisende ble stående, falt lover og forordninger innført under okkupasjonen bort.¹⁴² Det ble avgjort at nye brennevinsavstemninger skulle avholdes 28. januar 1946 i byer hvor dette ble forlangt av fem prosent av de stemmeberettigede. Om verken forkjemperne eller motstandere av utsalg krevde endringer, skulle forholdene tilbakeføres til slik de var før krigen. Før valget ble det mobilisert kraftig i begge leire over hele landet, men tilhengerne av Vinmonopol, som dro hjelp av den generell uviljen mot forbud og forordninger i etterkant av okkupasjonen, trakk det lengste strået. Antall byer med Vinmonopol økte dermed fra 17 til 20. Et spesielt stort nederlag var det for avholdsbevegelsen og for DNT spesielt, at Stavanger, hjembyen til pioneren Asbjørn Kloster og landets største tørrlagte by, fikk brennevinsalg.¹⁴³

¹⁴¹ Avsnittet bygger på Hamran og Myrvang (1998) s. 210 - 221.

¹⁴² Ordningen for turist- og høyfjellshoteller ble sett på som et stort prinsipielt nederlag for avholdsbevegelsen og den kommunale selvbestemmelsen.

¹⁴³ De tre nye byene som nå fikk brennevinsutsalg var i tillegg til Stavanger, Lillehammer og Sandefjord. Utenom brennevinsutsalgene ble det også gitt bevilling til salg av vin i seks andre byer. Hauge (1988) s. 219 og Lindeman (1972) s. 224.

Fredsrus

1. juni 1946 ble rasjoneringene på vin og brennevin opphevet, men pågangen var så stor at nye kvoter snart ble nødvendig å innføre på de mest populære varene. Men det som på mange måter var et frislipp sammen med at folk generelt sett hadde mye penger, gjorde at Vinmonopolet opplevde rekordomsetning. Alkoholforbruket og seiersrusen så heller ikke ut til å gi seg, til økende bekymring for avholdsbevegelsen og myndighetene. Statsminister Einar Gerhardsen gikk ut og formante folket til edruelighet.¹⁴⁴ Regjeringen var redd for at et vedvarende stort alkoholforbruk ville ramme gjenreisningen. I 1945 var brennevinsforbruket 1,4 liter ren alkohol, noe som var på høyde med forbruket etter brennevinsforbudet. I 1946 steg forbruket til 2,3 liter og fortsatte å ligge på dette høye nivået i de to påfølgende årene.¹⁴⁵ Den sterke økningen av brennevin bekymret flere. Myndighetene anvendte igjen avgifter som botemiddel og bestemte at vin og brennevinsavgiften skulle settes kraftig opp.¹⁴⁶ Krisetilleggsavgiften ble fra 27. juni 1947 satt opp fra 50 prosent til 100 prosent for brennevin og sterk vin, og videre til 150 prosent 16. juni 1950. Men Regjeringen fant det også nødvendig å overveie andre tiltak, og en komité ble i 1947 satt ned for å se på hvilke midler som kunne settes inn for å motarbeide alkoholmisbruk og særlig brennevinsmisbruket.¹⁴⁷ Edruelighetskomiteen av 1947 vurderte ordningen fra 1927 som for liberal.¹⁴⁸ Komiteen gikk inn for radikale endringer, og et flertall gikk inn for kjøpekort.¹⁴⁹ Men før komiteens innstilling kom til behandling, var alkoholsituasjonen endret. Etter kraftige avgiftpåslag hadde forbruket begynt å gå ned. Samtidig økte motstanden mot kjøpekortsystemet. Svenskene hadde gått bort fra sitt motboksystem, da det ikke hadde fungert hensiktsmessig overfor misbrukerne. Komiteens anbefalinger ble derfor ikke fulgt.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Einar Gerhardsen appellerte i radioen på Dagen for folkeedruskap i september 1947 om mer produksjon og for å få dette til trengte en et edruelig folk, Hamran og Myrvang (1998) s. 223.

¹⁴⁵ 2,1 liter i 1947 og 1948. Alle tall per innbygger over 15 år, Hauge (1988) s. 221 – 222.

¹⁴⁶ Hauge (1988) s. 221.

¹⁴⁷ Komiteen var representert med avholdsfolkene Johan Hvidsten i komiteen og Tove Mohr i arbeidsutvalget, Fossgard (1984) s. 186.

¹⁴⁸ Ordningen fra 1927 la kun konkrete begrensninger om at salg av brennevin til personer under 21 år samt til potensielle misbrukere var forbudt, ellers skulle salget i ”minst mulig” grad hindre ”edruelighetens fremme”. Hamran og Myrvang (1998) s. 224.

¹⁴⁹ Komiteen var tredelt, mellom en gruppe som ville ha kjøpekort for brennevin og vin, en som ville ha skriftlig bestilling av varene på Vinmonopolet, mens et siste mindretall gikk inn for å opprettholde ordningen slik den var. Kjøpekortene skulle utstedes av politi eller lensmann i kommunen. Systemet lignet mye på motboksystemet som hadde vært aktuelt etter brennevinsforbudet og var også likt med systemet en hadde hatt i Norge under krigen, men nå uten rasjoneringene. Hamran og Myrvang (1998) s. 226.

¹⁵⁰ Brennevinsforbruket sank fra 2,3 liter i 1945 til 2,1 i 1946 og 1947, videre til 1,2 etter den siste avgiftsforhøyelsen i 1950, noe som var omtrent det samme som før krigen. Hauge (1988) s. 222.

Beslutningen om ikke å innføre nye restriksjoner, møtte ikke uventet reaksjoner i avholdskretser. Mange mente at Vinmonopolets interesser hadde fått dominans.¹⁵¹

Avholdsfolkets avis *Folket* karakteriserte lovforslaget som en fadese og håpet på at det ville møte sterk motbør i Stortinget.¹⁵² Men avholdsbevegelsens svekkede styrke og innflytelse førte til at forslag ble opprettholdt også etter stortingsbehandlingen. Protestene ble forklart ut fra at den spesielle situasjonen etter krigen gjorde det vanskelig å få gjennomført de mer restriktive forslagene til komiteen.¹⁵³

Edruelighetskomiteens innstilling ble behandlet av Stortingets sosialkomité som leverte sin innstilling 24. november 1955. I januar 1956 ble saken behandlet i Odelstinget. Der forsvarte sosialminister Rakel Seweriin proposisjonen og gikk til sterkt angrep på avholdsbevegelsens ideologi; ”De organiserte avholdsfolk har en sterk tro på restriksjoner ut fra det resonnement at alkohol fører til misbruk av alkohol. Allerede på dette punktet mener jeg at det er en feiloppfatning. Det viser seg jo at de aller, aller fleste mennesker misbruker ikke alkohol, til tross for at det er tilgjengelig.”¹⁵⁴ At sosialministeren som leder for det viktigste departementet for alkoholpolitikken, uttrykte sterk motstand mot avholdsbevegelsens ”totalideologi”, sier noe om utviklingen innenfor feltet. Seweriin pekte videre på at behandling av alkoholmisbruket like gjerne kunne gjøres ved hjelp av andre grupper i samfunnet, ”på det punkt vil vi få hjelp av massevis av mennesker som ikke er avholdsfolk, og det vil føre oss fram til et effektivt arbeid mot alkoholmisbruk”.¹⁵⁵

Statsråd Seweriin tilbakeviste forbudslinjen og lot den sosiale kontrollen få hovedprioritet. En måtte konsentrere seg om avgiftspolitikken og kampen mot den ulovlige hjemmebrenningen, to forhold som hang sammen.¹⁵⁶ Utviklingen av det illegale forbruket var urovekkende, og Vinmonopolet arbeidet blant annet aktivt for å få lov til å senke prisene på sin billigste brennevin, slik at alle fikk mulighet til å kjøpe varer lovlig. Avholdsbevegelsen gikk ut og advarte om at det var det billige brennevinet som det knyttet seg størst misbruk til. Avgiftslinjen vant frem. Krisetilleggsavgiften ble satt opp til 150 prosent i 1952, noe som også gav resultater gjennom rekordlavt salg av brennevin. Baksiden var at salget av teknisk

¹⁵¹ Vinmonopolets interesser var ivaretatt i komiteen ved administrerende direktør Gunnar Lindemann. Lindeman (1972) s. 254.

¹⁵² Lindeman (1972) s. 256.

¹⁵³ Å gå tilbake til et lignende kontrollsystem som under krigen var spesielt vanskelig rent psykologisk. Samtidig som forsynings situasjonen gjorde det vanskelig å legitimere.

¹⁵⁴ Lindeman (1972) s. 256.

¹⁵⁵ Lindeman (1972) s. 257.

¹⁵⁶ Hjemmebrenning ble i økende grad oppfattet som et av de mest omfattende problem i forhold til alkoholen. En problematikk som bare økte da sukkerrasjeringene ble opphevet fra 1. september 1952. Hamran og Myrvang (1998) s. 238.

sprit økte enormt, noe kritikerne påpekte var mer skadelig enn om en fikk folk til å drikke lovlig vare. Selv om det var gode grunner til å tro at misbruk ble mer utbredt, fikk ikke Vinmonopolets ønsker gjennomslag i Sosialdepartementet.^{157 158}

Samme prinsipp, men mer liberal praksis

Selv om ikke Edruelighetskomiteen av 1947 fikk gjennomslag for restriktive kjøpekort, fikk komiteen gjennomslag for andre forslag. Det ble blant annet åpnet opp for å holde lokale avstemninger om vin eller øl, selv om de ikke skulle være obligatoriske. Det ble til avholdsbevegelsens tilfredshet nå gitt mulighet til inndragelse av bevillinger dersom det forelå ”omstendigheter som gjør det utilrådelig at virksomheten fortsetter”.¹⁵⁹ Dette hadde ikke tidligere vært mulig, uten at vedkommende ble straffet for overtredelser mot loven. Frafall av retten til salg og skjenking kunne da idømmes som tilleggsstraff. Endringene ble lovfestet i alkoholloven 2. mars 1956 og var endringer som avholdsbevegelsen kunne si seg fornøyd med. Det ble som nevnt heller ingen økning i utsalg etter avstemningene i 1951. Det skjedde likevel en faktisk liberalisering i form av at flere kommuner gav bevillinger til salg og skjenking av øl og vin. Fra 1956 hadde det blitt åpnet opp for at det skulle kunne holdes bindende folkeavstemning i forbindelse med salg eller skjenking av øl og vin. Men en folkeavstemning ble ikke stilt som forutsetning, noe som ble sett på som en svekkelse av den kommunale selvbestemmelsesretten.

Avholdsbevegelsen gikk inn i 60-årene som en medlemsmessig redusert bevegelse, og oppslutningen skulle også vise seg laber i de kommunale brennevinsavstemningene. I avstemningene i 1959 fikk en det største antall brennevinsutsalg etter at ordningen med kommunale avstemninger ble innført, ti nye byer fikk omsetning og det samlede antall byer kom opp i 30.¹⁶⁰ I Kristiansand ble det atter en gang nederlag for avholdssaken,

¹⁵⁷ Vinmonopolet gikk til det skritt å gjennomføre en granskning av situasjonen. Ved å ta kontakt med ulike politikamre og lensmenn viste det seg at et stort flertall av disse mente at hjemmebrenningen hadde tiltatt de siste månedene. Etter at en ikke hadde fått en prisreduksjon igjennom i sosialdepartementet, tok Vinmonopolet i november 1953 saken i egne hender og reduserte salgsprisen på dobbeltrenset brennevin fra 18 til 15,50 kroner. Avgiftene var de samme, men selskapet kuttet i sin fortjeneste. Samtidig med dette lanserte en billig potetsprit som ble veldig populær, og alene stod for 22 prosent av brennevinssalget i desember 1953. Edruelighetsrådet likte heller ikke utviklingen, men mente en ikke kunne vinne kampen mot hjemmebrent ved å sette ned prisene, men at en heller måtte gå til politiaksjoner og strafferettslig forfølgelse. Saken rant ut i sanden uten at det ble noen generell prisreduksjon på varene hos Vinmonopolet. Hamran og Myrvang (1998) s. 238 – 241.

¹⁵⁸ Brennevinssalget gikk fra 11,4 millioner liter i 1949 til 8,7 i 1951, mens teknisk sprit økte fra 4,9 millioner liter i 1949 til 7,6 i 1950. Hamran og Myrvang (1998) s. 238.

¹⁵⁹ Hauge (1988) s. 224.

¹⁶⁰ Hauge (1988) s. 221 – 225.

Vinmonopolet ble beholdt med 7498 mot 5216 stemmer.¹⁶¹ Endringene i retning av økt tilgjengelighet syntes uunngåelige. Kommunenes håndtering av bevillingspraksisen gikk i retning av at flere fikk skjenkebevilling, og at det ble lagt færre restriksjoner på salgs- og skjenketider.

Motkultur i motvind

Krigen hadde ført med seg en medlemsmessig oppblomstring for DNT. Da krigen tok slutt, hadde organisasjonen 37 000 voksne medlemmer, 5000 mer enn ved krigsutbruddet. Mye av årsaken til dette lå i at de politiske partiene hadde vært forbudt, og at idrettsforeninger og den frilynte ungdomsbevegelsen var lagt ned for å unngå nazifisering. For DNT fortsatte den positive utviklingen og fordelen av et oppegående organisasjonsapparat i tre, fire år etter krigen. Den generelle organisasjonslysten var sterk i etterkrigstiden, og organisering ble sett på som et tegn på at demokratiet på ny var i funksjon.

Det kan være interessant å se på hvordan denne målrettethet og tro på egen sak også ble uttrykt i bildemateriell. En illustrasjon fra DNT i perioden viser en rekke mennesker som ble ledet av en fakkelbærer i front med teksten ”Lat fakkelen lysa” i brennende røde bokstaver. Menneskemengden på bildet gir assosiasjoner til en hær og fremstår avgjort som stor og slagkraftig. En skråstilling av hæren på bildet forsterker at hæren var målrettet og fast bestemt på sitt mål.

¹⁶¹ Risdal, Jens ”DNT i ei liberaliseringstid” i Fuglum (1984) s. 239.

”Lat faklen lysa!” DNT 1946, Nasjonalbiblioteket, Småtrykksamlingen.

I front går en skikkelse med en fakkell, denne kan oppfattes som leder for avholdshæren. Personen kan også være et symbol på at avholdsfolket viste vei for andre, han opplyste. Det ser ut som om bildet ikke viser noen kvinner. Tegneren har mulig ment at det var mest naturlig å sette menn inn i bildet, siden det var en hær som fremstillet. Men her kan også forståelsen av mannen som en naturlig lederskikkelse ha vært årsak. Teksten under bilde gir assosiasjoner til at avholdssaken var under press og måtte beskyttes. En måtte la fakkelen, som inngår som en viktig del av DNT logoen, måtte bevares og vernes.

100 år – og like staut?

Men etter at det medlemsmessige høydepunktet etter krigen nådde sin topp med 40 000 voksne medlemmer i 1948, gikk det brått tilbake. DNT mistet frem til 1956, 35 prosent og

14 000 medlemmer på syv år.¹⁶² Da var det også på ny knyttet stor spenning til valgutfallene da man i 1951 gjorde seg klar for brennevinsavstemninger. Avholdsfolket krevde avstemning i 16 byer som hadde salg, mens brennevinsforkjemperne krevde avstemning i fire byer som ikke hadde utsalg. Resultatet ble status quo ved at avholdsfolket vant en seier i Arendal, mens Harstad fikk utsalg med et overveldende flertall på hele 91 prosent.

DNT hadde fortsatt offensive planer, noe som kom spesielt til uttrykk i forkant av 100 års jubileet i 1959. Arbeidet skulle gjenreises og ikke mindre enn 10 000 nye medlemmer skulle verves. De satte ned utvalg og samlet inn penger. Et betydelig arbeid ble lagt ned for å få de ønskede resultater. Trykking og utgivelse av 30 000 vervefoldere og 20 000 hefter kalt ”DNT i dag – ei opplysningsbrosjyre” var ambisiøst. Men det var ikke nok å planlegge stort, en klarte bare å tegne 4000 nye medlemskap i offensiven. Det kan være fristende å si at den etterfølgende markeringen ble en feiring til minne om 100 gode og fete år, mens fremtiden var mye mer uviss.

Og således bar det også snart tilbake til hverdagen. DNTs situasjon ble grundig utredet og lagt frem i årsmeldingen 1965/67. Denne viste urovekkende stor nedgang. Det samlede medlemstallet for DNT og DNTU hadde fra 1950 til 1965 gått ned fra 45 400 til 18 900. Rekrutteringssvikten var et resultat av at ungdommen hadde stor gjennomtrekk av medlemmer, mens voksenorganisasjonen DNT hadde en medlemsflokk som var stabil, i form av at få sluttet, samtidig som en fikk få nye medlemmer.

Hvilke handlingsalternativer hadde DNT? Kunne en praktisk sosialpolitisk tilnærming være aktuell? På landsmøtet i 1963 ble et økt fokus på hjelpearbeidet for alkoholisererte tatt opp til drøfting. DNT kunne være til hjelp som miljøendring for de som var i faresonen og fungere som ettervern for misbrukerne etter opphold på kurhjem. Avholdslagene var derimot skeptiske. Kun ”(n)okre få lag tok opp tanken”, og selv disse fant oppgaven for vanskelig.¹⁶³ Nyorienteringen om den mer praktiske sosialprofilen ble lagt død etter ikke lang tid. Det var kanskje typisk at en så nødvendigheten av å tilpasse seg den nye tiden, men oppmerksomheten ble på ny rettet mot det velprøvde, forebyggende arbeidet, og endringene ble vanskelige å gjennomføre.¹⁶⁴

¹⁶² Fossgard (1984) s. 176.

¹⁶³ Fossgard (1984) s. 199.

¹⁶⁴ Underkapitlet bygger på Fossgard (1984) s. 176 – 202.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg forsøkt å peke på hvordan eksisterende viten har fremstilt DNT og avholdsbevegelsens stilling som utfordret og svekket i tidsrommet fra 1927 til 1961. Det var en utvikling i retning av en liberalisering av alkohollovgevingen, samtidig som avholdssaken mistet medlemsmessig oppslutning. Allerede i 1927 hadde forbudets uønskede ringvirkninger og manglende resultater, sammen med et knusende valgnederlag, ført til at avholdsbevegelsen var mer svekket enn på lenge. I årene som fulgte, klarte heller ikke avholdsbevegelsen å snu den negative trenden ved å påvirke politikere og opinion i tilstrekkelig grad. Gjenopptagelse av den skrittvis strategien fikk heller ikke ønsket effekt, og antall brennevinsutsalg økte sammen med at avgifter og begrensninger på tilgjengelighet ofte ikke ble like omfattende som en hadde ønsket. Avholdsideologien hadde lenge hegemoni i synet omkring alkoholproblematikken. Alkoholen ble sett på som en gift, et unaturlig middel som symboliserte et moralsk forfall, fattigdom og sosial ukontroll. Men som en del av avholdsbevegelsens tilbakegang ble dette synet moderert, og avholdsideologien utfordret i form av nye innfalsvinkler og løsninger. En tok i økende grad utgangspunkt i at alkoholproblemer var en sykdom som rammet bestemte individer. Behandlingen ble konsentrert om den enkelte alkoholmisbruker, mens kontroll gjennom generelle forbud, i stigende grad forsvant som et reelt alternativ. Måteholdstanken vokste til å gradvis bli den normgivende, på bekostning av avholdsstandpunktet.

Avholdsbevegelsen opprettholdt likevel noe av sin posisjon ved at staten gav spillerom til å drive opplysningsarbeid, forebygging og behandling av alkoholisererte, om enn ikke i like stor grad som tidligere. Bevegelsen hadde vært den mektigste og en nærmest altoverskyggende pressgruppe på det alkoholpolitiske feltet. I mellomkrigstiden endret den karakter til å bli en samarbeidspartner som var avhengig av statens tilskudd, i større grad enn staten var avhengig av avholdsbevegelsens støtte.

Krigen påkrevde rasjoner og avgiftspåslag, samtidig som tilgjengeligheten og forbruket av brennevinet ble sterkt voksende. At det i hovedsak var økte avgifter og den naturlige mangelen på varer som skulle stå for begrensningene, mente avholdsfolk ikke var vidtgående nok; de hadde ikke tilstrekkelig effekt. Men selv om DNT opprettholdt arbeidet også under krigen, og fikk et medlemsmessig løft, fikk misnøyen liten innvirkning på den første alkoholpolitikken. Avgiftspolitikken som ble introdusert i mellomkrigstiden og utvidet under

krigen, la premissene for den alkoholpolitiske utviklingen i etterkrigstiden. Alkoholen ble forsøkt kontrollert ved begrenset tilgjengelighet og ved å innføre til dels kraftig avgiftspåslag.

Utbyggingen av velferdstilbudet og oppbyggingen av velferdsstaten i etterkrigstiden førte også til at alkoholkontrollen i større grad ble knyttet til staten. DNT og hoveddelen av avholdsbevegelsen fortsatte å ha hovedfokus for arbeidet i det politiske landskapet. Sammen med andre avholdsorganisasjoner forsøkte en å fremme et alkoholfritt samfunn. Det lyktes da også å beholde mange byer tørrlagt, spesielt i Sørlands- og Vestlands-kommunene, hvor hele 73 prosent fortsatt i 1964 var uten alkoholomsetning.¹⁶⁵ Men selv om det var store nasjonale forskjeller fortsatte den generelle liberaliseringen og antall Vinmonopol lot seg ikke stoppe og økte utover 1960-tallet.¹⁶⁶

De faktiske alkoholpolitiske hendelser som fant sted i perioden fra rundt 1927 til 1961, tar oss videre til neste kapittel hvor det vil bli forsøkt vist hvordan Kristiansands Avholdslag så på endringene i sitt arbeid, både med- og motgang, og hvordan de forklarte denne utviklingen.

¹⁶⁵ Til sammenligning var bare syv prosent av kommunene på Østlandet og 48 prosent i Trøndelag og Nord-Norge tørrlagte. Selv om variasjonene antageligvis også hadde årsak i størrelse og antall innbyggere i kommunene, viser det hvor store de nasjonale forskjellene var. Krogh (1971) s. 15.

¹⁶⁶ Andel av befolkningen som bodde i en tørrlagte kommuner minket fra 40 prosent i 1950 til 12 prosent i 1970. Krogh (1971) s. 128.

Kapittel 4

Kristiansands Avholdslag på defensiven

Hvordan oppfattet avholdslaget i Kristiansand sin egen situasjon i perioden 1927 til 1961? Jeg vil undersøke flere forhold rundt avholdslaget og dets medlemmer for å få en bredest mulig innfallsport til hvordan avholdslaget så på tilbakegangen. Hvilke holdninger og verdier hadde avholdslaget? Var avholdstanken forankret i et mer overordnet tankesett? Var det et religiøst eller verdslig engasjement som lå bak avholdsstandpunktet? Videre vil hvordan en så på tilbakegangen og hvordan en mente den kunne stoppes være interessant. Her kan en som nevnt ovenfor, trekke opp et dobbelt perspektiv. Det var på den ene siden en tilbakegang internt, ved at medlemmer sluttet eller på andre måter ikke støttet opp om arbeidet. På den andre siden var det et tap i samfunnet, som gjorde seg gjeldende ved at en ikke klarte å få stemt ned brennevinsutsalgene og ved at avholdsideologien fikk minkende oppslutning blant politikerne. Det vil bli lagt vekt på at selv om Kristiansands Avholdslag var et sterkt lag, så ble totalavholdsprinsippet, strategien med lokale brennevinsavstemninger oppfattet som under sterkt press både i nærområdet i Kristiansand og i landet sett under ett.

Kort historikk

Kristiansands Avholdslag ble stiftet 10. august 1874 og bygde seg tidlig opp til å bli et sterkt og aktivt lag. Laget fikk etter noen år eget forsamlingshus, og Totalen som bygget ble hetende, ble for mange medlemmer et naturlig samlingspunkt. I det tre etasjers murhuset var det gode muligheter til å utfolde seg. Huset rommet ”storsalen” i andre etasje, med plass til godt over 150 mennesker,¹⁶⁷ og ”lillesalen” i første etasje, med plass til om lag 50 personer. I tillegg hadde bygget en liten vaktmesterbolig og kjeller med garderobe og lager.

Avholdslaget vokste som sagt raskt, og ut fra hovedlaget sprang det snart ut ulike underavdelinger. Det ble opprettet ungdomslag for eldre ungdom, yngreslag for de som var litt yngre og barnelag for de aller yngste. I tillegg var det også eget kvinnelag. De ulike avdelingene hadde et rikholdig aktivitetstilbud. Selv om det i perioder med medlemssvikt var vanskelig å opprettholde alle aktivitetene, hadde laget i kortere eller lengre perioder både

¹⁶⁷ Fra 1960 ble møtene til hovedlaget lagt til lillesalen, fordi da slapp en å føle seg ”fåtallig og bortgjemt” *Våre tanker* 5. mars 1960.

speider, sangkor, studiering, turgruppe, underholdningsgruppe og egen hytte.¹⁶⁸ I tillegg til dette ble det med stor oppslutning avholdt basarer, teaterforestillinger og konfirmantfester. På konfirmantfestene inviterte avholdslaget alle byens konfirmanter til festivitater. Disse festene var svært populære og så lenge en klarte å gjøre disse festene attraktive for ungdommen, var dette en av lagets største rekrutteringsarenaer.

Barnearbeidet var en viktig del av avholdslaget. Her fra en barnelagstur til hytta Groly tatt ca 1969. Privat foto: Oddvar Jensen.

Men selv om en opplevde perioder med medgang, spesielt innen ungdomslagene, var det for avholdsbevegelsen allment og Kristiansands Avholdslag i perioden 1927 til 1961, en opplevelse av at de store strømningene i samfunnet gikk dem imot. Alkoholforbruket bredte om seg. Samtidig gikk staten i økende grad inn for at alkoholens problematikk måtte løses med forebyggende behandling av de som ble rammet, fremfor et generelt arbeid mot alkoholforbruket. Ved at forbud av alkohol ikke lenger ble oppfattet som den best egnede fremgangsmåten for å få slutt på misbruket, ble DNT sitt budskap skjøvet til side. DNT opplevde denne nytenkingen som ytterligere motgang i tillegg til medlemsflukten. Avholdsbevegelsens tidligere så sterke stilling var i ferd med å bli betydelig svekket.

¹⁶⁸ Hytta ble kjøpt 5. oktober 1949 av ungdomslaget og befant seg på Tveit, 15 kilometer fra Kristiansand sentrum.

Var avholdslagets verdier i utakt med samfunnet?

Som nevnt var det på mange områder motsetninger mellom avholdsbevegelsen og samfunnets verdier. Motsetningsforholdet ble også forsterket i perioden 1927 til 1960. Mange opplevde økt velstand, minkende sosial kontroll og en generell endring i de kulturelle og verdimessige forholdene. Endringene i samfunnet, både de som var mot og de som lot seg samkjøre med avholdslagets interesser og verdier, skapte reaksjoner i lagsavisene. En forsøkte å få frem hvilke nye muligheter en hadde i moderniseringsprosessen, samtidig som en understrekte hvilke verdier en måtte beholde og videreføre, tross endringene i den verdenen som raste der ute. I fortsettelsen vil avholdslagets verdier og normer gjennomgås, og hvordan vi i ettertid kan tolke dem, bli behandlet.

Kristiansands Avholdslags verdier

Ronny Ambjörnsson har som nevnt foretatt en historisk undersøkelse av verdier i et svensk arbeidersamfunn. Ambjörnsson har undersøkt skriftlig materiale fra avholdslovene, og det han fant, beskrev han som en ”skötsamhetskultur”.¹⁶⁹ Skötsam kan oversettes med de fire norske begrepene pliktoppfyllende, samvittighetsfull, flittig og ordentlig. Uttrykket kan også bringe oss inn på en nøysomhetskultur eller uttrykk som ”å skjøtte seg vel” og ”å skjøtte sitt arbeid”.¹⁷⁰ Ambjörnsson identifiserte arbeiderne i et samfunn, hvor idealene på alle mulige måter var å være arbeidsom og grundig. Avholdenhet fra alkohol gikk inn som en sentral del av deres pliktoppfyllende atferd.¹⁷¹ Dette var riktignok ikke hele bildet, lokalsamfunnet inneholdt også verdier som var puritanske, innskrenkede og ”tråkiga”. Holdningene som Ambjörnssons fant, fungerte som ”søkeverktøy” i undersøkelsen av Kristiansands avholdslag.

Jeg mener at mange av de verdiene Ambjörnsson fant også var på plass i Kristiansands Avholdslag. Totalistene jeg undersøkte uttrykte ofte hvor viktig det eksempelvis var å holde

¹⁶⁹ Samfunnet hette Holmsund og var et ”sagverkssamhälle” lokalisert en mil øst for Umeå. Ambjörnsson undersøkte hovedsakelig IOGT-lovene på stedet. De lokale fagforeningene, den sosialdemokratiske foreningen og vekkelsesbevegelsen ble ikke tatt med i undersøkelsen fordi materialet derfra var både kvalitativt og kvantitativt svakere. Ambjörnsson (1988) s. 19.

¹⁷⁰ Nøysomhetskultur er min egen oversettelse, mens de andre begrepene er hentet fra: Monsen, Ole Gunnar (2005) *Verdiendringar og verdikonflikt i ei folkerørsle. Verdiendringer som utfordring for norske fråhaldsorganisasjonar*, s. 64.

¹⁷¹ En interessant parentes kan her være om hvorvidt arbeiderne tok opp i seg borgerklassens verdigrunnlag, noe Ambjörnsson avviser. I tidlig- og førindustriell tid hadde arbeiderne protestert mot arbeidsforhold, ofte uten å få gjennomslag for dette. Fyll ble da ofte en kortvarig virkelighetsflukt. Den ”skötsamme” arbeideren ønsket på sin side fortsatt forandring, men gjennom kunnskap og disiplin. Ordnete forhold, med edruelighet som et viktig element, var arbeidernes langsiktige strategi. Gjennom organisering og fornuftig oppførsel å forandre sine forhold. Ambjörnsson (1988) s. 71.

”ryggen rag”. Jeg tolker dette som ikke bare å gjelde i forhold til alkohol, i flere forhold tales det om hvor viktig og ønskelig det er å ikke la seg lokke ut i forbigående lystigheter.¹⁷² Det kan være at dette ble påpekt fordi det lystige livet ble sett på som en innfallsport til alkoholens territorium, men jeg tror likevel ikke dette er hele bildet. Et nøkternt dydsmønster settes nemlig frem som et forbilde for avholdsmedlemmene også på andre områder.¹⁷³ En skulle oppføre seg slik at en ikke tråkket utenfor. Livet var såpass prekært at det ikke var så mange feilskjær en skulle ta, før det kunne gå galt. Utagerende lystighet eller et overdådig forbruk ville kunne bli sett på som et dårlig forbilde. ”Ingen makt er større enn eksemplets makt”, ble det understreket i ungdomslagets avis.¹⁷⁴ Det var viktig for ungdommen i avholdslaget at de ikke oppførte seg på samme måte som andre tenåringer. Ved å skille seg ut som et klart alternativ ville en kunne få andre med seg i arbeidet. Hvis en hadde samme atferdsmønster som ungdommen som drakk, ville en ikke klare å være tydelige nok, selv uten alkoholen. Det var alkoholen som kom i fokus, men avholdsmedlemmene måtte også definere også ut fra andre kriterier, slik som ulike former av dydsmønstre.

Skoleflittigheten blir stadig trukket frem som viktig nok til å kommenteres spesielt og kan være med på å understreke et viktig moment ved avholdslagets verdigrunnlag. Lagsavisene trekker frem hvordan en som avholden fra alkohol gjør det bedre på skolen, samtidig som skoleflittighet ser ut til å være et mer generelt ideal. Selv om det også fremstilles som eksotisk og derfor kan ha vært et forbilde, så får en klart inntrykk av at de av lagets ungdommer som flyttet til studier i hovedstaden fulgte et dydsmønster. Men flittighet og arbeidsomhet i arbeidslivet var også klart verdsatt. Det var da også helt nødvendig å være edru, for å yte sitt beste. En edru arbeider var en driftig arbeider, arbeidsomheten var en klar og viktig verdi i lagsavisene.

Jeg kan se minst to argumenter for hvorfor det kan ha vært slik. På den ene siden var en flittig arbeider mest sannsynlig også en edru arbeider og lediggang ble sett på som roten til mye vondt, ofte med alkoholen i bunn. Avholdslaget forfektet et nøysomhetsidealet og i forhold til dette ble alkoholen oppfattet som kunstig, urasjonell og uten varig verdi. Å gi etter for impulser kunne være befriende for et kort øyeblikk, men en ville da bare tenke på selve stunden, noe som var egoistisk og som en lett ville angre på. Samtidig var det for avholdslaget viktig å trekke frem personlige fordeler ved å stå i laget. Når samfunnet rundt presset på og

¹⁷² *Fram* 10. april 1927.

¹⁷³ Jamfør Bjørkum i *Menneskevennen* 10. august 1935.

¹⁷⁴ *Fram* 29. januar 1953.

fortalte at virkemidlene mot alkohol ikke trengtes på et generelt grunnlag, men at det var behandling av den minoriteten som ble alkoholikere som var nødvendig, kan det ha vært viktig å trekke frem personlige fordeler som totalist. Den ene fordelen med å være totalist var at en hadde muligheter til karriere enten ved studier eller hardt og edruelig arbeid. Samtidig som vektleggingen av verdiene i avholdslaget var unik, var nok verdiene deler av et bredere syndrom. Avholdslagets verdier var ikke utpreget spesielle, og en kan tenke seg at de godt kunne finnes igjen innenfor enten en kristen- eller arbeidermoral. Noe også Ambjörnssons funn i det lille svenske arbeidersamfunnet tyder på. Samtidig skilte disse ulike moralene seg fra hverandre ved at de fokuserte ulikt. Avholdslaget betegnet ofte arbeidet sitt som en kamp mot ”alle nasjoners største ulykke”, implisitt var denne ulykken alkoholen.¹⁷⁵ Alkoholen var avholdslagets altoverskyggende anliggende.

En skulle opptre nøysomt i sin omgang med penger, og alkoholen var her unyttig. Å ”kaste vekk penger og krefter på rangel” var å bruke penger på noe forgjengelig og kortvarig.¹⁷⁶ Og bruk av ”penger på brennevin og andre alkoholholdige drikker” var ikke bare bortkastet, men til stor ødeleggelse.¹⁷⁷ I etterkrigstiden da bolignøden var spesielt stor, så spurte en seg ”(h)vor mange hus kunne ikke vært bygd for de samme pengene?”¹⁷⁸ Det ble fokusert på at pengene skulle forvaltes, ikke forbrukes. Dette skulle igjen føre til at flest mulig skulle få mulighet til å ”bo godt, tjene bra og ha en god levestandard”.¹⁷⁹ Økt forbruk var ikke ensbetydende med vekst, forbruket var kun et gode for samfunnet så lenge det var med på å løfte samfunnsforholdene for alle.¹⁸⁰

Pengene ble forvaltet sparsommelig i avholdslagets drift, noe som i tillegg til en tanke om grundighet var en nødvendighet. Det ble klaget, ”(v)i arbeider tungt økonomisk og kan ikke tillate oss så meget av det som koster penger.”¹⁸¹ Aktivitetene skulle være tilgjengelige ”for en billig penge”, slik at alle skulle ha mulighet til å delta.¹⁸²_[0] Avholdslaget kan ha fremstått som et attraktivt tilbud i en tid hvor det var til dels få andre alternativer, særlig for folk med

¹⁷⁵ *Våre tanker* 5. mars 1960.

¹⁷⁶ *Fram* 1. mai 1952.

¹⁷⁷ *Fram* 21. februar 1957.

¹⁷⁸ Spesielt i etterkrigstiden var etterspørsel etter husrom enorm. Det tok mange år før gjenoppbyggingen kom skikkelig i gang. Myndighetene forsøkte å lindre problemet gjennom å rekvirere husrom hos familier med mye plass, og gjennom streng regulering av leieprisene. Reguleringen fortsatte frem til en gradvis nedtrapping av tvangsloven i 1950. Sandvik (1999) s. 66 – 69. *Våre tanker* 22. august 1947.

¹⁷⁹ *Våre tanker* 4. februar 1960.

¹⁸⁰ *Våre tanker* 4. februar 1960.

¹⁸¹ *Våre tanker* 22. november 1955.

¹⁸² ”Det var jo billig moro å gå i avholdslaget, der fikk en jo både mat og underholdning rimelig.” Personlig meddelelse, Edvard Næset 22. mars 2006.

lite penger. Dette kan ha vært med på å holde aktiviteten i laget oppe. Samtidig var en kritisk til organisasjoner som brukte penger for å gjøre seg mer attraktive. Et stort pengeforbruk var unødvendig og ville til slutt måtte bli betalt av medlemmene, mente en.¹⁸³

Også andre aspekter la føringer for hvordan avholdslaget skulle arbeide. Morten Bing har pekt på at det rundt 1930-tallet innarbeidet seg en økt forståelse av sammenhengen mellom frisk luft og sunnhet.¹⁸⁴ Dette synet så heller ikke ut til å være fremmed i Kristiansand, lagets aktiviteter skulle være godt for både kropp og sjel! Møteformen vektla foredrag som skulle opplyse og informere, samtidig som en hadde aktiviteter slik som turer, leker og forskjellige idretter. En forfatter hevdet at "(m)an kan si om idretten hva man vil. Dens betydning for utviklingen av en sund og sterk ungdom, kan ikke vurderes vidt nok".¹⁸⁵ Mange turer gikk til lagets hytte, hvor en utfoldet seg i "Guds frie natur" og kombinerte det sunne med det billige.

Forholdet til religiøsitet og kristendom ble sjeldent omtalt i lagsavisene, og når noen gjorde er det oftest via kjente bibelske bilder som nærmest fremstod som fraser. Bare ett innlegg gikk i løpet av perioden 1927 til 1961 mot det som i samtiden ble sett på som en verdslig møteform med teater og dans.¹⁸⁶ Dette innlegget stod alene med et strengt kristendomssyn.¹⁸⁷

Førsteamanuensis i historie Bjørg Seland's undersøkelse om kristenfolkets syn på avholdssaken kan være med på å underbygge dette.¹⁸⁸ Her pekes det på at selv om de fleste religiøse også var avholdende fra alkohol, så organiserte de seg likevel ikke for avholdssaken. Avhold fra rusdrikk var for brorparten av kristenfolket på Sørlandet en selvfølge, men for dem gav bedehuset en tilstrekkelig forankring for deres standpunkt.¹⁸⁹

Kristiansands Avholdslag orienterte seg da også i andre retninger enn til de religiøse miljøene. Kontakten med det frilynte ungdomslaget var i perioder tett. Avholdslaget fikk holde vervemøter hos dem, en arrangerte dansekurs sammen og de frilynte ungdommene leide seg lenge lokaler i Totalen. I det hele tatt ser det ut til at Kristiansands Avholdslag stort sett spilte på verdslige strenger. Dette underbygges av at Lillesand avholdslag ikke ønsket å tilhøre

¹⁸³ Kommer spesielt godt frem i artikkel i *Fram* 10. mars 1950.

¹⁸⁴ Bing (1990) s. 39 - 40.

¹⁸⁵ *Fram* 4. januar 1950.

¹⁸⁶ Inntrykket underbygges i Sandvik, Pål Thonstad (1999) *Kristiansands historie 1945–1999*, s. 254, hvor Kristiansands Avholdslag omtales som sekulært.

¹⁸⁷ *Fram* 11. september 1927.

¹⁸⁸ Dette som en del av et større prosjekt om kristendommen på Agder fra omlag 1900-1940. Seland, Bjørg (2001) *Religion på det frie marked. Folkelig pietisme og bedehuskultur*.

¹⁸⁹ Seland (2001) s. 122 – 124.

samme DNT ”fylke” som Kristiansand. Dette fordi en så på laget fra den ellers så pietistiske byen, som for liberale.¹⁹⁰

Avholdslagets syn på samfunnsutviklingen

Sentralt i avisenes behandling av samfunnsutviklingen var at endringene pekte i to motstridende retninger. På den ene siden ble det vist til utvikling, fremskritt og samfunnets potensial, mens man på den andre siden påpekte hvilke utfordringer som lå i forandringene. Et sentralt poeng vil være hvorfor det ble fremsatt en slik todeling og hvilke utviklingstrekk som ble fremsatt som henholdsvis fordelaktige og ugunstige?

Et positivt syn på det moderne

Kristiansand som by, og landet for øvrig, gjennomgikk enorme endringer i tidsrommet 1927 til 1961. Lagsavisene trakk frem hvilke muligheter samfunnet hadde, om utviklingen ble utnyttet på en nøktern og fornuftig måte. Tanken om utvikling ble aktualisert i en gjennomgang av ”industrieventyret Eydehavn”.¹⁹¹ Det beskrives hvordan det lille og tidligere ubetydelige stedet fikk en formidabel vekst med produksjon av nitrid og aluminium, ”fremtidens råstoff”. Samtidig var arbeidsforholdene fremtidsrettet med moderne, og implisitt, gode arbeiderboliger. Utviklingen på det lille tettstedet var ikke mindre enn formidabel! Arbeiderne var på sin side pliktoppfyllende i arbeidet, noe som blant annet gav seg utslag i at der ”ikke *fant*es alkohol”.¹⁹² Det kan være verdt å nevne at i artikkelen om Eydehavn vektlegger forfatteren en årsaksrekke hvor fraværet av alkohol kom av gode arbeidsforhold, mens det var vanlig å vektlegge hvordan avholdenhet fra alkohol var det som bedret samfunnsforholdene.

Gjennom perioden jeg undersøkte var det innlegg som behandlet forandringer.

Utviklingsoptimismen holdt frem og, artikler beskrev tiden som ”industrialiseringens og fartens århundre”.¹⁹³ Hurtighet og rasjonalitet stod sentralt. Det var ”nu påkrevet mere enn noen annen gang å ha en klar hjerne. Tenk klart, handl raskt, men korrekt!!”, dette var

¹⁹⁰ Personlig meddelelse, Edvard Næset 22. mars 2006.

¹⁹¹ *Fram* 11. april 1927. Stedet som ligger i Aust-Agder i nærheten av Arendal, hadde fått navnet sitt etter Sam Eyde som stod bak etableringen av begge industribedriftene på det lille tettstedet. De to bedriftene, Det Norske Nitridaktieselskap og Arendal Smelteverk ble begge etablert i 1912. Eriksen og Henriksen (2005).

¹⁹² *Fram* 11. april 1927. Det er interessant hvordan en her argumenterte ut fra at det var bedre arbeidsforhold som hadde ført til at arbeiderne ikke drakk. Vanligvis argumenterte en i motsatt rekkefølge, hvis en fikk bukt med alkoholen ville dette bedre arbeidsforholdene for arbeiderne.

¹⁹³ *Fram* 10. mars 1950.

”dagens ord”.¹⁹⁴ Og ”(b)edrifter ekspanderer – produksjonen øker – det er – kort sagt – liv og virksomhet over alt”.¹⁹⁵ Vitenskapens eventyrlige muligheter innen romfart, for ikke å si ”romtrafikk”, ble lagt frem med en grenseløs optimisme, ”(m)enneskenes ekspansjon i verdensrommet” overbeviste forfatteren om at vi ”helt sikkert innen overskuelig framtid” kunne ”regne med å trafikkere vårt eget solsystem”.¹⁹⁶

Der hvor lagsavisene fremsatte et positivt bilde av samfunnet, bygde det på kvaliteter som var forenlige med avholdslagets verdier. Rasjonalitet, bedre arbeidsforhold og utvikling i form av moderat og fornuftig vekst var ikke bare forenelig med avholdsideologien, disse verdiene var også avhengig av at flest mulig i samfunnet gikk inn for et avholdsstandpunkt. Samfunnets utvikling var i stor grad avhengig av at totalavholdsprinsippets oppslutning.

Negative endringer

Som nevnt var forandringene i avholdslagets nærmiljø store. Kristiansand vokste gjennom hele perioden, og i tidsrommet 1930 til 1950 var byen den raskest voksende i Norge. Disse endringene kunne legges frem som positive impulser og vitne om en by i vekst. Men samtidig var det konkrete endringer som slo negativt ut for avholdslaget.

Det endrede bolig mønsteret slo negativt ut for DNT. Som følge av veksten søkte flere ut av bykjernen til boligområder utenfor sentrums kjernen.¹⁹⁷ Flytting oppgis som årsak til flertallet av utmeldelsene, selv om disse også innbefattet en andel som flyttet utenbys, må mange ha vært utflyttere til områdene i utkanten av bykjernen. Lagsavisene har også innlegg fra flere av disse utflytterne hvor den økte geografiske avstanden gjorde det vanskelig å fortsatt være aktivt med i avholdsmiljøet. For avholdslaget kan dette ha betydd at det ble vanskeligere å tilby et totalmiljø^[0]. En forsøkte å imøtegå problemet ved å opprette nye lokallag. Men en tid etter slike offensive verveperioder, forsvinner omtalen av de nye lagene, og jeg antar at de etter all sannsynlighet har ”svunnet hen”.¹⁹⁸

¹⁹⁴ *Fram* 25. mars 1954.

¹⁹⁵ *Våre tanker* 4. februar 1960.

¹⁹⁶ *Våre tanker* 4. februar 1960.

¹⁹⁷ Avholdslagets lokale Totalen lå i sentrum av byen som var preget av ”forgubbing”. Boligbygging ble da også etterkrigstidens store sosiale prosjekt. Utbygging var i lang tid på etterskudd, men veksten skjøt fart utpå 50-tallet og fra 1952 til 1959 ble det bygget hele 2170 nye leiligheter, Sandvik (1999) s. 35 - 39 og s. 63 - 103.

¹⁹⁸ Fra beskrivelsen av agitasjonen: ”mid Agder arbeidet for full damp nu om dagene og resultat er allerede begynte å reise seg. Et lag i Søgne på 38 medlemmer, et i Hægeland på 12 og antageligvis [uleselig]. Komiteer på Flekkerøya og i Birkenes, det er ikke dårlig på en måned. Dessuten er lagene på Borøya i Vågsbygda og Smeland besøkt. 400 eksemplarer av *Unge viljer* er utdelt samt utloddet 30 eksemplarer *Lys over land* [avholdsagitasjon, min kursivering]”, *Fram* 8. desember 1930.

At Kristiansand utviklet seg til en storby, kan ha ført til at en opplevde at avholdsideologien var under press, og at en tenkte seg storbyer som mer mottakelige for alkohol påvirkning. Samtidig så en at det lå en økende utfordring i å beholde forståelsen for at Norges femte største by ikke skulle ha Vinmonopol.¹⁹⁹ Kristiansand var ikke lenger en småby med ”smil i hver krok og bukt”. Byens sosiale bakside kom til overflaten og skyggesidene ble vanskeligere å håndtere. Idyllen taptes, og menneskets sinn var ”mere hardt og brutalt” som følge av at byen vokste og menneskene ble fremmede og anonyme for hverandre.²⁰⁰

Fremskritt vevde også mennesket ”inn i dette mer og mer innviklede civilisasjonsnettet”. Slik ble ens ”kontakt med natur og villmarka ganske betydelig svekket.”²⁰¹ Veksten hemmet ens utfoldelse og nærhet til naturen. Samfunnet fikk ”mer og mer karakter av et fengsel” og det ble hevdet: ”(v)i stenger oss faktisk inne i vår civilisasjon”.²⁰² Andre tekster behandler hvordan samfunnsutviklingen var på vei bort fra en verden som var balansert og naturlig. Fremgangen førte til at det oppstod et misforhold mellom samfunn og natur. Tekstene gir et inntrykk av bekymring over at veksten og moderniteten var for ukritisk. Ved at endringer utelukkende ble betraktet som positive, kunne verdier som var positive gå tapt uten at en så konsekvensene, noe forfatteren kan ha ment skjedde ved at avholdsideologien i økende grad ble sett på som utrangert i møte med et tolerant forhold til alkohol. En slik utvikling ville ført til at den tryggheten som et samfunn med et restriktivt syn på alkohol hadde, ville gå tapt sammen med det økende alkoholforbruket.²⁰³ I avisene skrives det om hvordan enkelte utenforstående mente avholdsideologien var gammeldags og snever, noe innleggene fremhever at den aldeles ikke var. Det var nettopp avholdenhet og det moderne som gikk hånd i hånd. Alkoholen var på sin side uforenlig med en fremtidsoptimisme og del av samfunnets gamle alkoholtradisjoner. For ”(s)elv den skarpeste blir dum under alkoholens påvirkning”.²⁰⁴ Og ingen ”mann (...) har utført noe godt, noe stort, noe som har satt merker etter sig i historien, en bedrift eller et kunstverk i beruset tilstand – Nei aldri.”²⁰⁵

¹⁹⁹ Når i tillegg Arendal som nærmeste større by hadde Vinmonopol, uttrykte lagsavisene bekymring for hvordan en skulle legitimere en nedleggelse av polet i Kristiansand.

²⁰⁰ *Våre tanker* 4. februar 1960.

²⁰¹ *Våre tanker* 4. februar 1960.

²⁰² *Våre tanker* 4. februar 1960.

²⁰³ *Våre tanker* 4. februar 1960.

²⁰⁴ *Fram* 11. april 1927.

²⁰⁵ *Fram* 11. april 1927.

Ulikt syn på alkoholen som årsak til tilbakegangen

Avholdslagets tro på utvikling og fremtid var altså ikke entydig. Det eksisterte på den ene siden tro på alkoholen som en del av fremtiden, samtidig som en hadde til dels stor grad av skepsis til samfunnets forandringer. Utviklingen kunne komme i motsetning til kampen mot alkoholen. Hvordan fremsettes disse forandringene som årsak til motstanden mot avholdsarbeidet?

Forskjellige løsninger på alkoholens problemer

Avholdsbevegelsen hadde i sin tid fått gjennomslag fordi en ønsket å begrense alkoholens herjinger i en tid hvor få andre arbeidet mot den sosiale elendigheten alkoholen medførte. Denne idealistiske tanken videreførte en med de samme vedtektene og organisasjonslovene. Avholdsløftet var utenom språklige endringer uforandret gjennom hele perioden: ”Herved lover jeg ikke å nyte, selge eller skjenke noen slags rusdrikk, heller ikke hemelaget vin eller alkoholsvakt øl, så lenge jeg er medlem i DNT. Skulde jeg ønske medlemskapet avbrutt, forplikter jeg meg til å sende skriftlig meldning.”²⁰⁶ Budskapet i parolene bestod, selv om språkdrakten endret seg; ”(a)vholdsbevegelsen er en helt ut idealistisk bevegelse - det beviser jo mottoet ”alles vel er vårt mål”. Alles vel – jeg synes det er så stort – hele menneskehetens vel – er det vi vil.”²⁰⁷

Disse holdningene som avholdslaget var bærer av, skulle en tro i utgangspunktet ikke var så vesensforskjellige fra samfunnets normer. Det som var ulikt, var derimot synet på veien frem til ”menneskehetens vel”. Avholdslaget holdt fast ved at alkoholen var ”ren gift” og måtte reguleres for på sikt å forbys. Samfunnet hadde på sin side gjennomgått store endringer som gikk i retning av mer liberale holdninger, hvor en formulerte at alkoholmisbruket skulle behandles. Forbudstiden hadde for mange vist at en fullstendig regulering av menneskenes handlinger i forhold til alkohol ikke var mulig.

Avholdslagets overordnede mål var fortsatt samfunnets mål, men dominerende krefter i samfunnet ønsket ikke lenger avholdslagets medvirkning og løsning. Avholdslaget forklarte mange ganger nedgangen med at samfunnet hadde endret syn på alkoholen, noe som antageligvis bare var delvis rett. En må anta at storparten av samfunnet ønsket edruelighet og måtehold, men ikke fullstendig tørrlegging, som var avholdsbevegelsens mål. Imidlertid var

²⁰⁶ DNTs vedtekter. Nasjonalbiblioteket, Småtrykksamlingen.

²⁰⁷ *Fram* 27. september 1927.

den største endringen i syn kommet i forhold til virkemidlene for å nå frem til edrueighet og et kontrollert alkoholforbruk. Stadig sterkere røster i samfunnet ønsket kontroll med alkoholen, ikke avskaffelse, samtidig som en ønsket økt fokus på og behandling av de som var alkoholisererte.²⁰⁸ Avholdslaget reagerte slik på krav om endringer i kampen for edrueighet: ”(a)ndre synes kanskje at vi ikke arbeider noe blant disse som lider under alkoholens makt, men vår hovedoppgave er å plassere sykehusene foran stupet”.²⁰⁹

Samfunnet hadde forandret sitt normgrunnlag i forhold til alkoholen og alkoholisme. Alkoholen alene hadde ikke lenger samme praktiske relevans som forklaring på hvorfor folk ble alkoholikere. Som vist har Nærland Ødegård undersøkt hvordan legers syn på alkoholisme forandret seg i mellomkrigstiden. Synet gikk i retning av økt bruk av individuelle forklaringer, at den alkoholisererte var syk og måtte behandles på bakgrunn av dette. Og selv om store deler av norsk alkoholpolitikk fortsatt fokuserte på å sette grenser for tilgangen på alkohol, så var forbud i stor grad en forlatt fremgangsmåte.²¹⁰

Selv om oppfatningene brøt med samfunnets vanlige oppfatning, beholdt avholdslaget sin forståelse av alkoholen. Alkoholen fortsatte å være en ”giftig” og ”grusom drikk”²¹¹ Avholdslaget reformulerte det motstanderen omtalte som ”alkoholmisbruk” og fokuserte på at *all* bruk av alkohol var skadelig. I et innlegg i avholdslagets avis under overskriften ”Alkoholismen” gikk forfatteren vitenskapelig og detaljert til verks for å redegjøre for hvordan alkoholen virker.²¹² I starten virket alkoholen allment ”lammende på alle organismens celler”, ble det forklart. Videre fortsatte rusen å virke bedøvende og ”mest ömfintlige er nervecellene, og av disse igjen de med mest komplisert funksjon, nemlig storhjernens barksubstans”.²¹³ Den vitenskapelige tilnæringsmåten benyttes til videre å belyse hvordan alkoholen virket slik at de ”primitive impulser får friere anløp”.²¹⁴ Dette kunne lede frem til at en utførte ”de mest uventede og forferdelige handlinger, helt opptil voldshandlinger, ildspåsetning og mord”. Alkoholbruk hørte sammen med det brutale og voldelige.²¹⁵ I motsetning til normalforklaringen i lagsavisene, hevdet artikkelen videre at de fleste hadde mulighet til å mestre alkoholbruken, ”(s)om regel vil et normalt individ ha såpass

²⁰⁸ Flere avholdsorganisasjoner begynte også å konsentrere seg om rusbehandling, kanskje spesielt Blå Kors, men DNT fortsatte å jobbe nærmest utelukkende politisk.

²⁰⁹ *Fram* 1. oktober 1950.

²¹⁰ Ødegård (1998) s. 92 - 110.

²¹¹ *Fram* 28. april 1954.

²¹² *Fram* 10. februar 1955.

²¹³ *Fram* 10. februar 1955.

²¹⁴ *Fram* 10. februar 1955.

²¹⁵ *Fram* 10. februar 1955.

kontroll over seg selv at det sier stopp når rusen har nådd et visst stadium”. Vanligvis hevdet en i lagsavisene at ingen med sikkerhet kunne vite om en ville kunne kontrollere alkoholen, og at alle mennesker hadde lik risiko for å bli alkoholisert. Forfatteren fortsatte med å peke på de som ”av mangel på tilstrekkelig [sic] høyverdig sosial eller kulturell bakgrunn, eller av mangel på etiske eller moralske hemninger” ville i større grad være tilbøyelige for å bli liggende under for alkoholen.²¹⁶ Samtidig som en viser en viss tilbøyelighet til å erkjenne at de fleste hadde mulighet til å kontrollere alkoholforbruket, gikk avisen langt i å antyde at det var på bakgrunn av sosial status at folk ble alkoholisert.

Om synet på alkoholen ble noe moderert, forholdt avholdslaget seg uendret i sin oppfatning av virkemidlene mot alkoholen og det misforholdet som oppstod i møte med samfunnets behandling av dette. En kunne tenke seg at når normverket til avholdslaget ble utsatt for kritikk og press, ville det gå en debatt internt om hvorvidt en benyttet de riktige virkemidlene i kampen for et mer edruelig samfunn. Denne debatten ser derimot ut til å ha uteblitt. Imidlertid så det ut til at troen på ens eget mål og midler ble ytterligere forsterket.

Endringene i synet omkring alkoholen, ble av avholdslaget fremholdt som deler av større endringer eller strukturelle trekk i samfunnsutviklingen. Dette var de fremste forklaringene på ens egen nedgang og grunnen til at samfunnet forandret sitt syn på løsning av alkoholens problemer. ”Menneskes materielle behov er blitt det primære, de aandelige behov er skjøvet helt i bakgrunnen.”²¹⁷ ”(D)e mange momentene som til sammen gir forklaringen” mente en forfatter var ”(a)lminnelig materialisering av folks tenkesett”, ”(l)evestandarddyrking”, ”andre verdimålere på våre liv” og ”manglende medkjensle for ulykkelige i samfunnet”.²¹⁸ Andre innlegg legger igjen vekt på hvordan ingen lenger lot til å bry seg om hverandre. ”8 nye årsklasser og en god del likegyldighet” argumenterte en med når en skulle forklare et tapt brennevinsvalg, som hadde sin bakgrunn i større endringer, ”(h)ele samfunnsstrukturen er i omveltning”.²¹⁹

De holdningene som ble lagt til grunn for materialiseringen av samfunnet, var det som gjorde utviklingen så sårbar for avholdslaget. Folk ble sløvet av materialismen. Denne sløvheten ga seg utslag i at en ikke lenger brydde seg om de svakest stilte. En slik måte å legge frem årsakene til nedgangen på kan fra forfatterens side ha vært en måte å fokusere på motstanderens holdninger og egenskaper og forsvare avholdslagets egne verdier. Ved å

²¹⁶ *Fram* 10. februar 1955.

²¹⁷ *Våre tanker* 4. januar 1950.

²¹⁸ *Våre tanker* 22. oktober 1959.

²¹⁹ *Våre tanker* 5. mars 1960.

vektlegge de negative egenskapene ved motstanderen unngikk en spørsmålet om hvilke feil og mangler det var med ens eget budskap.

Det indre tapet

For å finne ut hvordan avholdslaget forholdt seg til nedgangen, er det nødvendig å se på hvilke oppfatninger avholdslaget hadde omkring sin indre eller interne nedgang, det vil si tap av medlemmer og oppslutning fra disse. Olav Nærland Hamran har vist hvordan DNT sentralt etter forbudet søkte mot det indre livet i lag og forsamlinger.²²⁰ Kristiansand ser ut til å ha opplevd noe av den samme tendensen ved at det organisasjonsmessige får hovedfokus. Utadrettet virksomhet, brennevinsavstemninger og politisk arbeid ble tonet ned. Interne forhold seilte opp som lagets hovedfokus, og organisasjonen ble mer innoverrettet. Det indre livet fungerte således som ”måleinstrument” for lagets selvoppfatning. Hovedfokuset vil i det følgende være å se på hvordan laget fremstilte de ulike interne forholdene og argumenterte om nedgangen ut i fra disse.

”Det indre livet i leiren”. Kristiansands Avholdslag foran Totalen 17. mai ca 1961.

Privat foto: Oddvar Jensen.

²²⁰ Hamran (2005) s. 258 - 260.

”Dernest er skylden vår egen”²²¹

Det interne tapet ble i utgangspunktet forklart ut fra en tanke om at det var laget medlemmer eller arbeidsform som stod i veien for gjennomslag for avholdstanken. Tanker som ”(d)ernest er skylden vår egen”, ”(g)jorde vi nok i denne kampen”, ”(k)unne vi ha gjort mer?”, ble som oftest konkludert med at ”(å) jo det må vi nok svare alle.”²²² Bebreidelsen var ofte stor fordi, noen gjorde mye, mens ”mange sviktet helt.”²²³ Fokuset på egen organisasjon og medlemmer kan stå i sammenheng med at en aldri klarte å bryte ned brennevinsmonopolet i byen.

Tilbakegangen ble oppfattet som så nedslående at en derfor søkte avstand til de negative resultatene, ved å fokusere på det som ble oppfattet som påvirkelig, nemlig den bestående medlemsmassen og å bygge den og lokallaget opp på innsiden.

”(D)et er ikke bare å gå i laget møte etter møte og ha det moro”²²⁴

Når fokus ser ut til å være på medlemsmassen, kan dette ha vært fordi medlemmene ofte manglet forskjellige egenskaper. En konsentrerte seg om eksisterende medlemmer, for selv når laget opplevde medlemsvekst ble ikke dette alltid sett på som ubetinget positiv.

Medlemsvekst ble også fremstilt som en medlemsmessig ideologisk tilbakegang.

Medlemmene manglet den rette forankring og fokus på avholdssaken. Avholdslaget ble et sosialt knutepunkt: ”Det er vel og bra at vi kan hygge oss, men vi må også tenke på det mer alvorlige, nemlig avholdssaken”.²²⁵ Avholdsarbeidet utviklet seg mer i retning av en ordinær møteplass, og oppfordringen gikk stadig til medlemmene, ”dere må ikke glemme hvorfor dere er medlem av laget!”.²²⁶ Den manglende ideologiske forankringen kom klart til uttrykk i arbeidsinnsatsen til medlemmene. Dette var forhold som gikk hånd i hånd. De som ”mangler den rette innstillingen til avholdssaken” betraktet hovedsakelig ”lagsvirksomheten som en avkoppling [sic] og form for fornøylesliv.”²²⁷ Resultatet var at det ofte var en virksom elite som var hoveddrivkreftene bak driften av avholdslaget, ”(e)n må komme bort fra at det er ensbetydende med et styre at de skal gjøre alt i laget.”²²⁸

²²¹ *Våre tanker* 22. november 1951.

²²² *Våre tanker* 22. november 1951.

²²³ *Våre tanker* 14. oktober 1959.

²²⁴ *Fram* 28. april 1954.

²²⁵ *Fram* 22. september 1954.

²²⁶ *Fram* 5. april 1954.

²²⁷ *Fram* 16. oktober 1954.

²²⁸ *Våre tanker* 22. mars 1955

Konsentrasjonen omkring organiseringen av medlemmene kan leses som en indre sikring, mens forhold utenfor avholdslaget ble fortolket som mer uoverkommelige og uomskiftelige.

”Vårt arbeid må aldri stoppe opp. Vi må bare skifte former”²²⁹

Synet på hvordan avholdslaget skulle drive sitt arbeid og hvordan alkoholen skulle bekjempes, var i endring. I *Våre tanker* 8. november 1951 finnes et av de sterkeste innleggene i så måte. At ønske om endring kom til uttrykk akkurat på dette tidspunktet, var antageligvis ikke tilfeldig. Kristiansand hadde hatt brennevinsvalg i 1946, hvor vinmonopoltilhengerne hadde vunnet med 1275 stemmers overvekt av i alt 10374 avgitte stemmer.²³⁰ Avholdsfolket hadde derimot i forkant av valget høsten 1951, på ny foretatt en offensiv mobilisering, og det stilte sterke forventninger til valgresultatet. Valget fikk da også en valgdeltakelse på høyde med kommunevalget, og mange ventet på at avholdssaken endelig skulle seire. Skuffelsen var tydelig da resultatet enda en gang viste seg å være negativt, brennevinstilhengerne hadde vunnet med kun 208 stemmers overvekt.²³¹

Formuleringen, ”(n)å når brennevinskampen er over, vil nok vårt arbeide mer bli basert på den indre front”, anslo tonen i etterkant av valget.²³² Nederlaget ble konstatert, og en ny arbeidsform lansert, den skulle hovedsakelig konsentreres om eksisterende medlemmer. Teksten hadde også et klart hovedinnhold som gikk på ulike typer arbeidsformer. Ved å undersøke direkte eller indirekte gjentakelser av innholdstunge ord, kalt referentkjeder, ser vi et ønske om et skifte i arbeidet, bort fra den agiterende møteformen imot personlig påvirkning og fokus på medlemmene.²³³ Teksten hadde også ytringer som viste til en tilstand hvor avholdslaget var i kamp, en *krigs- og kampretorikk*.²³⁴ Men siden brennevinsavstemningen igjen var tapt måtte slik som agitasjonsmøter og angrep på alkoholliberalistene forandres. En skulle foreta en saklig tilpasning og rettleiding var viktig. Det moderne mennesket lot seg ikke ”rive med av agitasjonstaler”, ble det forklart.²³⁵ Forfatteren gikk så langt som å sammenligne avholdsfolkets tidligere våpendrageres fremste virkemiddel, agitasjon, med ”massepsykose”. Uttrykket fikk imidlertid ikke stå. Mulig fordi parallellen ble for nær til de

²²⁹ Edvard Næset i *Våre tanker* 8.11.1951.

²³⁰ Interkommunalt arkiv Vest-Agder IKS (IKAVA).

²³¹ 5575 stemte for å opprettholde brennevinsutsalget, mens 5367 stemte for å legge ned. ”Kristiansand bys arkiv, boks II G 2, Brennevinsavstemning 1934 – 1959”. Interkommunalt arkiv Vest-Agder IKS (IKAVA).

²³² *Våre tanker* 8.11.1951.

²³³ ”Personlig påvirkning” tolket jeg som at medlemmene individuelt skulle påvirke sin nærmeste omgangskrets. Dette i motsetning til tidligere hvor agitasjonsmøter og utadrettet virksomhet var vanlig.

²³⁴ Eksempelvis; brennevinskamp, indre front, politisk front, motstandere, kampen og krigen.

²³⁵ *Våre tanker* 8. november 1951.

ekstreme ideologiske retningene under siste verdenskrig så forfatteren så seg nødt til å stryke det.

En vridning i selve retorikken var også nødvendig. En forsvarsretorikk var påtrengt der lagets medlemmer ble omtalt som en indre front. I tillegg ble det også omtalt en politisk front som viste til det politiske arbeidet i avholdslaget. De to ”frontene” pekte ut forfatterens ønskede hovedfokus i arbeidet fremover. For å eksemplifisere dette kan det vises til den vekt forfatteren legger på en endring i arbeidsformene. En telling av ulike arbeidsformer viser at personlig påvirkning omtales (tre ganger), betegnelsen andre arbeidsformer (en), studiering (en), brevkurs (en), personlig innsats (to), søke kontakt (en), møter (en). Innholdet eller referentene viste til et avholdsarbeid med fokus på personlig agitasjon. Teksten viste også til det bestående arbeidet og understreket hvilket arbeid laget *ikke* burde ha, agitasjonsmøter (en gang), agitasjon (seks), politisk front (en) og avstemninger (to). Fokuset på personlig påvirkning kan tolkes som en svekkelse av avholdssaken, men samtidig kan den midlertidige tilbaketrekningen ha vært sett på som nødvendig for å bygge og styrke laget. Via en konsolidering og revitalisering skulle en returnere med fornyet kraft og seier.

Forfatteren bygde opp teksten rundt metaforer. Det sterkeste bildet, både historisk og kontekstuellt, var det som henspilte på krig. Med andre verdenskrig som nær historie og krigen i Korea som en samtidig kontekst, ble dette inntrykket forsterket.²³⁶ Krigsmetaforen som virkemiddel ble brukt til å få frem nødvendigheten av forandringer. Som under okkupasjonen var det ikke ”anledning til å drive vanlig agitasjonsarbeid”, og forfatteren fremhever at ”nå er tiden inne for å gå inn på denne form for vårt arbeid”. Sammenligningen fikk frem nødvendigheten av å tilpasse seg og behovet for å verne om medlemmene og arbeidet. Den indre front bestod av de siste, men like fullt mest utrettelige avholdstotalistene. Forfatteren snudde igjen de beklagelige omstendighetene til noe mer konstruktivt. Situasjonen fremtvang nødvendige forandringer og endringene skulle gi arbeidet et løft. Samtidig sees unntakstilstanden som forbigående. Skyttergraven var midlertidig for å gjenoppbygge og forsterke ”avholdsfestningen”, før en atter igjen var klar til å angripe ”kong alkohol”.

Egenoppfatningen av medlemstilbakegangen kan også leses ut av et innlegg i *Fram* 19. mai 1949. Forfatteren begynte med å konkludere, ”vi vet alle at vi har mistet mange medlemmer i det siste”.²³⁷ Først skrev forfatteren, ”mistet *noen*”, dette har han byttet ut med ”mistet

²³⁶ Koreakrigen varte mellom 1950-1953. Eriksen og Henriksen (2005).

²³⁷ *Fram*, 19. mai 1949.

mange”, noe som var med å forsterke inntrykket av størrelsen på medlemsflukten. Medlemsstagnasjonen ble videre understreket ved at ”folk i byen snakker om det”.²³⁸ Det virket ikke så ubegripelig at enkelte ytret ønske om å ”gi opp”, men forfatteren parerer, ”slikt må ikke forekomme”. Dette dannet starten på teksten som er et kampskrift for lagsarbeidet. Forfatteren tar utgangspunkt i stikkordet *kjemp* og danner en kjede av ”kampord” i teksten; ”Kjempe skal vi til siste stund” og ”dø om så det gjelder”. Hvordan skal vi oppfatte forfatterens ytringer? Enten som en siste krampetrekning eller som uttrykk for kampvilje uten reell substans? Eller kan økende motstand ha virket stimulerende? Det siste var antageligvis mest beskrivende, offerviljen steg i takt med motstanden. Avholdslaget fikk med motstanden også en mulighet til å forskanse seg, og enkelte mente at et mindre lag stod sterkere ved at de som manglet den rette innstillingen sluttet, ”lite og godt”.²³⁹

Et av de mest iøynefallende trekkene ved arbeidsmåtene var hvordan avisene nærmest unnlot å omtale brennevinsavstemningene og agitasjon og arbeid omkring disse.

Forbudsproblematikken må ha vært et punkt som en vanskelig kunne behandle uten å få en følelse av at arbeidet var i ferd med å gå i oppløsning. Særlig gjaldt dette i tiden etter avstemningen i 1959. Det var i denne tiden kun noen få punkter som viste til den foregående avstemningen. Nederlaget var såpass massivt at det måtte reises spørsmål om realismen i den politiske kampen. Til tross for at en ville tro at avstemningene var et av avholdsfolkets absolutte hovedanliggende får de overraskende liten, om noen omtale i det hele tatt.

”Den ene fører mot livet, den andre mot ulykke, død og ruin”²⁴⁰

Fraværet av utadrettet og politisk virksomhet fremstod som et uttrykk for at avholdslaget var på defensiven. Hvordan ble denne sviktende oppslutningen forklart?

Avholdenhetsideologien tok utgangspunkt i alkoholen som grunnleggende årsak til mange av samfunnets sosiale problemer. Arbeidet ble forstått som et sosialt prosjekt tuftet på en uselvisk tanke om å gjøre fellesskapet bedre for alle, en skulle ”(l)øfte menneskeheten opp til bedre og lykkeligere samfunnsforhold”.²⁴¹ Det kan da ha vært vanskelig for avholdsfolket å forstå hvorfor ikke flere ville støtte dem. Svaret fant en i en avholdstanke som vokste frem med innsikt. Kunnskap om alkoholens herjinger var en kraft som fordrev mørket, avholdenhet

²³⁸ *Fram*, 19. mai 1949.

²³⁹ Samtidig kan dette ha vært et forsøk på å skape et mer positivt bilde av noe som ellers ville ha fremkalt resignasjon og ønske om å gi opp.

²⁴⁰ *Fram* 25. mars 1954.

²⁴¹ *Fram* 5. april 1954.

fra alkohol var et lys som skapte fremgang for menneskene. ”Veien”, ”liv” og ”lys” var alle kjente metaforer fra både religion og filosofi.²⁴² Avholdslaget benyttet disse kjente metaforene for å understreke at de mente å rettlede mennesket til sannhet ved å ”omvende” dem til avholdsideologien. Opplysningsmetaforen var en dikotomi basert på gode og dårlige samfunnsforhold. Avholdssaken fremstilles som en klar skillevei, ”(d)en ene fører mot livet, den andre mot ulykke, død og ruin”.²⁴³ Videre i samme artikkel skriver forfatteren ”(s)tans, stans, kjære venn!! Du går nok feil! Så viser du ham veien mot livet og lyset.”²⁴⁴ Slik fremsettes avholdsstandpunktet som noe som må ses, gis innsikt i og rettledes til.

I tillegg til innsikten og som et resultat av den, var avholdstanken i en todelt tankegang også basert på ønsket om samfunnets felles beste. Avholdsfolket fremstod som den gode beskytter, som ønsket å få frem et saklig budskap om avholdsarbeidets ytterste nødvendighet.²⁴⁵ De utenforstående skulle i solidaritet vises verdien i avholdsstandpunktet og bli ført på ”veien mot livet og lyset”, til det nye livet som avholdende fra alkohol.²⁴⁶ Grunnen til at det var stadig færre som så solidariteten av avholdsstandpunktet var i stor grad samfunnets økende materialistiske fokus. Samfunnets endrede verdigrunnlag med ”(p)engeflom og luksus” som ”tidens løsen”, og med et liberalt syn på alkoholen som en viktig bestanddel.²⁴⁷

Omveltningen hvor menneskene tenkte mer på seg selv og ikke hadde innsikten og kunnskapen som skulle til for å se behovet for solidariteten, truet avholdsideologien og verdiene den stod for.

²⁴² Jesus beskrives som verdens lys i Bibelen, mens Platon i hulelignelsen fremsetter hvordan menneskene vendte seg mot lyset og fikk økt innsikt i sannheten.

²⁴³ *Fram* 25. mars 1954.

²⁴⁴ *Fram* 25. mars 1954.

²⁴⁵ Dette er vel en tankerekke som flere andre ideelle organisasjoner og bevegelser kan kjenne seg igjen i.

²⁴⁶ *Fram* 25. mars 1954.

²⁴⁷ *Fram* 2. desember 1928.

”En utadvent hær på marsj”. Kristiansands Avholdslag holdt på tradisjonen med å gå under egen fane i borgertoget 17. mai.

Oppstilling på Kristiansand torv klare til å gå i tog under DNTs fane 17. mai ca 1961. Privat foto: Oddvar Jensen.

”(V)i har mistet mange medlemmer i det siste”²⁴⁸

Når avholdssympatisørene mente å ha en spesiell forståelse av alkoholens konsekvenser. Hvorfor forlot da medlemmene arbeidet og hvordan ble denne tilbakegangen forklart? Når det gjaldt utmeldinger, fortsatte disse i all hovedsak å være avholdssympatisører, ble det hevdet. Spesielt voksne ble sett på som ”evige” sympatisører, men også de yngre fikk med seg verdier som ”ikke så lett ville bli glemt”.²⁴⁹ Det fremlegges flere forklaringer på hvorfor folk sluttet, og en kan merke seg at drikkfeldighet ikke fremsettes som en av dem. Dette blir delvis underbygget ved en gjennomgang av medlemsregisteret, hvor kun to ble ekskludert som følge av brudd på avholdsløftet.²⁵⁰ Dette står i kontrast til historien Ronny Ambjørnsson forteller om medlemmer som ble ekskludert for deretter å bli gjenopptatt opptil flere ganger. Forklaringene på ulikhetene kan være flere. Min undersøkelse har blitt foretatt i en senere tidsperiode, og aksepten for å bruke ekskludering kan ha vært mindre. Samtidig var det få eller ingen i Kristiansands Avholdslag som tidligere var alkoholmisbrukere og derfor både hadde lett for å sprekke og i etterkant behov for å komme tilbake til avholdslaget.²⁵¹ Et siste

²⁴⁸ *Fram* 19.mai 1949.

²⁴⁹ *Fram* 12. august 1951.

²⁵⁰ Dette kan understrekes ved at det medlemmet jeg snakket med kunne komme på *en* som hadde sluttet i laget og deretter nærmest var blitt alkoholisert. Personlig meddelelse, Edvard Næset 22. mars 2006.

²⁵¹ Personlig meddelelse, Edvard Næset 22. mars 2006.

moment kan ha vært at Kristiansand var et lite oversiktlig samfunn og at den sosiale kontrollen derfor har vært vanskeligere.

Ulikheter mellom hovedlag og ungdomslag

Slik som vist fra sentralt hold var uenigheter mellom gammel og ung, ble det også i lagsavisene synliggjort et motsetningsforhold mellom generasjonene. Hovedlaget uttrykte forskjellen og at dette gapet hadde vært til ”hindringer for rekruttering”.²⁵² Likevel var det ikke forskjeller i synet på avholdslagets fremgangsmåte som fikk størst oppmerksomhet. Troen på ungdommen er vel så dominerende. En godt kjent DNTU-sang slår an tonen: ”Vi er en liten men livsglad flokk, med mot og ungdomsfriske tanker”²⁵³ I *Fram* skrives det: ”Ungdommen er livsspiren. Det er dem som skal bygge og styre landet”.²⁵⁴ En hadde en positiv tro på den ungdommelige kraft, som ofte ble fremstilt med vekstmetaforer. Den nye generasjonen var på lag med moderniteten med effektivitet og handlekraft. Tekstene fremstiller avholdsarbeidet som et ”livsdyrkende prosjekt”. Ungdommene var ”fruktbare” ved at deres arbeid var det som bar ”rike frukter innad”, for det var vesentlig her medlemsveksten kom.²⁵⁵ Den ”oppvoksende” slekt var langt fra ”livsfornektende”, derimot var den positiv og ”livsdyrkende”, avholdsbudskapet var berikende, *ekte* og naturlig. Ungdommelig kraft skulle bygges og reise avholdsprosjektet i et ”friskere, sterkere og mere holdbart materiale” enn tidligere.²⁵⁶ Underforstått beskrives motstanderen, de alkoholliberale, som syke, svake og forgjengelige. Gjennom vekstmetaforer ble avholdslaget fremstilt i drivende utfoldelse og i full vigør!

Ungdommen hadde den mest positive opplevelsen av avholdssakens situasjon. Dette kan ha sammenheng med at de baserte sitt inntrykk på medlemssituasjon fremfor alkoholpolitiske aspekter. Ungdommen gjorde sitt til at en hadde ønske om en mer offensiv og utadrettet virksomhet. Ungdommen fremstilles som de eneste med reell mulighet til å endre den negative trenden i avholdslaget. Ungdommen var en ung og vital kraft, med mulighet for ytterligere medlemsverving og som ”påfyller” til hovedlaget. De voksne medlemmene hadde sine referanser knyttet lengre tilbake til avholdsbevegelsens høydepunkter tidlig på 1900-

²⁵² *Våre tanker* 22. september 1954.

²⁵³ *Våre tanker* 22. november 1955.

²⁵⁴ *Fram* 25. mars 1954.

²⁵⁵ *Fram* 25. mars 1954.

²⁵⁶ *Fram* 25. mars 1954.

tallet. De hadde også en mer overordnet forståelse, og således så de, selv om Kristiansand kunne stå frem med medlemsvekst, at avholdsbevegelsen tapte seg på de fleste fronter.

Hovedlaget kan derfor ta litt av skylden for nedgangen. Deres innstilling gjorde til at de ikke fikk medlemstilvekst utenfra, samtidig som ungdommen som begynte i voksenalaget så på dette som en stor miljøforandring. Mulig forente avholdssaken dem, men utenom det var det store forskjeller i driften av de to lagene.

Bildet var likevel mer nyansert. Ungdommen stod i et opposisjonsforhold til hovedlaget. Lagene hadde ulike fokus og fremgangsmåter. Ungdommen var energisk og ville i større grad enn hovedlaget sette utadrettet virksomhet på dagsorden, noe hovedlaget som oftest mente var vanskelig, for i andre perioder å være umulig og uforvarselig. Men forfatteren mener at også ungdomskulturen hadde enkelte negative trekk, ved at de unge forandret seg og ønsket i større grad endringer. En var kommet inn i ”atomalderen”. Folk fikk ”mindre arbeidstid” slik at ”(f)ritidsproblemer” var blitt et begrep.²⁵⁷ Dette skapte uro fordi lediggang var rot til alt ondt. Dette fordi flere da skulle la seg friste til å eksperimentere med alkohol. Sammen med at ”(u)ngdommen tjener godt” var det grunn til uro, fremhevet forfatteren.²⁵⁸

De eldre ble altså ofte satt opp som en motsats til ungdommelig pågangsmot. ”Man regner som så at har man nådd en viss alder, så må man få slippe”, dette stemte overhodet ikke, presiseres det.²⁵⁹ Gammel som ung måtte ta i et tak, ”(l)agsånden, arbeidsånden må kreves [uleselig] frem blant medlemmene”, og spesielt voksne var lite offervillige.²⁶⁰ Hovedlaget hadde lite utadrettet virksomhet og baserte seg på medlemsoppykk fra ungdommer, ”formålene med arbeidet innen DNTU er at ungdomslagene skal virke foryngende på DNT”. Dette forklares med bakgrunn i at ”hovedlaget her i byen har hatt visse vansker med å skaffe seg medlemmer direkte utenfra”.²⁶¹ Dette speiler hvordan hovedlaget var orientert om tilværelsen innen organisasjonen. Hovedlaget konsentrerte seg om å bevare eksisterende medlemmer innenfor et avholdsmiljø ved å være oppbyggende og opprettholde et miljø med et bredest mulig tilbud. Samtidig skulle en også virke tiltrekkende på ungdommen som dermed skulle gå over i hovedlaget. Utadrettet virksomhet begrenset seg til å sende oppfordring om innmelding til personer en visste var avholdspersoner, samt at medlemmene ble oppfordret til å virke for saken i sin bekjentskapskrets.

²⁵⁷ *Fram* 5. mars 1960.

²⁵⁸ *Fram* 5. mars 1960.

²⁵⁹ *Våre tanker* 22. november 1955.

²⁶⁰ *Våre tanker* 9. april 1946.

²⁶¹ *Våre tanker* 28. oktober 1957.

De eldre var mest trofaste ved at de stod lenger i laget, ofte gjennom livslange medlemskap. Stadig flere fikk da også æresmedlemskap etter lang og tro tjeneste og selv om de ikke lenger eide den vitale kraften ungdommen besatte, var de likevel verdifulle.²⁶² De hadde bygget laget, og i motsetning til ungdommen var de stabile og medlemmer i laget til de gikk bort.

Oppsummering

Det ser ut til at avholdslaget i stor grad hadde et fornuftsmessig og nøkternt forhold til ulike verdier, og en mente at et sindig forhold til materielle verdier i størst grad gagnet avholdssaken. Deres verdisyn, satt opp imot den stadig mer materielle samfunnsutviklingen, ble dermed noe ambivalent. Synet på utviklingen ble sett i lys av avholdsideologien og avholdssakens beste. Det rasjonelle og moderne ble trukket frem som positive verdier og var i takt med avholdsideologien, mens endringer som førte til at en fjernet seg fra deres ideologi ble fremsatt som negativt. Alkoholen symboliserte det tidligere og primitive samfunnet hvor fest og følelser hadde vært viktig, mens det edruelige stod for kunnskap og fornuft i tråd med det som krevdes av et moderne samfunn.

Avholdslaget og opinionen hadde ulike syn på hvilke tiltak alkoholproblematikken skulle møtes med. Mens avholdsbevegelsen hele tiden hadde ivret for forebyggende tiltak, som å forsøke å begrense tilgang og forbruk, ville stat og de fleste i samfunnet i større grad sette kreftene inn på behandling og opplysende virksomhet. Selv om vektleggingen til avholdslaget så ut til å være på vikende grunn, forandret en ikke fokuset på å jobbe for et mest mulig alkoholfritt samfunn.

Avholdslaget kunne likevel ikke lukke øynene for at utviklingen på det materielle plan gikk i retning av stadig større forbruk og materiell levestandard. En utvikling som bare ble forsterket i løpet av perioden 1927 til 1961. Utviklingen skjedde parallelt og på mange områder på tvers av det som tradisjonelt hadde vært avholdsbevegelsens interesser og standpunkt.

Alkoholliberale strømninger fikk da også større fremgang. I perioder hvor det var følelse av tilbakegang og tilbakeslag kan det ha vært vanskelig å mobilisere utadrettet agitasjonsarbeid.

Og selv om avholdssaken tradisjonelt hadde stått sterkt i Kristiansand, ble avholdslag også her i økende grad rammet av passivitet og innoverretting. Hovedlaget ble preget av eldre og færre medlemmer. Ungdomslaget klarte å opprettholde utadrettet virksomhet med gode resultater

²⁶² Denne utmerkelsen var et lokalt initiativ, og mitt inntrykk etter å ha lest i lagets medlemsprotokoller er at dette ble delt ut etter skjønsmessige vurderinger, men minst etter 45 års medlemskap.

lengre, men også disse merket motgang ved at en fikk en gjennomtrekk av medlemmer som manglet engasjement for avholdssaken. Lagets arbeid ble i økende grad konsentrert om personlige relasjoner og oppbyggingen av en indre front. Utadrettet virksomhet ble nedtonet, og denne utviklingen kan ha hatt en selvforsterkende effekt. Arbeidet kan ha utviklet seg i retning av en sekterisk og et selvsentrert fokus. Dette kan tolkes som et signal om synkende aktivitet.

Kapittel 5

Hvorfor gikk avholdsbevegelsen tilbake?

Norge er og har vært et organisasjonssamfunn helt siden avholdsorganisasjonene og andre nye assosiasjoner vokste frem fra 1850-tallet. Men organiseringen har ikke vært stabil, og det generelle organisasjonsmangfoldet har skiftet i takt med samfunnsutviklingen. I de foregående kapitlene har oppgaven sett på en av de største endringene i norsk organisasjonssamfunn på 1900-tallet, avholdsbevegelsens nedgang. Først har temaet blitt presentert gjennom den eksisterende kunnskapen som finnes på området, deretter gjennom hvordan et lokallag ytret seg om utviklingen. Mens det i det følgende vil bli pekt på mine egne vurderinger av avholdsbevegelsens tilbakegang. Jeg vil først og fremst peke på hvordan strukturelle endringer endret forhold fra avholdsbevegelsens tilblivelse og utgangspunkt.

Avholdsbevegelsen som produkt av sin tid

Sverre Steen er kanskje den som har lagt frem den beste og mest helhetlige drøftingen av bakgrunnen til de tidlige assosiasjonenes fremvekst.²⁶³ Steen pekte på personlig initiativ, påvirkning gjennom en mer internasjonal assosiasjonsbølge og avisenes utbredelse, men først og fremst samlet han årsakene i det som er blitt kalt tomrom- og instrumentteorien. I tomromsteorien hevdet Steen at assosiasjonene og etter hvert bevegelsene som vokste frem fra midten av 1800-tallet blant annet bør sees som et produkt av den liberalistiske staten. Organisasjonssamfunnet grodde frem som et resultat av en stat som i stor grad ønsket å gi rom for individuell frihet. Dette førte til at det ble dannet et politisk og sosialt tomrom. Dette tomrommet gikk assosiasjonene inn og fylte. Dette førte til at staten og organisasjonene ble komplementære og gjensidig utfyllende. Det var den frivillige organiseringen og ikke offentlige organisasjoner som var skreddersydd til liberalismen, både som økonomisk og politisk ideologi.

I tillegg til et politisk tomrom var det også sosial tomhet knyttet til industrialisering, sekularisering og endrede familiemønstre. Det ble skapt rom for et sivilt samfunn mellom stat, familie og det fremvoksende markedet. Og tomrommet ved mobiliteten ble fylt ved at en

²⁶³ Steen, Sverre (1948) De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati, i *Historisk tidsskrift*, bind. 34, Oslo.

samlet folk inn under ny solidaritet, slik som avholdsprinsippet. Bevegelsen spilte en rolle som fellesskapsbygger og identitetsbygger. Ved at bevegelsen var landsomfattende var den med på å sy sammen landet ved at ideologien og vedtektene var like over hele landet. Det førte til en form for samfølelse mellom avholdsmedlemmer fra nord til sør og bandt disse sammen med tanken om at en her stod sammen om en felles oppgave og arbeid.

Instrumentteorien viste til hvordan organisasjonene var sentrale i utviklingen av demokratiet. For flere av de nye klassene som vokste frem som følge av de samfunnsmessige endringene, ble assosiasjonene et maktmiddel og instrument. Ulike pressgrupper slik som den voksende arbeiderklassen hadde gjennom arbeidet i bevegelsene trening i organisasjonsarbeid og var forberedt på ansvar i det politiske liv. De ulike avholdsorganisasjonene har hatt en sentral funksjon som arena for kunnskapsformidling og læring. Folkeopplysningen har stått sterkt og kan knyttes tilbake til ideen om at individet og kollektivet selv hadde ansvar for opplysning. Slik skulle allmuen bli ansvarlige borgere. Den utvidede stemmeretten på begynnelsen av 1900-tallet gjorde opplysning nødvendig. Demokrati, organisasjonsarbeid og folkeopplysning gikk inn som deler i en helhetlig tenkning.²⁶⁴ I dette folkeopplysningsarbeidet lå et klart reformistisk syn om at samfunnet skulle forandres ved hjelp av reformer, i motsetning til gjennom revolusjon. Ikke bare avholdsbevegelsen ønsket at samfunnet skulle forandres gjennom en gradvis utvikling frem mot et representativt demokrati.²⁶⁵ En ønsket å gi medlemmene en kulturell kapital og en ”organisasjonskapital” hvor de mange studiesirkelene fikk en sentral plass.²⁶⁶

Ideologisk utgangspunkt

Avholdsbevegelsens nedgang kan også søkes gjennom endringer for avholdsideologien. Morten Jørgensen har beskrevet den tidlige avholdsbevegelsen som en lokal kultur- og protestbevegelse.²⁶⁷ Han har pekt på hvordan avholdsbevegelsen oppfattet alkoholen som en stengsel for folkeopplysningens ”frigjørende kraft”, og noe som spesielt gikk utover småkårsfolk. Avholdsbevegelsen ville med sitt arbeid bryte ut av alkoholtradisjonen og skape et alternativt samfunn uten alkohol.²⁶⁸ Men dette utgangspunktet ble svakere ved at

²⁶⁴ Steinøien, Jorun M. (2002) *Den aktive medborger*, s. 36.

²⁶⁵ Et unntak er arbeiderbevegelsen med sitt revolusjonære program fra omkring 1918 til 1930.

²⁶⁶ Steinøien (2002) s. 36.

²⁶⁷ Jørgensen, Morten ”Avholdsbevegelsen – fra kulturkamp til helseopplysning” i Selle (1991) *Organisasjonssamfunnet i ei brytningstid. Utfordringer i 90-åra*, s. 103.

²⁶⁸ Jørgensen (1991) s. 103.

befolkningen forbedret sine levekår og motsetningsforholdene mildnet. Og det som startet som en protestkamp, med kulturen som både mål og middel, utviklet seg i takt med den generelle velstandsveksten til å bli en organisering som ønsket å verne om verdier preget av materiell trygghet og beskytter av det eksisterende.

Avholdsideologien var i og for seg ingen ensartet ideologi. Avholdsfolk innen samme organisasjon og i de forskjellige avholdsorganisasjonene hadde ulikt grunnlag for hvorfor de forfektet en alkoholfri livsstil. Mange av organisasjonene valgte bort alkoholen med grunnlag i kristen nestekjærlighetsideologi eller med utgangspunkt i arbeiderbevegelsens solidaritetsidealer. Samtidig hadde antageligvis mange i den tradisjonelle avholdsbevegelsen mye av sitt ideologiske ståsted i skjæringspunktet mellom kristen- og politisk konservativ ideologi. Med en konservativ ideologi kan bevegelsen ha utspilt sin rolle i forhold til det politiske landskapet som gikk i retning av økende makt til Arbeiderpartiet. Andre bygde sitt syn på en mer generell konservativ ansvarsideologi.²⁶⁹ Atter andre hadde sitt utgangspunkt i en tankegang hvor avholdstanken stod frem som en selvstendig ”overideologi”, i den forstand at det ikke var verken Gud eller kapitalen som var årsak til engasjementet, alkoholen og dens herjinger var årsak nok. Det er gode grunner til å tro at de mest trofaste medlemmene hadde avholdenheten fra alkohol som sitt overideologiske element. Men samtidig var denne gruppen utsatt, og det kan være grunn til å tro at det var her tilbakegangen rammet hardest. De som hadde et religiøst grunnlag for sitt engasjement kan på mange måter ha hatt det lettere. I et kristent miljø vil det ha vært lettere å holde på et avholdsstandpunkt, jamfør en tankegang om en indre leir hvor en holdt utenfor verdslige tanker. I de ulike avholdslagene var det nok verre å opprettholde en slik altomsluttende indre leir, noe som også undersøkelsen av Kristiansands avholdslag viser.

En faktor som påvirket alle de ideologiske retningene, var det store antallet sosiale muligheter som folk etter hvert fikk. Utviklingen gikk i retning av at færre ønsket å binde fritiden sin til å jobbe frivillig for en tredje parts interesser. Det var et samfunnet som i stadig større grad verdsatte verdier som toleranse og personlig frihet. Dette var verdier som for mange var i konflikt med avholdsideologiens krav om totalavhold for alle. Avholdsbevegelsen ble forbundet med en tradisjonell og fasttømret ideologi. Bevegelsens verdier og ideologi som overordnet mål, fikk mindre oppslutning. Avholdsbevegelsen som hadde en overordnet ettmåls ideologi som kan ha blitt oppfattet som en tradisjonell, ja gammeldags. I tillegg kan

²⁶⁹ Avholdsfolkets Landsråd (1995) *Trenger vi en ny alkohol politikk?*, s. 8.

den ha blitt stemplet som moraliserende. Avholdsbevegelsen ble derfor oppfattet som en paternalistisk organisasjon uten rot i det nye, individualistiske samfunnet.

En endret bevegelse i et endret samfunn

Mange gikk med i avholdsarbeidet som en reaksjon på alkoholforbrukets konsekvenser. Men endringer i samfunnet førte til at alkoholmisbruket ble mindre synlig og folk fikk nye sosiale knutepunkter. Mens et høyt alkoholforbruk tidligere for mange hadde gått på bekostning av nødvendige forbruksvarer og fort hadde endret seg til et spørsmål om eksistens, ble spesielt etterkrigstiden en periode preget av økt materiell frihet. For de fleste økte levestandarden gjennom bedre levekår og materiell velstand. Utdanningsnivået økte også. Flere tok lengre utdanning og fikk gode jobber med den økonomiske tryggheten det medførte.

Avholdsbevegelsen hadde tradisjonelt fått sin støtte fra gruppene med lav lønn og utdanning, en gruppe som det nå ble færre av.²⁷⁰ Siden det tidligere hadde vært en del av kjønnsrollemønsteret og kvinnerollen å organisere seg i omsorgsarbeid, slik som avholdsarbeidet må kunne sies å være en del av, endret disse rollene seg nå i takt med kvinners økte utdanning og inntreden i yrkeslivet. Økt oppmerksomhet om likestilling og feministiske kvinneidealer kan også ha vært med på å gjøre arbeidet i tradisjonelle avholdsorganisasjoner avleggs.

Forbedrede boligforhold gjorde at det ble lettere å sitte hjemme å drikke. Dette ble en type privatisering ved at folks drikking forskjøv seg fra byens puber til private hjem. Sosial-geografiske endringer var også med på å underbygge denne privatiseringen. Nye rammer ble skapt ved at folk flyttet inn til tettsteder og byer hvor muligheten for uformell sosial kontroll ble mindre. De ”tette” samfunnene ble svekket, og folk la seg mindre opp i naboens sysler. Den sosiale kontrollen som hadde virket mot bruk av alkohol i mange sammenhenger, ble i større grad byttet ut med et alkoholpress. I tillegg kom det et utvidet sikkerhetsnett for de som falt utenfor i samfunnet, noe som kan ha ført til at det ble enklere for de som var alkoholmisbrukere å opprettholde et minimum av verdighet, samtidig som dette også førte til at misbrukere nå ble mindre synlig.²⁷¹

²⁷⁰ Blant de som var født fra 1911 til 1920 var det 10,8 prosent av kvinnene som tok realskole eller eksamen artium. Blant de født fra 1931 til 1940 var det 23,3 prosent med samme utdannelsen. Også blant menn var det en økning. De samme aldersgruppene økte fra henholdsvis 13,9 prosent til 24,5 prosent. Lindbekk, Tore i Ramsøy, Natalie Rogoff (1968) *Det norske samfunn*, s. 205.

²⁷¹ Med uformell sosial kontroll mener jeg den oversikten sambygdingene hadde med hverandres levestett. En kontroll som var vanskeligere å ivareta på større plasser.

Endret organisering

Strukturelle endringer fant sted både i samfunnet generelt og i organisasjonssamfunnet. Avholdsbevegelsen var fra sin start del av det som i ettertid har blitt kalt det tradisjonelle organisasjonssamfunnet. Den organiseringen var preget av et stort aktivitetsmangfold og spesialisering innad i organisasjonene. Utviklingen gikk etter hvert i retning av økt spesialisering mellom organisasjonene ved at det kom flere organisasjoner med mer avgrensede formål, ofte sentrert om medlemmenes behov. Organisasjonene ble i større grad sentralisert inn mot kommunenivå, fremfor de tidlige assosiasjonenes bygdelag. Til slutt ble det økt profesjonalisering av organisasjonssamfunnet i sin helhet, ved at flere og flere av medarbeiderne var lønnet. For avholdsorganisasjonene betydde dette at de sosiale, politiske og kulturelle aktivitetene som tidligere hadde vært samlet innenfor en stor organisasjon, fikk økt konkurranse av spesialiserte og ofte mer profesjonelle særorganisasjoner.²⁷² Det er blitt hevdet at folk dessuten ble mer hjemmekjære og stadig flere samlet seg i hjemmene om TV-ens underholdningstilbud. De kommersielle tilbudene fremstod som mer trendy og moderne enn det avholdslagene med deres tradisjonelle underholdning hadde å tilby.

Avholdsbevegelsens tap av oppslutning skyldtes ikke utelukkende at medlemmene sluttet å være avholdsmennesker. Bildet var nyansert, og en må blant annet se på i hvilken grad arbeidet i lokallagene oppfylte medlemmenes ønsker og forventninger.

Avholdsorganisasjonene så det som en viktig del av arbeidet å kunne tilby alkoholfrie møteplasser for å fylle folks sosiale behov. Men dette var en funksjon som fikk økt konkurranse ved at nye spesialiserte organisasjoner, slik som de sterkt voksende idrettslagene, overtok funksjonene som avholdslagene tidligere hadde ivaretatt. Samtidig kom den tiltagende fornøylesindustrien, som tilbød et økende antall kommersielle møteplasser.

Bedre materielle forhold ble fulgt av endringer i kulturelle- og verdimesige forhold. Avholdsbevegelsen hadde et viktig utgangspunkt i kristen lavkirkelig organisering, og det hadde vært et tett samarbeid med kristne menigheter. Således kan det ha vært naturlig at det var på Sørlandet og Vestlandet at avholdssaken stod og fortsatte å stå sterkest. Den pietistiske og haugianske tradisjonen stod sterkest her og bidro til at avholdsprinsippet dominerte. Store deler av avholdsbevegelsen hadde altså mye av sin ideologiske plattform felles med et

²⁷² Selle og Øymyr (1995) s. 20 – 21.

konservativt kristendomssyn. Da dette mistet noe av sitt fotfeste og fikk mindre innflytelse på folk, er det rimelig å anta at det også virket negativt inn på avholdsbevegelsen.²⁷³

Gjennom økt sosial mobilitet ble det vanskeligere å holde fast ved et avholdsstandpunkt. Avholdsarbeidets totalmiljø ble truet og svekket ved at samfunnet fikk større sosial fleksibilitet.²⁷⁴ Mens folk tidligere hadde avgrensede sosiale nettverk, gikk utviklingen i retning av at de inngikk i flere nettverk.²⁷⁵ Og fordi alkoholen stod sentralt i mange miljøer, ble det vanskeligere å holde avholdsløftet når en ønsket omgang utenfor totalmiljøet. Ved at det kulturelle mønsteret forandret seg og at alkoholvanene ble preget av kontinentale alkoholtradisjoner, så flere på avholdsprinsippet som umoderne og som en del av en avvikende kultur.

Av medlemmene som sluttet i avholdsarbeidet, gikk antageligvis mange over til å organisere seg i andre typer foreninger, slik som i de sterkt voksende idretts- og fritidslagene. At det var denne typen foreninger som vokste opp til å bli grunnstammen i det nye organisasjonssamfunnet, kan forklare nedgangen til avholdsbevegelsen. Spesielt i etterkrigstiden vokste det frem spesialiserte interesseorganisasjoner med en avgrenset og ofte egenorientert målsetning og målgruppe. Trenden uttrykte at folk i større grad ville orientere seg mot å ivareta egne behov, enn å arbeide for å håndtere andres skjebne.

Synet på alkoholen endret seg

På 1930-tallet inntraff det som tidligere ble omtalt som en gradvis endring i måten leger forklarte alkoholproblemene på. Dette resulterte i at letingen etter årsakene og behandlingsmåtene ble endret, og samfunnet fikk en mer medisinsk forståelse av alkoholspørsmålet. En søkte derfor etter en vitenskapelig forklaring på alkoholproblemet. Disse endringene kan være med på å forklare hvorfor alkoholforbruket økte og avholdsarbeidet gikk tilbake. Alkoholen gikk nå fra å bli sett som noe som rammet befolkningen vilkårlig og hardt, til å bli et problem som rammet noen bestemte individer og som kunne avhjelpes med medisinsk hjelp.

Sammen med profesjonaliseringen økte også offentliges velferdsordninger i samfunnet, og offentlige tiltak hjalp de trengende. Etterkrigstidens velferdsstat bidro til at avholdsbevegelsens trusselbilde av et samfunn fullt av alkoholproblemer ikke ble like synlig.

²⁷³ Fuglum (1972) s. 318.

²⁷⁴ Bing (1990) s. 88 – 91.

²⁷⁵ Bing (1990) s. 89.

Med et utbygd helsesystem ble det en vanlig oppfatning at det var fagfolk som skulle ta seg av hjelpeordningene. Alkoholfeltet ble profesjonalisert og avholdsbevegelsen klarte ikke å tilegne seg samarbeidsforhold til den faglige ekspertisen innenfor sosialsektoren, antageligvis fordi bevegelsens ideologi ble sett på som lite relevant.

Det endrede synet på alkoholens virkninger hadde betydning for avholdsbevegelsens rolle. Som pekt på tidligere var avholdsbevegelsens ideologi at det var alkoholen som måtte stå i sentrum for de alkoholpolitiske virkemidlene, mens den generelle oppfatningen i befolkningen gikk i retning av at det var risikogruppene virkemidlene burde rettes inn mot. Ved at mer fokus ble lagt på behandlingstilbud fikk avholdsbevegelsen mindre gjennomslag for sine synspunkter. Opplysningsvirksomheten som avholdsbevegelsen hadde hatt stor innvirkning på, ble nå mer rettet mot det ulovlige og skadelige forbruket. Mellomkrigstidens ”Riksaksjon mot hjemmebrenning, smugling og gauking” var et eksempel på det. Målet for aksjonen var et edruelig folk, noe som skulle oppnås ved å anlegge en bred front mot den ulovlige brennevinstrafikken. Et viktig prinsipp var også at Riksaksjonen ikke skulle innta noen spesiell stilling til det som ble sett på som avholdsbevegelsens hjertesaker; edruelighetsnemndene, pris på alkoholvarer og forbud.²⁷⁶

Opplysning om hvordan drikke ”riktig” ble et nytt satsningsområde. Fikk en bare befolkningen til å drikke på en dannet måte, var forbruket lite skadelig mente mange. Det ble et skille mellom de som var tilhengere av større individuell frihet, måtehold og behandling av risikoutsatte og de som holdt fast ved at alkoholen i bunn og grunn var misbrukets årsak. Målsetningen var lik, men en så ulikt på virkemidlene. Selv om den alkoholpolitiske oppmerksomheten i perioden var siktet inn på begrensning gjennom avgifter, kommunale bevillinger og statlig Vinmonopol, som ikke var så ulikt tidligere, ble håndhevelsen av lovene i hovedsak preget av liberalisering og økt tilgjengelighet. Dette uttrykte seg ved at den lokale selvbestemmelsesretten var i ferd med å endres, samtidig som kommunene i praksis gjennomførte en mer liberal bevillingspraksis enn tidligere. Dette var en utvikling som skulle akselerere utover 1960-tallet.

1950- og 60-tallet ble også en periode med større sentralisering fra statlig side. Helse og velferd ble mer sentrert ut fra sentrale myndigheter, og dette kunne for de lokale avholdslagene føre til at det ble færre oppgaver for den.²⁷⁷ Da ordningen med edruskapsnemndene opphørte, førte dette til at en viktig kanal for avholdssaken ble fjernet.

²⁷⁶ Hamran (2005) s. 179 – 181.

²⁷⁷ Berven (2000) s. 89.

Byråkratiet utviklet seg også i en mer formell og byråkratisk retning. For avholdsorganisasjonenes betydde dette at for å få støtte, tilskudd og innvirking på politikken, måtte en gå gjennom flere statlige organ, noe som i realiteten betydde at det ble vanskeligere å få innflytelse og gjennomslag for sine synspunkt. Slik ser vi at endret politikk fra det offentlige endret avholdsbevegelsens utgangspunkt. Spesielt i etterkrigstiden endret det offentlige arbeidet karakter.

Kvalitativt var det et løft, ved at tilbudet ble bedre og kvantitativt breiere ved at det omfattet større helsemessige områder. Det kan være grunn til å tro at veksten i det offentlige igjen var med på å gjøre at folk forventet mer av den statlige velferden. Og forventningene til staten førte til at frivillig organisering for å redusere alkoholforbruket, ble svekket. Selv om dette ikke direkte forklarer den medlemsmessige nedgangen, kan en "usynliggjøring" av avholdsideologien ha ført til mindre oppslutning.

Som del av denne fremveksten vokste avholdsorganisasjonene opp med mål av seg å gjennom samarbeid med offentlige myndigheter, å jobbe for statlig engasjement, forbedring og ikke minst økt integrering av sin rolle i det alkoholpolitiske arbeidet. Konkret så oppnådde avholdsfolket gjennom dette å sette press på offentlige myndigheter, samtidig som en hadde mulighet til å influere lovgiving og regulering på områder hvor organisasjonene tidligere hadde arbeidet mer eller mindre alene. Positivt så førte dette til et forbedret helse og sosialtilbud, samtidig som det til en viss grad sikret avholdsorganisasjonene innflytelse og offentlige midler. Samtidig kan den statlig inngripen i sosialpolitikken ha ført til at organisering mot alkoholen mistet noe av sin rettmessighet. Samtidig ble dette selvforsterkende, ved at den i takt med det synkende medlemstallet, mistet politisk legitimitet. Avholdsbevegelsen nådde ett viktig mål da staten innså behovet for offentlig engasjement i alkoholpolitikken, samtidig som avholdsbevegelsens legitimitet ble svekket ved at kontroll med alkoholen, ble sett på som en statlig oppgave. Særlig fra 1960-tallet ble det tydelig at det offentlige selv ønsket å være mer sentral i utformingen og gjennomføringen av forebygging og behandling av alkoholmisbruk.²⁷⁸

²⁷⁸ Berven, Nina (2000) *Fra legitimitet til gammeldagshet. En analyse av det skiftende politiske rommet for brede helse og velferdsorganisasjoner*, s. 89.

Ingen særnorsk utvikling

Den tilbakegangen som avholdsbevegelsen fikk i Norge var ikke særegen. Den eksisterende forskningen, så vel som min egen argumentasjon, har i stor grad fokusert på hvordan tilbakegangen rammet avholdsbevegelsen i Norge hardt. Samtidig vil det også være viktig å påpeke at denne utviklingen ikke var enestående for bevegelsen i Norge. Tvert imot så var tilbakegangen del av en større internasjonal trend. Størst tilbakegang fikk bevegelsen i USA, hvor avholdstankene hadde hatt sin største oppslutning og gjennomslagskraft. Videre var tilbakegangen også stor i bevegelsens opprinnelsesland, England. De nordiske landene var vel kanskje de som klarte seg best, mens bevegelsen ellers på kontinentet nærmest ble utslettet.

Men det finnes grunner til å se på spesielle nasjonale forhold i undersøkelsen av avholdsbevegelsens tilbakegang. Ett moment var at bevegelsen mistet mange av de funksjonene som hadde gjort sitt til at bevegelsen blomstret opp. Mens det i Norge i avholdsbevegelsens blomstringstid hadde vært forholdsvis få andre organisasjoner å engasjere seg i, ble etterkrigstiden en periode med økt organisasjonsmangfold og spesialisering. I denne økte konkurransen klarte ikke avholdslagene å tilpasse seg i tide. Derimot beholdt de sine velkjente organisasjonsformer, et moment som kan vitne om et tilpasningsproblem og som kan ha vært en av årsakene til at avholdsbevegelsen mistet oppslutning. En kan således spørre seg om bevegelsen i større grad kunne ha endret seg i takt med samfunnets normer og dreid virksomheten mot måtehold og behandling av alkoholmisbrukere fremfor å vektlegge totalavholdsprinsippet og alkoholforbud? Dette kunne ha vært en innfallsvinkel ettersom stadig flere så nødvendigheten av et behandlingstilbud for de alkoholiserete.

Oppsummering

Det finnes ingen enkel vei til en forklaring av avholdsbevegelsens minkende oppslutning. Forklaringene er sammensatte. I mellomkrigstiden førte de harde økonomiske tidene til at folk ikke lenger organiserte seg i like stor grad som før. Da tidene ble bedre, fortsatte problemene for de folkelige bevegelsene, som i utgangspunktet hadde vært knyttet opp mot en høy grad av utoverrettet aktivitet, omkring ideologier som hadde sitt utgangspunkt i ulike motkulturer. Nå utviklet avholdsbevegelsen seg i det som ble oppfattet som mer konservativ retning. Og for mange kan avholdsbevegelsen ha blitt oppfattet som transsynt i forhold til de nye, individualistiske og liberale tankene i samfunnet.

Avholdsbevegelsens oppkomst, kulminasjon og fall var en utvikling som i grove trekk sammenfalt med utviklingen i andre folkelige bevegelser. Folkebevegelsene ble svekket på bekostning av nye interesseorganisasjoner, en liberalisering av samfunnet førte til at alkoholbruk fikk større aksept i samfunnet. Samtidig gikk interesser som kunne ha vært med og bremset de alkoholliberale holdningene tilbake. Den konservative kristendommen fikk mindre oppslutning, og arbeiderbevegelsen endret i stor grad sin oppmerksomhet fra avholdenhet til måteholdenhet. Dette gjaldt for staten. Avholdsbevegelsen gav derfor også gradvis og stilltiende slipp på sin målsetning om å endre alkoholkulturen i sin helhet. Arbeidet ble i større grad konsentrert om å holde det indre aktivitetsnivået oppe, og aktiviseringen endret form. Avholdssaken gikk fra å være en sterk utadrettet bevegelse til å rette oppmerksomheten mot å opprettholde den eksisterende organiseringen og verne om den indre krets.

Kapittel 6

Avsluttende konklusjon

I denne oppgaven har jeg redegjort for sentrale trekk ved avholdsbevegelsen i perioden 1927 til 1960, for avholdsbevegelsen generelt og for DNT spesielt i Kristiansand. Perioden startet med at brennevinsforbudet ble stemt ned. Selv om ikke forbudet utelukkende hadde vært et resultat av avholdsbevegelsens ønske, så kom nederlaget på toppen av en mangeårig medlemsmessig tilbakegang og som et klart tegn på at holdningen til alkoholen allerede lenge hadde vært i ferd med å snu. Hvorfor klarte ikke avholdsbevegelsen å få med seg folk i sitt arbeid? Hvilke årsaker hadde sviktet i avholdsbevegelsens oppslutning? Det må være grunn til å tro at det var noen faktorer som hadde større betydning enn andre? Jeg vil i det følgende kort forsøke å samle disse trådene og drøfte resultatet.

Avholdssakens utbredelse på slutten av 1800-tallet kom i en tid da en generell assosiasjonsånd bredte om seg og ulike folkebevegelser vokste frem, med avholdsbevegelsen som den største. Avholdsbevegelsen brukte i sin fremvekst og storhetstid sin oppslutning til å legge press på ulike politiske grupperinger og ble den viktigste premissleverandøren for en voksende offentlig inngripen i alkoholpolitikken. Men selv om det var det politiske presset som førte til mye av avholdsbevegelsens umiddelbare fremgang, så kan den ensidige satsingen i ettertid stått frem som et feilgrep. For selv om det hele tiden var DNTs målsetning, gjennom menneskelig kontakt og politisk press, å arbeide forebyggende for å minske misbruket av alkohol, tror jeg likevel det var en feilbedømming da selskapet overlot behandling av alkoholiserte til de andre avholdsorganisasjonene. Og selv om den offentlige inngripen kulminerte med forbudet for hetvin og brennevin i 1916, som senere ble stadfestet gjennom en sterk seier i avstemningen i 1919, ble heller ikke forbudspolitikken like vellykket som en hadde håpet på.²⁷⁹

Gjennom nærstudie av Kristiansands Avholdslag har jeg vist hvordan en i perioden 1927 til 1961 ble rammet av en voksende passivitet. I hovedlaget ble den aktive delen av medlemsflokket stadig eldre og færre. Selv om medlemstallet på papiret var stort, 101

²⁷⁹ Inge Bundsgaard som har undersøkt avholdsbevegelsen i Danmark, har pekt på at selv om ikke Danmark fikk noe forbud, satset bevegelsen også der for ensidig på å få til et alkoholforbud. Bundsgaard, Inge ”En folkelig bevegelse, der sejrede – og tabte”, i Gustavsson, Anders (1989) *Alkohol och nykterhet*.

medlemmer i 1960, var dette likevel over en halvering fra 1927.²⁸⁰ Ungdomslaget lyktes, muligens på bakgrunn av større grad av ungdommelig frimodighet og pågangsmot, å opprettholde sin utadrettede virksomhet lenger. Medlemstapet var mindre her, og fra og fra 1927 hvor de hadde 118 medlemmer, kom faktisk en liten oppgang i 1959 med 121 medlemmer.²⁸¹ Men vanskelighetene viste seg også i ungdomslaget, og en beklaget seg over oppslutningen fra medlemmene og deres forankring i avholdstanken. Dette understrekes når vi leser i medlemsregisteret at det i 1961 har vært en gjennomgang av medlemslistene og at en da oppgir et medlemstall på 40 medlemmer! Ungdomslaget kom aldri tilbake til sine gamle høyder, og i 1967 stod det oppført med tre medlemmer og en vedtok at ungdomslaget inntil videre skulle legges ned.

Allerede før dette hadde det blitt stadig vanskeligere å opprettholde en ideologisk forankring i avholdsarbeidet. I beretningen fra 1965 ble det notert at det ikke lenger var vanlig for nye å underskrive avholdsløftet. Mye tyder på at for en stor del av medlemmene utviklet avholdslaget seg i retning av å bli en mer alminnelig fritidsklubb. Med den ideologiske forankringen i andre rekke ble det antageligvis ekstra vanskelig å holde konkurransen oppe med det stadig økende antall rene idretts- og fritidsklubber. Medlemmene i avholdslaget kan ha følt at de måtte gi avkall på noe eller ofre noe, ved at de måtte avgi et avholdsløfte. Avholdsprinsippet kan for mange ha blitt et for stort offer på et for tynt grunnlag, da strømningene i samfunnet i økende grad snudde seg bort fra avholdsideologien i tillegg til økende utvalg av aktivitetstilbud. Det ble et behov for å vise nytteverdien av å være avholdsmedlem, og i denne kampen tapte avholdssaken stadig oftere. En klarte verken å få frem hvilken felles nytte avholdsarbeidet ivaretok eller å argumentere godt nok for de egeninteresser medlemmene kunne ha i å engasjere seg i avholdsarbeidet.

Et endret samfunn

En grunn til at en ikke lenger så nødvendigheten av å engasjere seg i avholdsarbeidet, kan ha vært statens økende innblanding, spesielt med fremveksten av velferdsstaten. For om ikke avholdsbevegelsen lyktes i å vise enkeltmenneskers nytte av å ha et avholdsstandpunkt, var det avholdsbevegelsens fortjeneste at staten hadde tatt et aktivt tak i alkoholproblematikken. Og selv om politikerne særlig rettet fokus på alkoholmisbrukere, i motsetning til avholdsbevegelsens ønske om å arbeide preventivt, så lyktes avholdsbevegelsen med å jobbe

²⁸⁰ I 1927 hadde laget 223 medlemmer.

²⁸¹ Tallene er hentet fra 1959 ettersom det manglet medlemsregister for 1960.

for statlig engasjement og til en viss grad også å få integrert sin egen virksomhet i dette arbeidet. Dette førte til et forbedret helse- og sosialtilbud, samtidig som det sikret avholdsorganisasjonene noe innflytelse og offentlige midler. Økt offentlig inngripen endret avholdsbevegelsens utgangspunkt i tillegg til at alkoholforbruket økte. Noen mente det var en konsekvens av at flere drakk. Andre svarte at en kunne si at flere drakk mindre. Men avholdsfolket mente at det økte alkoholforbruket gjorde at et totalavholdsprinsipp nå ble ekstra viktig. Men til tross for et økt alkoholforbruk i samfunnet, ble det ingen oppblomstring for avholdsbevegelsen. Dette kunne skyldes at alkoholbruken var blitt mer privatisert, opplysning og engasjement mot alkoholen var et statlig ansvar eller fordi en streng regulering av alkoholen ble opprettholdt. Samtidig med dette falt avholdsbevegelsens medlemstall lenge og kraftig og dermed minsket også deres politiske legitimitet, noe som igjen førte til en økt svekkelse av avholdsbevegelsens stilling.²⁸²

Skiftet bort fra restriksjoner til behandling av alkoholmisbrukere, sammen med endringen hvor alkoholmisbruket ble sett på som årsak i medisinske og samfunnsmessige forhold, var klart med på å svekke avholdsbevegelsen. De nye tankene kan ha ufarliggjort alkoholen, og det ble gjennom etterkrigstiden en mindre stigmatiserende holdning i samfunnet til alkoholbruk.

Interesseorganisasjonene og det økende kommersielle tilbudet ble harde konkurrenter til avholdslagene. De alkoholfrie omgivelsene og de sosiale treffstedene ble i større grad kommersielle og med tilgang til alkohol. Alkoholen ble en naturlig del av fritiden og for mange selve symbolet på frihet fra den delen av livet som dreide seg om jobben.

En endret bevegelse

Avholdsbevegelsen startet i stor grad som en kultur- og protestbevegelse hvor en ønsket å kvitte seg med alkoholen som en stengsel for folkeopplysningens ”frigjørende kraft”.²⁸³ En ville bryte ut av de skapte alkoholtradisjonene og skape et nytt og bedre samfunn uten alkoholen.²⁸⁴ Men utgangspunktet ble svakere ved at befolkningen fikk bedre levekår og de motsetningsforholdene som tidligere hadde vært så sentrale i samfunnet mildnet.

Avholdsbevegelsens protestkamp, med kulturen som både mål og middel, utviklet seg således til å bli en organisering som vernet om verdier som materiell trygghet og beskyttelse av det

²⁸² Berven (2000) s. 89.

²⁸³ Jørgensen (1991) s. 103.

²⁸⁴ Jørgensen (1991) s. 103.

eksisterende. De som hadde sitt utgangspunkt i en tankegang hvor avholdstanken stod frem som en selvstendig ”overrideologi”, i den forstand at det ikke var verken Gud eller kapitalen som var årsak til engasjementet, men alkoholen og dens herjinger, ble nok værende. For de som så på avholdssaken som et middel til å frigjøre arbeiderklassen, kan forankringen ha blitt svakere.

Den avholdsmessige påvirkningen greide ikke å holde oppe sin sterke innflytelse, til det ble de samfunnsmessige forandringene og synet på hele alkoholproblematikken for stort. Og selv om avholdsbevegelsen forsøkte å tilpasse seg, var endringene for store til at avholdstanken som løsning på alkoholproblematikken fikk gehør.

For avholdsbevegelsens del førte en liberalisering av samfunnet til at alkoholbruk fikk større aksept. Samtidig gikk lekmannskristendommen og den radikale arbeiderbevegelsen, som kunne ha vært med på å demme opp for de alkoholliberale holdningene, også tilbake.

Avholdsbevegelsen måtte gradvis gi slipp på målsetningen om å endre alkoholkulturen, og konturene av et nytt organisasjonssamfunn viste seg. De historisk sentrale folkebevegelsene spilte ikke lenger samme massemobiliserende rolle, og avholdsbevegelsen var den som ble truffet først og hardest.

Epilog

Alkoholen ble en stadig mer naturlig del av samfunnet gjennom 1950-tallet og utover 1960-tallet. Denne utviklingen kunne mobilisert flere avholdsfolk. Når den ikke gjorde det, bar det bud om at hele mentaliteten var endret. Men om en mentalitetsendring endret folks forståelse omkring alkoholen, fortsatte trekk som skyldes avholdsbevegelsens historiske påvirkning å ligge som grunnlag for den norske alkoholpolitikken. Denne ble kjennetegnet av et høyt avgiftsnivå, statlig kontrollert monopolutsalg og et begrenset antall utsalg og åpningstider. Samtidig med at holdningsendringene gjorde at tilgjengelighet og frihet i alkoholpolitikken fikk økt oppslutning, ble det holdt fast ved en klar regulering og begrenning av forbruket. I det alkoholpolitiske landskap hadde avholdsorganisasjonene satt spor. Historien viser også at en gjennom regulering kan påvirke totalforbruket av alkohol. De stigningene vi fant i årene etter 1960, kan i stor grad skyldes at alkoholen også ble mer tilgjengelig, noe på grunn av at avholdsbevegelsen ikke lenger var en sterk pressgruppe. På tross av at samfunnet har utviklet seg i en liberal retning med en innarbeidet forståelse av at alkoholproblemene ikke kan forbys vekk, må ikke virkemidler for å begrense forbruket undergraves. Slikt arbeid utført på lokalt plan av frivillige organisasjoner har vært nyttig og vil etter min mening fortsette å være viktige. Alkoholspørsmålet bør sees på som et politisk spørsmål som ikke bør være et anliggende kun for fagfolk og offentlige instanser, men også for folkelige organisasjoner.

Kilder

Skriftlige

Utrykte

Ved Statsarkivet i Kristiansand har jeg benyttet meg av følgende privatarkiv:

D/0875A - Kristiansands Totalavholdslag DNT.

D/0875 B - Totalavholdsforeningen Fram.

D/0875 C - Kristiansands Avholdsungdomslag.

Trykte

Christiansands Tidende 11.6.1940. Kristiansand Statsarkiv.

Fædrelandsvennen sett gjennom Argus på Avholdsfolkets bibliotek fra 1927 til 1965.

”Kristiansand bys arkiv, boks II G 2, Brennevinsavstemning 1934 - 1959”. Interkommunalt arkiv Vest-Agder IKS (IKAVA).

Menneskevennen 10. august 1935, nr 30, 75. årgang.

Muntlige

Samtale med Edvard Næset 22. mars 2006.

Samtale med Per Fuglum 12. desember 2006.

Bilder

DNT plakat fra mellomkrigstiden. Avholdsfolkets bibliotek.

DNT illustrasjon fra 1946. Nasjonalbiblioteket, Småtrykksamlingen.

Litteraturliste

Aarøe, Jorunn Frantzen, Erling Folkvord, Rolf Tryggestad og Alf Seltveit. *Arbeidarrørsle, dei frivillige avholdsorganisasjonane, staten og rusgiftspørsmålet*. Hovedoppgave ved sosialskolene i Oslo og Trondheim. Oslo og Trondheim 1974.

Ambjörnsson, Ronny. "Den skötsamme arbetaren", Ideer och ideal i ett norrländerskt sågverkssamhälle 1880 – 1930, Carlsson Bokförlag, Stockholm 1988.

Berven, Nina. Fra legitimitet til gammeldagshet. En analyse av det skiftende politiske rommet for brede helse og velferdsorganisasjoner. LOS Rapport R0005, Bergen 2000.

Bing, Morten. "Aldri forglemmer jeg dagene der – utpå Presteskjær!". Hovedfagsoppgave i etnologi, Universitetet i Oslo 1990.

Blocker, Jack S. Jr. *American Temperance Movements. Cycles of Reform*. Twayne Publishers, Boston 1989.

Bundsgaard, Inge "En folkelig bevegelse, der sejrede – og tabte" i Gustavsson 1989.
Bønes, Bergsvein. *Alkoholistsorg i Norge. En historisk oversikt*. Universitetsforlaget, Oslo 1977.

Christiansen, Haakon Odd, Jens Risdal og Ivar Skre. *Unge viljer. Det norske totalavholdsselskaps ungdomsforbund 1924 – 1974*. Forlaget Magne, Oslo 1974.

Eriksen, Trond Berg og Petter Henriksen. *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*. Kunnskapsforlaget, Oslo 2005.

Fossgard, Stein. "DNT i krig og fred" i Fuglum 1984.

Fuglum, Per. *Kampen om alkoholen i Norge 1816-1904*. Universitetsforlaget, Oslo 1972.

Fuglum, Per. *Alkohol eller avhold*. Særtrykk fra Norges kulturhistorie, Oslo 1981.

Fuglum, Per (red.) *125 år for Alles Vel. Det norske totalavholdsselskap 1859-1984*, DNT's forlag, Oslo 1984.

Fuglum, Per. *Brennevinsforbudet i Norge*, Tapir Forlag, Trondheim 1995.

Fuglum, Per. *Et onde avskaffer man! Arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*. Nr. 28 i skriftserie fra Historisk Institutt Norges teknisk-vitenskaplige universitet, Trondheim 1999.

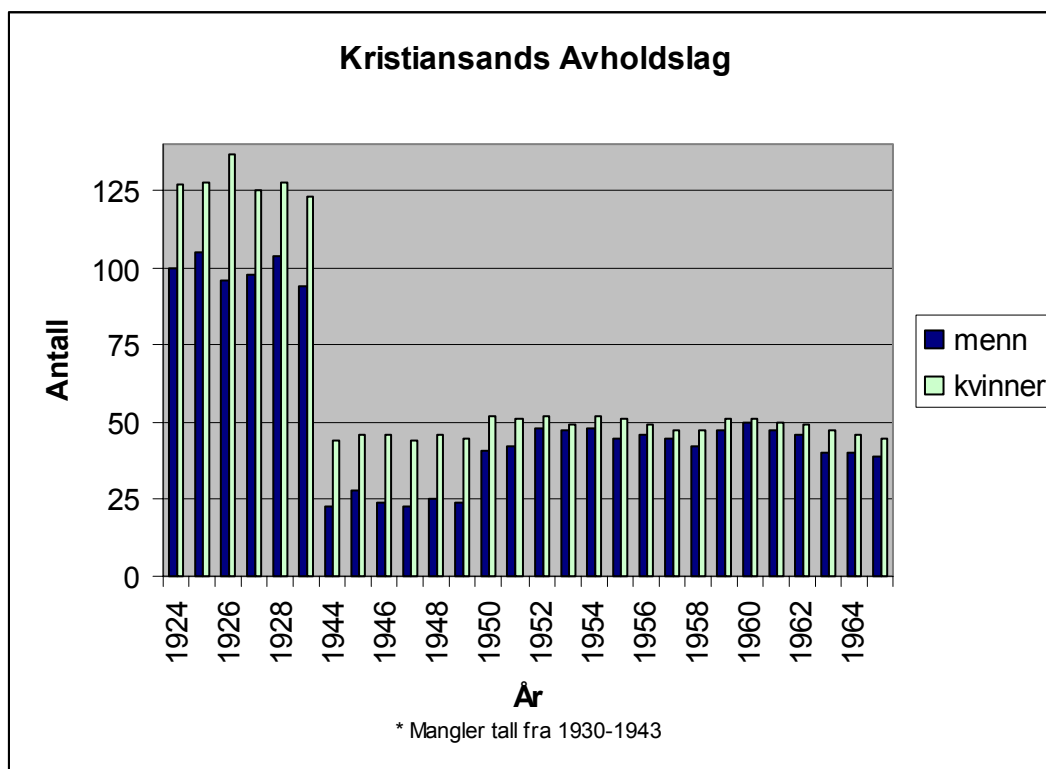
Furre, Berge. *Norsk historie 1905-1990. Vårt hundreår*. Det norske samlaget, Oslo 1993.

- Greve, Tim (red.). *Det Norske Storting gjennom 150 år*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1964.
- Gustavsson, Anders (red.). *Alkohol och nykterhet: Aktuell forskning i Norden presenterad vid et symposium i Uppsala*, Uppsala 1989.
- Gustavsson, Anders (red.). *Kulturforskning kring alkohol i Norden: Foredrag vid ett nordisk symposium i Uppsala*, Uppsala 1993.
- Gustavsson, Anders (red.). *Alkoholen och kulturen. Foredrag om dryckesvanor ock nykterhet i Norden vid ett symposium i Fredrikstad, Norge*. Gotab, Stockholm 1998.
- Hamran, Olav og Christine Myrvang. *Fiin gammel, Vinmonopolet 75 år*. Tano Aschehoug, Oslo 1998.
- Hamran, Olav Nærland. *Det egentlige drikkeonde. Måtehold i etterforbudstida*, Unipub AS, Oslo 2005.
- Hauge, Ragnar. *Alkoholpolitikken i Norge*. Statens Edruskapsdirektorat, Oslo 1986.
- Hauge, Ragnar. *Norsk alkohollovgivning gjennom 1000 år*. Rusmiddeldirektoratet, Oslo 1998.
- Hylland, Ole Marius. *Folket og eliten. En studie i folkeopplysning som tekst i tidsskriftet Folkevennen*. Unipub AS, Oslo 2002.
- Johnsen, Hartvig. *Norsk Avholdslitteratur II*. Norsk Avholdsbibliotek og Landsrådet for Edruskapsundervisning, Oslo 1954.
- Jørgensen, Morten ”Avholdsbevegelsen – fra kulturkamp til helseopplysning” i Selle 1991.
- Indrehus, Kjell. *Alkoholmonopolet i Norge inntil 1920*. Landsrådet for Edruskapsundervisning, Oslo 1955.
- Kaasalia, Torleif H. og Geir Riise. *Alkohol et samtidsproblem*. Avholdsfolkets Fellesutvalg i Oslo, Oslo 1990.
- Kallelid, Ole og Leif Kjetil Skjæveland. *Avholdsbyen. Historien om avholdsbevegelsen i Stavanger*. Promenaden forlag, Stavanger 1996.
- Kjeldstadli, Knut. *Et splittet samfunn. 1905 – 1935. Bind 10 i Aschehougs Norgeshistorie*. Aschehoug, Oslo 1994.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget, Oslo 1999.
- Kjeldstadli, Knut 2006, Noregs Mållag som samfunnsfenomen i *Makt og Mål* 35 (1): 44 – 55.

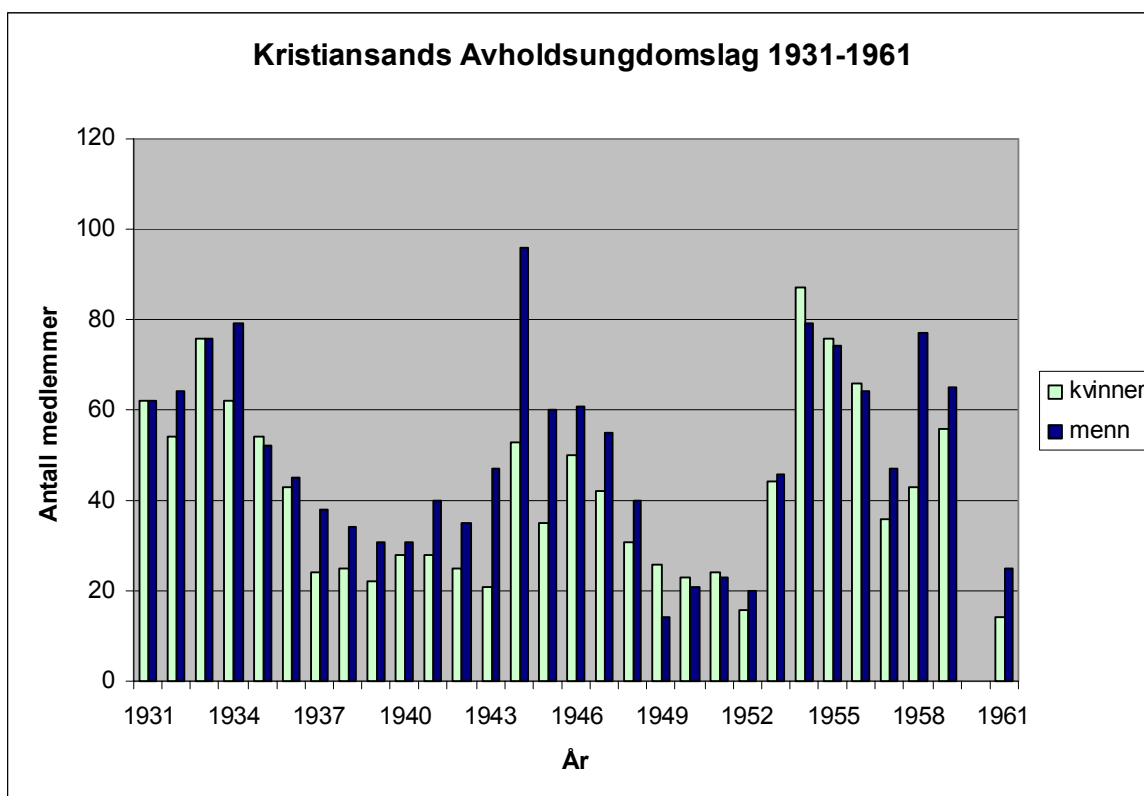
- Klausen, Kurt Klaudi og Per Selle (red.). *Frivillig organisering i Norden*. TANO, Oslo 1995.
- Krogh, Per. *Edruskapsnemnda – tilbud og klientel*. Universitetsforlaget, Oslo 1971.
- Lindeman, Gunnar. *Trekk av A.S. Vinmonopolets historie 1922 – 1972*. Fabritius Forlag, Oslo 1972.
- Løvslund, Asbjørn. ”Det gjelder nå at kjerring og onger får fred” *Edruskapsloven av 1932 blir til*. Hovedfagsoppgave i historie, Oslo 1979.
- Midtbø, Arent (red.). *Alles vel er vårt mål*, Landsrådet for edruskapsundervisning, Oslo 1960.
- Mjeldheim, Leiv. *Den gylden mellomvegen, tema frå Venstres historie 1905-1940*, Vigmostad og Bjørke, Bergen 2006
- Monsen, Ole Gunnar. *Verdiendringar og verdikonflikt i ei folkerørsle. Verdiendringar som utfordring for norske fråhaldsorganisasjonar*. Hovedfagsoppgave i planlegging/lokalsamfunnsforskning, Tromsø 2005.
- NOU 1995:24, *Alkoholpolitikk i endring?*
- Olsen, Kåre. *Katalog over foreningsarkiv innen avholdsbevegelsen*. Riksarkivet, Oslo 1985.
- Onarheim, Gunnar og Per Selle. *Frivillige organisasjonar som etterktigshistorisk forskningsfelt*, Norsk senter for forskning i ledelse, organisasjon og styring (LOS), Notat 90/4, Bergen 1990.
- Pedersen, Helge Bjørn. *75 års beretning Kristiansands Avholdslag*. Edgar Høgfeldt A.S., Kristiansand 1949.
- Ramsøy, Natalie Rogoff (red.) *Det norske samfunn*. Gyldendal norsk forlag, Oslo 1968.
- Reinås, Knut T. *Alkoholideologiene og deres forankring i virkeligheten*.
Magistergradsavhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo 1979.
- Roaldkvam, Gunnar. *Drømmen om en ny kultur. Historien om Arbeideravholdslaget Frisinn*, A.S. Verbum Grafiske, Stavanger 1997.
- Rokkan, Stein, m. fl. *Citizens, elections, parties: approaches to the comparative study of the processes of development*, Universitetsforlaget, Oslo 1970.
- Risdal, Jens. ”DNT i ei liberaliseringstid” i Fuglum 1984.
- Sandvik, Pål Thonstad. *Kristiansands historie 1945 – 1999*, Sparebanken Pluss, Kristiansand 1999.

- Schrumpf, Ellen. *"Berus eder!" Norsk drikkekulturer i de siste 200 år*, Unipax, Oslo 2003.
- Seland, Bjørg. *Religion på det fire marked. Folkelig pietisme og bedehuskultur*, avhandling i historie fremstilt for dr. philos - graden. Universitetet i Bergen 2001.
- Selle, Per (red.) *Organisasjonssamfunnet i ei brytningstid. Utfordringer i 90-åra*. Alma Mater Forlag, Bergen 1991.
- Selle, Per og Bjarne Øymyr. *Frivillig organisering og demokrati. Det frivillige organisasjonssamfunnet endrar seg 1940 – 1990*. Det Norske Samlaget, Oslo 1995.
- Sournia, Jean-Charles. *A History of Alcoholism*. Basil Blackwell Ltd, Cornwall 1990.
- Steen, Sverre De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati, i *Historisk tidsskrift*, bd. 34, Oslo 1948.
- Steinøien, Jorun M. *Den aktive medboerger. Nye sosiale bevegelser som møteplasser for kunnskap og demokrati*. Vox, Trondheim 2003.
- Stjernø, Steinar. *Solidarity in Europe. The History of an idea*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Svennevig, Jan, Margareth Sandvik og Wenche Vagle. *Tilnærminger til tekst*, Cappelen Akademiske Forlag as, Oslo 1995.
- Try, Hans. *Assosiasjonsbånd og foreningsvekst i Norge, forskningsoversyn og perspektiv*. Alveim og Eide Akademisk forlag, Øvre Ervik 1985.
- Tvinnereim, Jon. *Ei folkerørsle blir til. Den frilyndte ungdomsrørsla på Nordvestlandet*, Det Norske Samlaget, Oslo 1981.
- Vagl, Wenche "Kritisk tekstanalyse" i Svennevig 1995.
- Ødegård, Ingveig Nærland. *Alkoholisme – synd, skam eller sjukdom? Norske legar og synet på alkoholisme i mellomkrigstida*. Hovedfagsoppgave i historie, Oslo 1998.
- Ødegård, Ørnulv m.fl. *Alkoholen og samfunnet. N.S.U.A.s lærebok i alkoholspørsmålet*. Landsrådet for edruskapsundervisning, Oslo 1953

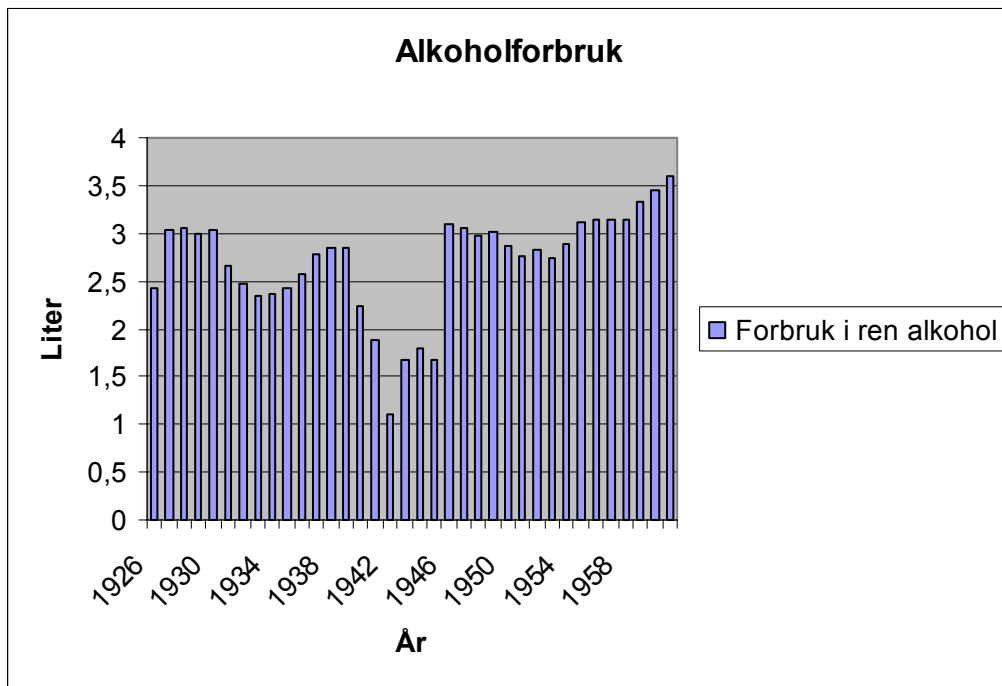
Vedlegg

Graf på bakgrunn av medlemsprotokoller hentet fra D/0875A - Kristiansands Totalavholdslag DNT. Kristiansand Statsarkiv. Mellomkrigstiden var en svært god periode for Kristiansands Avholdslag. Deretter mangler det medlemstall for en lengre periode. Når tallene på medlemmer da kommer frem i 1944 så var det en sterkt redusert. Likevel ser vi at avholdslaget får en økning frem igjennom perioden. Medlemstallet holder seg også stabilt ut perioden. Dette henger nok mye sammen med at medlemmene ikke sluttet, men det kom heller ikke nye til. Medlemmene hadde et livslangt medlemskap, og når de sluttet var det av naturlige årsaker.

Graf på bakgrunn av medlemsprotokoller hentet fra D/0875 C - Kristiansands Avholdsungdomslag. Kristiansand Statsarkiv. Ungdomslagets medlemsprotokoll er bevart fra 1931 til 1961. I ungdomslaget hadde færre medlemmer enn i hovedlaget, men også enkelte år stor vekst. Dette henger antageligvis sammen med perioder hvor ungdomslaget hadde et godt utoverrettet arbeid. Men av variasjonene kan vi kanskje også tenke oss at medlemmene ikke var like dypt forankret i en avholdstankegang.

Graf på bakgrunn av tall hentet fra SSB historisk statistikk 1968 i Hamran og Myrvang (1998) s. 440. Som en kan lese ut av diagrammet så var det en markant nedgang under andre verdenskrig. Etter krigen gikk forbruket opp og forbi det nivået som hadde vært i mellomkrigstiden. Forbruket gikk noe ned på begynnelsen av 1950-tallet, men økte på ny fra 1955 ut perioden.